

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA PSYCHOLOGIE

AGRESIVITA U DOSPÍVAJÍCÍCH V SOUVISLOSTI S PROBLEMATIKOU RIZIKOVÉHO CHOVÁNÍ

THE ADOLESCENT AGGRESSION IN REGARD
TO RISKY BEHAVIOUR PERSPECTIVE

RIGORÓZNÍ PRÁCE

Mgr. Ondřej Skopal

OLMOUC

2016

*„Ochrana informací v souladu s ustanovením § 47b zákona o vysokých školách, autorským zákonem a směrnicí rektora k Zadání tématu, odevzdávání a evidence údajů o bakalářské, diplomové, disertační práci a rigorózní práci a způsob jejich zveřejnění. Student odpovídá za to, že veřejná část závěrečné práce je koncipována a strukturována tak, aby podávala úplné informace o cílech závěrečné práce a dosažených výsledcích. Student nebude zveřejňovat v elektronické verzi závěrečné práce plné znění standardizovaných psychodiagnostických metod chráněných autorským zákonem (záznamový arch, test/dotazník, manuál). **Plné znění psychodiagnostických metod může být pouze přílohou tištěné verze závěrečné práce.** Zveřejnění je možné pouze po dohodě s autorem nebo vydavatelem.“*

Prohlašuji, že jsem rigorózní práci s názvem *„Agresivita u dospívajících v souvislosti s problematikou rizikového chování“* vypracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury, které jsem řádně citoval a uvedl.

V Olomouci dne 13. ledna 2016

.....

podpis

Děkuji PhDr. Martinu Dolejšovi, Ph.D. za veškerou spolupráci a bohaté zkušenosti, které mi předal. Děkuji za jeho cenné a velmi podnětné rady, za pomoc se sběrem dat a s konstrukcí použitých dotazníků. Děkuji Mgr. Miroslavu Charvátovi, Ph.D. za jeho vstřícnost, metodologické připomínky a konstruktivní kritiku statistického zpracovávání dat. Děkuji kolegyním Bc. Jaroslavě Suché a Mgr. Lucii Vavrysové za pomoc při sběru dat i za publikační spolupráci. Děkuji své rodině za podporu a trpělivost s mými výzkumnými aktivitami.

Děkuji také ředitelům školských zařízení za ochotu podílet se na dotazníkové studii. Dále děkuji třídním učitelům, školním metodikům prevence a školním psychologům za jejich poskytnutý čas a konzultace ke konkrétním třídám. Bez jejich vstřícnosti by se tato studie také neuskutečnila v tak rozsáhlé míře. V neposlední řadě poděkování patří i respondentkám a respondentům, kteří se zúčastnili našeho výzkumu. Jejich upřímné výpovědi jsou cenným materiálem, který je hlavním nosným tématem následujícího textu.

Obsah

Úvod.....	7
<i>Teoretická část</i>	
1 Dospívání a jeho základní charakteristiky.....	13
1.1 Bio-psycho-sociální proměny dospívání.....	14
1.2 Kognitivní změny v období adolescence.....	15
1.3 Vývoj emočního prožívání.....	16
1.4 Sociální vztahy v dospívání.....	16
2 Koncepce a širší teoretický rámec rizikového chování.....	21
3 Teoretické konstrukty rizikového chování.....	24
3.1 Biologicky orientované teorie.....	25
3.2 Psychologicky orientované teorie.....	26
3.3 Sociologicky orientované teorie.....	27
3.4 Integrativní teoretické přístupy.....	29
4 Formy rizikových aktivit adolescentů.....	31
5 Agresivita a její teoretická východiska.....	36
5.1 Příčiny agresivního chování.....	38
6 Formy agresivního chování u dospívajících.....	46
6.1 Šikana.....	46
6.2 Kyberšikana.....	50
6.3 Další formy agresivního chování adolescentů.....	52
7 Dotazníkové nástroje zaměřené na agresivitu.....	55
8 Dotazník agresivity Busse a Perryho.....	59
<i>Výzkumná část</i>	
9 Vymezení výzkumného problému.....	65
9.1 Výzkumné cíle.....	66
9.2 Výzkumné otázky.....	66
9.3 Hypotézy.....	67
10 Popis populace a výzkumného souboru.....	68
11 Použité nástroje.....	70
11.1 Způsob administrace testové baterie a popis analýzy dat.....	76
12 Výsledky.....	78
12.1 Naměřené psychometrické vlastnosti dotazníku BPAQ.....	78
12.2 Základní výsledky dotazníku BPAQ.....	83
12.3 Interkorelace subškál BPAQ s dalšími osobnostními faktory.....	87
12.4 Souhrn výsledků ve vztahu k výzkumným otázkám.....	90
12.5 Souhrn výsledků ve vztahu k hypotézám.....	93
13 Diskuze.....	94
14 Závěry.....	101
Souhrn.....	104
Použité zdroje a literatura.....	107
Seznam tabulek a grafů	
Seznam příloh	
Abstrakt rigorózní práce	
Abstract of thesis	
Přílohy	

Úvod

O významnosti agresivity v dějinách lidstva a v rámci současného světového dění není třeba pochybovat. V běžných životních situacích je míra agresivity klíčová z hlediska bezpečnosti všech zúčastněných stran. Ať už se jedná o různé dopravní situace, sportovní utkání a fanouškovské povzbuzování, emoce a rivalitu mezi soupeři nebo také různé situace v rodinách, médiích, práci a ve společnosti obecně.

Často diskutovaným tématem je také agresivita na školách, která se může projevovat v mnoha podobách napříč celým systémem vzdělávání. Nejčastěji se jedná o agresivní chování mezi žáky, ale také mezi žáky a pedagogy. Nejzávažnější incidenty týkající se slovních a fyzických útoků na školách, šikany a dalších forem ubližování spolužákům či učitelům bývají často mediálně popsány. Konkrétní podrobné příčiny nám však často nejsou známy.

Agresivní chování je obvykle spojeno s určitým emočním prožitkem, který násilnou reakci stimuluje a doprovází, s určitou motivací a způsobem rozumového hodnocení volby určitého násilného jednání. Zároveň musíme připustit skutečnost, že v určitých mezních životních situacích je agresivní chování užitečné ve smyslu sebeobrany a zachování vlastního bezpečí či bezpečí dané skupiny a blízkých osob.

Ve studii zaměřené na rizikové chování žáků ve věku 11 až 15 let jsme použili dotazník agresivity Busse a Perryho, který vykazuje poměrně dobré psychometrické vlastnosti a slouží tak k rychlé a poměrně spolehlivé depistáži jedinců s častějšími agresivními projevy.

V teoretické části se zaměříme na vymezení základních pojmů, jako je agresivita, problémové a rizikové chování. Dále bude věnována pozornost období puberty a adolescence, které patří mezi nejdynamičtější vývojové etapy našeho života. V rámci zrání, vývoje a procesu socializace jedince ovlivňuje již více vrstevnická parta. Význam autority rodičů a pedagogů začíná ztrácet na síle. Proto jsou v tomto období zvýšena například rizika nepřiměřeného vyhledávání nových zkušeností.

Pubescenti více testují hranice svého chování, jsou si zároveň svým jednáním nejistí, experimentují s různými zážitky, začínají se zajímat také o partnerské vztahy. Do jaké míry je toto období pro člověka rizikové, určuje mnoho faktorů – rodinné zázemí, individuální osobnostní dispozice, škola, kamarádi, v neposlední řadě také místo bydliště a další proměnné.

Ze zkušenosti lektora preventivních programů mohu potvrdit nejistotu pedagogů – jak správně vzdělávat a vychovávat současnou žákovskou populaci? Ohlédneme-li se do historie, tak toto téma je odvěkou problematikou. Mění se jen některé formy chování a příležitosti. S vývojem společnosti a přístupem k novým technologiím narůstá např. výskyt kyberšikany nebo závislosti na internetu.

Zároveň jsme schopni situaci na školách mnohem lépe monitorovat než dříve. Díky různým dotačním systémům vzniká mnoho výzkumných a inovačních projektů, které velkou měrou přispívají do oblasti školské primární prevence. Vývoj české verze dotazníku agresivity BPAQ představuje naši konkrétní snahu prakticky přispět do vybavenosti psychologů na školách, v pedagogicko-psychologických poradnách a v dalších oblastech pro zvládání současného stavu.

Práce je tedy zaměřena na představení tohoto dotazníku, který jsme převedli do českého prostředí. Uvedeme jeho základní naměřené indexy i souvislosti s dalšími formami rizikového chování. Zaměříme se také na užívání nejdostupnějších návykových látek jako je alkohol, tabák a marihuana. Testová baterie, kterou jsme předložili více jak čtyř tisícovkám respondentů, obsahovala další sebeposuzovací škály zaměřené na osobnostní faktory, jež určitou měrou také korelují s rizikovým chováním a agresivitou.

Text je rozdělen do jednotlivých kapitol, které na sebe tematicky navazují. Prvním popsaným tématem je období dospívání a nejzásadnější okolnosti, které toto období ovlivňují a charakterizují. Následují teorie o rizikovém chování a popis jeho nejčastějších forem. Nutno podotknout, že tyto obecnější pasáže jsou do jisté míry přeformulované a přejaté z teoretické části autorovy magisterské diplomové práce s názvem „*Vztah osobnostních charakteristik adolescentů s různými formami rizikového chování*“ (Skopal, 2012). Konkrétně se jedná o kapitoly 1, 2, 3 a část kapitoly 4.

Dále se text zaměřuje na téma agresivity a představení dotazníku BPAQ. I tato část obsahuje upravené texty vyňaté z výše zmíněné diplomové práce. Konkrétně se jedná o podkapitulu 6.3 zabývající se problematikou vandalismu.

Výzkumná část má za cíl obsáhle prezentovat výsledky jednotlivých etap školních dotazníkových šetření. Budeme zodpovídat otázky o souvislosti různých forem agresivity s dalšími rizikovými aktivitami, o vztahu s vybranými osobnostními charakteristikami respondentů s přihlédnutím k dalším demografickým datům, jako

jsou např. věk a pohlaví respondentů, typ navštěvované školy (základní školy či víceletá gymnázia) nebo rozdíly mezi regiony (kraji), ve kterých testování proběhlo. Na závěr všechna zjištěná fakta podrobíme kritickému drobnohledu v závěrečné diskuzi.

Obecnější získaná data výzkumu byla již z části prezentována jak na čtyřech odborných konferencích (tři ústní příspěvky, jedna posterová prezentace a jeden recenzovaný článek v konferenčním sborníku), tak i ve dvou monografických výstupech dvouletého projektu Studentské grantové soutěže FF UP – Interní grantové agentury (SGS/IGA), jelikož autor této práce byl zároveň hlavním řešitelem projektu. Všechny použité původní publikace jsou řádně citovány podle aktuálních citačních norem APA (American Psychological Association).

Dosavadní autorova publikační aktivita je zaměřena právě na souvislosti mezi osobnostními charakteristikami s rizikovým chováním. Témata všech konferenčních výstupů a publikací se tedy logicky vzájemně doplňují. Předkládaná rigorózní práce se snaží nabídnout komplexnější pohled na problematiku s užším zaměřením na agresivitu adolescentů.

Teoretická část

1 Dospívání a jeho základní charakteristiky

Období dospívání je přechodem mezi dětstvím a dospělostí. Hartl a Hartlová (2009, 120) definují dospívání jako „*období ontogenetického vývoje, kdy vrcholí procesy zrání sexuálního, emocionálního a sociálního.*“ Dospívání je tedy velmi dynamické vývojové období, během kterého se mění různé projevy z hlediska psychických, fyzických i sociálních proměnných.

Nástup dospívání i jeho konec se individuálně liší. Langmeier a Krejčířová (2006) vymezují tuto fázi od 11-12 let přibližně do 20-22 let věku jedince. Macek (1999) a Vágnerová (2005) se shodují, že období dospívání časově vyplňuje druhé desetiletí života a datují je tedy přibližně od 10 do 20 let. Tuzemská literatura často rozlišuje pubescenci a adolescenci (Langmeier & Krejčířová, 2006). V anglosaské literatuře označuje pojem adolescence většinou celé období dospívání, zatímco pojem pubescence se vztahuje k tělesným proměnám. Někteří naši autoři proto hovoří o celém období jako o adolescenci, kterou dále dělí na časnou, střední a pozdní (Macek, 2003; Vágnerová, 2005).

Období časně adolescence, označované též jako prepuberta, které charakterizuje přechod od dětství k dospívání, začíná prvními náznaky pohlavního dospívání a trvá přibližně od 10-11 do 13 let. Tato fáze se vyznačuje mírnějšími biologickými a psychologickými změnami. Střední adolescence (neboli pubescence či puberta) je biologicky vymezena nástupem menarche u dívek a první noční polucí u chlapců. Končí dosažením reprodukční schopnosti, tedy přibližně od 13-14 do 15-16 let. Během této doby se dítě mění na biologicky dospělého člověka (Čáp & Mareš, 2001; Langmeier & Krejčířová, 2006; Macek, 2003; Vágnerová, 2005).

Dospívání je charakterizováno nejen pohlavním zráním, ale i výraznými změnami ve vývoji osobnosti, dále také novým začleňováním jedince do společnosti, které přináší určité potíže především v rodinné i školní výchově (Čáp & Mareš, 2001). Hlavním úkolem této fáze je naučit se zvládat biologické a kognitivní změny a jejich dopad na chování, nálady a sociální vztahy (Zarrett & Eccles, 2006). Macek (2003) hovoří o této životní etapě jako o období hledání vlastní identity, jedinečnosti a autentičnosti. Po střední adolescenci nastupuje relativně klidnější období pozdní adolescence, kdy se dokončuje tělesný růst, jedinec dosahuje plné reprodukční zralosti, osamostatňuje se od rodiny, dokončuje svou profesní přípravu a začleňuje se do širší společnosti.

1.1 Bio-psycho-sociální proměny dospívání

Přestože jsou mnohé změny primárně podmíněny biologicky, nesmíme opomenout psychické, sociální, ekonomické a kulturní faktory, které jsou ve vzájemné interakci. Výraznou úlohu má také výchovný postoj rodičů, učitelů a dalších významných osob (Vágnerová, 2005). Mezi faktory, které predikují vliv dospívání na psychosociální vývoj a sociální vztahy jedince, patří především konkrétní průběh, tj. např. načasování a tempo pubertálních změn či širší kontext, ve kterém se dospívání jedince odehrává (Collins & Steinberg, 2006).

Podle Macka (2003, 42) je „velmi důležitou charakteristikou vývoje v adolescenci vysoká interindividuální variabilita.“ Shodně uvádí například Tartar-Goddetová (2001), že neexistuje jeden typický profil adolescenta ani forma dospívání. V současné době se biologické dospívání vyznačuje trendem tzv. sekulární akcelerace, která označuje zrychlování růstu, váhy a pohlavního dospívání v posledních sto letech. Tato skutečnost je mimo jiné dána faktory jako socio-ekonomický status, výživa či zdravotní péče. Trend sekulární akcelerace se v rozvinutých zemích prokazuje ztelněji u dívek (Macek, 2003).

Dle Langmeiera a Krejčířové (2006) nemusí psychické změny charakteristické pro období dospívání zákonitě následovat až po objevení známek biologického vývoje. Někteří mladiství mohou projevovat vyspělé abstraktní myšlení a kritický přístup k druhým, aniž by vykazovali změny pohlavního zrání. Naopak jedinci vykazující zjevné známky pubertálního biologického zrání nemusí zákonitě ihned dosahovat také emočních, intelektuálních a sociálních změn. Dále autoři chápou zvláštnosti psychiky dospívajícího jako více či méně nepodařené úsilí o přizpůsobení se biologickým, psychickým a sociálním podmínkám.

Vágnerová (2005, 321) hovoří o dospívání jako o „období hledání a přehodnocování, ve kterém má jedinec za úkol zvládnout vlastní proměnu, dosáhnout přijatelného sociálního postavení a vytvořit si subjektivně uspokojivou, zralejší formu vlastní identity.“ Tartar-Goddetová (2001) upozorňuje, že dospívající jedinec si musí zvykat na nové tělo, a tak jeho fyzická stránka zaujímá v životě adolescenta důležité místo a stává se významným komunikačním nástrojem i filtrem pro poměřování reality.

V pojetí E. H. Eriksona (1996, 13) je „základním vývojovým úkolem období dospívání hledání vlastní identity. Toto období přechází z období charakterizovaného

konfliktem snaživosti proti pocitům méněcennosti, které se pojí se začátkem školní docházky a během kterého mělo dítě získat dobrý počáteční vztah ke světu dovedností a nástrojů.“

V období dospívání se podle autora díky fyzickým proměnám stávají problematické všechny skutečnosti, na které si dítě dříve zvyklo. *„Rostoucí a vyvíjející se mladí lidé, kteří se musejí vyrovnávat s touto vnitřní fyziologickou revolucí i se zřejmými úkoly dospělých, jež na ně čekají, dělají si nyní především starost o to, jak se jeví v očích ostatních ve srovnání s tím, co sami o sobě cítí“* (Erikson, 1996, 14).

1.2 Kognitivní změny v období adolescence

Dospívající jsou již schopni uvažovat abstraktně, vývoj myšlení v této době dosahuje stádia formálních operací. Rozvíjí se také schopnost metakognice, která mladistvým umožňuje lepší náhled na vlastní schopnosti a podporuje celkovou tendenci k introspektivním úvahám. Rozvinutí intelektu spolu s narůstající zkušeností v sociálních vztazích a komunikaci umožňuje rozvoj dalších aspektů osobnosti (Zarett & Eccles, 2006).

Dospívající mají možnost více kontrolovat své myšlenkové pochody, strategie učení a řešení problémů. Facilituje se tak mimo jiné vývoj morálního usuzování. Dospívající jsou schopni více posuzovat své vlastní možnosti a schopnosti, a také hlouběji porozumět svému sociálnímu a kulturnímu okolí. Pubescent, na rozdíl od dítěte, dokáže pochopit odlišné názory a motivy druhých lidí, dovede uvažovat systematictěji (Čáp & Mareš, 2001; Vágnerová, 2005; Zarett & Eccles, 2006).

Rozvoj schopnosti myšlení souvisí dle Macka (2003) také s prohloubeným sebeuvědoměním a objevením „síly vlastního rozumu“. Adolescenti tak často dospívají k přesvědčení, že cokoli lze vyřešit, budou-li lidé o věcech skutečně přemýšlet, což může polarizovat jejich vztah k sobě i druhým.

Typická kritičnost dospívajících propojuje úroveň kognitivního rozvoje spolu se sociálními a emocionálními vlivy tohoto období (Gillernová, 2008). Matějček (1986) upozorňuje, že dospělí bývají zvýšenou kritičností dospívajících dětí zaskočeni a často se domnívají, že se dítě „zkazilo“ pod vlivem vrstevníků. Autor v těchto projevech ale vidí zákonitý znak vývojového pokroku. Podle Vágnerové (2005) bývají dospívající také zvýšeně radikální. Radikalismus je chápán jako jejich obrana proti nejasnosti a mnohoznačnosti jejich vnímání a prožívání. Mají tendenci reagovat

zkratkovitými generalizacemi. Na svých názorech trvají a nejsou ochotni připustit, že by nemusely být správné.

1.3 Vývoj emočního prožívání

V rámci vývoje v průběhu dospívání dochází ke změně způsobu myšlení i emočního prožívání. Dospívající bývají přecitlivělí, emocionálně labilní, náladoví, vztahovační, snadno unavení a podráždění. Jejich emoční reakce bývají ve srovnání s dřívějšími projevy nápadnější a méně přiměřené ve vztahu k podnětu. Citové prožitky bývají spíše krátkodobé a proměnlivé, ale mohou být velice intenzivní (Langmaier & Krejčířová, 2006; Vágnerová, 2005).

Postupně se ale začínají citové prožitky diferencovat, narůstá druhů a odstínů emocí, přibývá vyšších citů. Adolescence je z pohledu emocionálního vývoje dlouhé období rozdělené do několika etap. Zatímco v časně adolescenci převažuje emoční labilita a negativní rozlady, střední a pozdní adolescence se vyznačuje odezníváním náladovosti, přibýváním silných prožitků a jejich diferenciací (Macek, 2003).

S celkovou emoční nevyrovnaností dospívajících souvisí také výkyvy v sebehodnocení. Reflexe vlastních pubertálních změn a jejich časný nástup má větší negativní vliv na sebehodnocení dívek než chlapců (Macek, 2003). Zranitelnost sebeúcty dospívajících a celková nejistota se projevuje v jejich vztahovačnosti a přecitlivělosti na projevy druhých (Vágnerová, 2005). Podráždění dospívajícího může mnohdy plynout z hledání uspokojivého obrazu sebe sama, neboť zažívá rozpor mezi tím, kým by rád byl a kým ve skutečnosti je.

1.4 Sociální vztahy v dospívání

Období dospívání a jeho proměny znamenají vyšší emoční zátěž nejen pro dospívající, ale i jejich okolí (Čáp & Mareš, 2001). Četné změny adolescentního období s sebou nutně nesou i změny v sociálních vztazích dospívajícího. Jako hlavní zdroje podpory v této době vystupují především rodina, vrstevnická skupina a škola zastupovaná učitelem (Gecková a kol., 2001). Kvalita vztahů s těmito významnými jedinci úzce souvisí s vývojem identity adolescenta (Macek, 2002). Podívejme se proto nyní blíže na proměny vztahu dospívajících k významným osobám v jejich sociálním okolí.

Vztahy s vrstevníky začínají být významnější, než dříve. Děti tráví stále více času se svými přáteli a dalšími vrstevníky bez dohledu rodičů, a to nejen ve škole ale i mimo ni. Členství ve skupině vrstevníků a budování kamarádských vazeb se stává významnou charakteristikou tohoto období. Čas trávený s vrstevníky většinou předčí množství času tráveného se členy rodiny, přestože důležitost vztahů s nejbližšími příbuznými tímto neklesá. Dospívající začínají být zvýšeně orientováni na přijetí a popularitu mezi vrstevníky, stejně tak narůstá jejich ovlivnitelnost vrstevnickou skupinou (Krejčová, 2009).

Dle Macka (2003) posiluje popularita mezi vrstevníky a konformita s vrstevnickou skupinou pocity vlastní významnosti a autonomie dospívajícího, zatímco vysoká míra konformity ve vztahu k rodičům těmto pocitům většinou brání. Vztah s vrstevníky bývá posilován sdílením stejných životních zkušeností, problémů a nejistot, ať již vědomých či nevědomých.

Orientace na aktivity s vrstevníky většinou výrazně předčí zájem o školu a v případě vysoké konformity s vrstevnickou skupinou může vést k nárůstu problémového chování (Zarrett & Eccles, 2006). Silná orientace na vrstevnickou skupinu podle Fuligniho (2001) vrcholí během prvních pěti let dospívání a postupně ubývá, jak dospívající opětovně přehodnocují své vztahy k rodičům a vytváří si dospělý pocit autonomie. Autoři upozorňují, že pokud dospívající nevěří, že si ve svém vztahu s rodiči mohou dovolit projevy vlastní autonomie s pochopením, stanou se více závislí na vztazích s vrstevníky.

„Vrstevnická skupina má specifickou a často nezastupitelnou roli při získávání pocitu vlastní autonomie“ (Macek, 2003, 58). Poskytuje cvičný prostor pro hledání a upevňování nových forem a způsobů chování. Vrstevníci dospívajícímu pomáhají zakotvit se v procesu četných biologických a psychosociálních změn, stejně jako mohou suplovat rodičovskou podporu v období emancipace od rodiny. Vrstevnická skupina poskytuje pro dospívajícího přijatelnější normy a stává se vzorem standardů chování a rozhodování. Členství ve vrstevnické skupině dospívajícím tedy dodává i určitý sociální status (Gillernová, 2008; Macek, 2002, 2003).

Přátelství, která vznikají v období adolescence, se již zakládají na více dospělých hodnotách. Kamarádské vazby vzniklé v mladším a středním školním období většinou nemají trvalejší charakter, zatímco přátelství navazovaná v období dospívání mohou přetrvávat po celý život (Matějček, 1986).

Vztahy s rodinou se také začínají měnit. *„Změny spojené s dospíváním vedou ke ztrátě starých jistot a posilují potřebu orientace v nové situaci a nové stabilizace“* (Vágnerová, 2005, 324). Vztahy v rodině zůstávají stále výrazné, ale podíl času, který dospívající jedinci tráví mimo rodinu, narůstá a extrafamiliární vztahy začínají přebírat funkce, které byly v dětství výsadní rolí rodiny (Collins & Steinberg, 2006). Empirické studie přitom prokazují, že rodiče zůstávají pro dospívající stále nejdůležitějším zdrojem sociální opory, ke kterému se obrací v případě emočních či vztahových problémů (Gecková a kol., 2000).

S potřebou jistoty úzce souvisí také potřeba citové akceptace, která ale mění svůj charakter. V době dospívání se mění spíše v obecnou potřebu výkonu a sociální akceptace, které zajišťují dospívajícímu pocit přijatelné pozice ve společnosti. Tato pozice ale již není apriorně dána, nýbrž si ji dospívající musí zasloužit, což opět snižuje jeho pocity jistoty (Vágnerová, 2005).

Gillernová (2008) vidí postupnou emancipaci od rodiny jako jeden ze znaků dospívání. Macek (2002) považuje za dominující charakteristiku vztahu dospívajících k jejich rodičům snahu o zrovnoprávnění vlastní pozice. Podle Collinse a Steinberga (2006) lze předpokládat, že kvality a funkce vztahů mezi rodiči a dětmi budou ze své podstaty v čase stabilní, ale specifické formy a způsoby interakce mezi rodiči a rostoucími dětmi se v průběhu času mění.

Collins a Laursen (2004) upozorňují, že děti, které mají vřelé vztahy s rodiči v průběhu předpubertálního období, zůstávají blízcí a více v kontaktu se svými rodiči i v průběhu dospívání, přestože množství a frekvence pozitivní interakce může být snížena. V problematice vztahu dospívajícího se svými rodiči hraje také roli to, zda se jedná o úplnou rodinu nebo jestli žijí rodiče odděleně a další faktory.

Dospívající mnohdy vyjadřují přání, aby byli jejich rodiče jiní a méně je omezovali, avšak často sami prozrazují svým chováním vnímání potřeby vedení a kontroly (Langmeier & Krejčířová, 2006). Časné pokusy dospívajících o dokázání své autonomie často rychle vyvolají konflikt s rodiči (Collins, Steinberg, 2006). Podle Langmeiera a Krejčířové (2006, 153) *„vznikají konflikty většinou kolem specifických pravidel, zákazů a příkazů, které dospívající pokládají za neodůvodněné a příliš omezující.“*

Collins a Steinberg (2006) upozorňují, že v porovnání s konflikty mezi dospívajícími a jejich vrstevníky zahrnují konflikty s rodiči více negativně nabitě

emoce. Avšak podle Macka (2003) nemusí být konflikt mezi rodiči a adolescenty negativní, mají-li dospívající pocit, že je na ně brán ohled a mohou vyjadřovat své názory.

Dospívající bývají ke svým rodičům často kritičtí, díky zralejším rozumovým schopnostem si více uvědomují rozdíly mezi různými přístupy a začínají zpochybňovat autoritu rodičů, pokud si myslí, že není legitimní (Vágnerová, 2005).

Dospívající dokážou u svých rodičů ocenit vlastnosti, které pro ně stále slouží jako zdroj jistoty a bezpečí. Mezi tyto vlastnosti patří především upřímnost, spolehlivost a jednoznačnost. Negativně naopak hodnotí nejednoznačné, malicherné a podrážděné chování svých rodičů (Vágnerová, 2005, Matějček, 1986).

Vztah dospívajících k matkám a otcům bývá odlišný. Podle Vágnerové (2005) mívají dcery i synové zpočátku více konfliktů s matkami, pravděpodobně z toho důvodu, že jsou s nimi v četnějším kontaktu, zatímco otcové si obvykle udržují odstup a jednájí méně emotivně. Matka zůstává pro většinu mladistvých v období dospívání nejvýznamnější osobou a zdrojem sociální opory. Jako vůbec nejdůležitější osobu ji ve slovenském výzkumu z roku 1998 (N=2 616, z toho 1 370 chlapců a 1 246 děvčat) označilo 79,9 % adolescentních chlapců a 76,6 % děvčat. Otce jako nejdůležitější osobu označilo 50,5 % chlapců a 31,3 % děvčat (Gecková a kol., 2000) ¹.

Macek (2002) navíc upozorňuje na fakt, že období dospívání většinou časově koresponduje s obdobím krize středního věku rodičů, což míru náročnosti této životní fáze pro rodinu ještě zvyšuje.

Mladiství potřebují dostatek volnosti pro své vlastní rozhodování, což vyžaduje ze strany rodičů také značnou míru trpělivosti a tolerance (Čáp & Mareš, 2001). Autoritu rodičů oslabuje např. i to, snaží-li se zasahovat do záležitostí, ve kterých jejich místo zastoupil přirozený vliv kamarádů (Matějček, 1986).

Vztah dospívajících ke škole je dalším důležitým hlediskem. Paralelně jako v rodině začínají být dospívající stále kritičtější ke školním normám i požadavkům učitelů. Pedagog ztrácí své výsadní postavení, žáci začínají více hodnotit jeho chování i profesní kompetence. Vágnerová (2005, 365) uvádí, že *„starší školák už není ochoten akceptovat názory či rozhodnutí učitelů zcela automaticky, bez ohledu na jejich obsah.“* Tento odklon od bezpodmínečného přijímání autority učitele je podmíněn především

¹ V celé práci jsou hodnoty v procentech zaokrouhleny na jedno desetinné číslo. O konkrétním způsobu jednotného stylu psaní číselných hodnot viz Příloha č. 1.

zralejším způsobem uvažování dospívajících a narůstající potřebou pocitu nezávislosti.

Dospívající již neakceptuje institucionálně přidělenou autoritu, dokáže rozlišovat autoritu přirozenou a dokáže si vážit učitele jako člověka (Vágnerová, 2005). Negativní hodnocení učitelů ze strany studentů nemůže být bráno automaticky jako obecné odmítání dospělých autorit. Dospívající dovedou ocenit a přijímat dospělou autoritu, jsou-li v jejich vzájemném vztahu akceptovány specifika dospívajícího a poskytuje-li dospělý dostatek podnětů pro další rozvoj mladistvého (Krejčová, 2009).

V této kapitole jsme stručně popsali hlavní charakteristiky období dospívání. Přestože se v následujícím textu budeme více věnovat osobnostním faktorům, které ovlivňují výskyt rizikového chování a agresivity, nemohli jsme opomenout sociální, interpersonální proměnné, které s problematikou agresivity úzce souvisí. Naopak biologické faktory zmíníme podrobněji až v kapitole o agresivitě. Avšak ještě předtím v následující kapitole přesněji popíšeme již několikrát zmíněný pojem rizikové chování.

2 Koncepce a širší teoretický rámec rizikového chování

Odborné zdroje vztahující se k tematice rizikového chování uvádějí různá pojmenování tohoto fenoménu, která se zároveň doplňují podle toho, jaký teoretický rámec autoři zastávají. Ve všech koncepcích se objevuje základ v tom, že se často jedná o takové projevy, které nejsou společností přijímány a často bývají i zakázány.

Dolejš (2010) uvádí výčet společensky nepřijatelných forem chování, mezi které řadí pojmy jako je deviace (deviantní chování), delikvence (delikventní chování), dále také maladaptivní, abnormální, problémové, kriminální, asociální či antisociální chování aj.

Terminologický nesoulad může v odborné sféře, ale i v praxi, způsobovat vzájemné nepochopení problematiky. V rámci této kapitoly popíšeme nejčastěji užívané pojmy v různých vědeckých a aplikovaných oblastech.

Problémové chování vysvětluje Jessor (1991, 598) jako „*chování, které je sociálně definováno jako problém, jako zdroj obav nebo jako nepřijatelné vzhledem k normám obecné společnosti*“. Vojtová (2008) uvádí, že by tento termín měl být používán především v edukačním prostředí. Vágnerová (2001) popisuje nejčastější podoby, jako je vyrušování, opisování, zapomínání pomůcek, pokřikování nebo provokování učitelů či spolužáků.

V etopedii bývá používáno označení **disociální chování**, které Hartl & Hartlová (2009) vnímají jako neškodné krátkodobé projevy překračující hranici povoleného a lze je regulovat běžnými pedagogicko-výchovnými postupy. Švarcová (2002) zde řadí lhaní, neposlušnost, vzdorovitost, vznětlivost či toulání se po okolí.

Podobným pojem je **asociální chování**, které popisují Hartl a Hartlová (2009) jako chování, které neodpovídá mravním normám dané společnosti. Není ovšem charakterizováno závažnějšími projevy, jako antisociální chování. Švarcová (2002) uvádí příklady asociálního chování, jako je sebepoškozování, záškoláctví, sebevražednost či prostituce.

Antisociální chování je již závažnější formou, kterou lze definovat jako uvědomované protispolečenské chování kriminálního charakteru (Kuja & Floder, 1989). Jedná se tedy o aktivity, které vzdorující trestnímu řádu dané společnosti (Hartl & Hartlová, 2009). Švarcová (2002) řadí do této skupiny krádeže, agresivitu, šikanu či vandalismus. Kuja a Floder (1989) k tomu přidávají pohlavní zneužívání, psychické a fyzické týrání či znásilňování.

Označení **protispolečenské chování** je spíše obecnější označení, které zahrnuje i takové projevy, které nepřekračují společenskou normu a nejsou tedy okolím považovány za deviaci nebo závažnou odchylku od normy (Klener a kol. 1996). Matoušek a Matoušková (2011, 313) popisují termín **predelikventní chování**, který definují jako „*chování, z něhož se s vyšší pravděpodobností může později vyvinout trestná činnost.*“ Mezi konkrétní příklady řadí např. útěky z domova, záškoláctví či agresivní napadání spolužáků apod.

Matoušek & Matoušková (2011) definují další důležitý pojem, kterým je **delikvence**. Od ní odvozené **delikventní chování** označuje ty aktivity, jež překračují hranice sociálních, právních a morálních norem. Klener a kolektiv (1996) uvádí, že se jedná původně o právnícký pojem, který byl převzat i do sociálních věd. Koudelková (1995) využívá pro označení delikventních aktivit adolescentů termín **juvenilní delikvence**. Dolejš (2010) uvádí, že při posuzování delikventního chování a případné volby trestu je důležité zohlednit věk dítěte a zda za tímto chováním nestojí např. nějaké duševní onemocnění.

Vykopalová (2001) uvádí tři základní vzorce osobnosti delikventního jedince:

- a) *socializovaný* – delikventní aktivity jsou prostředky k dosažení žádaného cíle, přičemž delikventní jedinec není schopen dosáhnout uznání nebo uspokojení společensky přijatelným způsobem;
- b) *citově narušený* – zde hraje roli nedostatečně rozvinuté svědomí (superego) k antisociálním aktům bez pocitu viny;
- c) *nesocializovaný agresivní* – činy vyznačující se impulzivně agresivní reakcí na frustraci.

Dalším důležitým pojmem je **sociální deviace** (deviantní chování), které Ondrejko (1997, in Hodovský a kol., 2002, 127) popisuje jako „*podtřídu sociálního chování a současně jako termín pro označení odchylky od očekávaného standardizovaného a institucionalizovaného chování, které předepisuje sociální norma, platná v určité společnosti, skupině, sociálním útvaru.*“ Autor v této souvislosti uvádí, že pojem deviantní chování můžeme vymezit z hlediska společenských a právních (zákonných) norem.

Sociální deviace a **sociální norma** tvoří dva protilehlé póly, přičemž různorodost deviací je vyšší než různorodost norem, a to z toho důvodu, že norma je typická a deviace od ní jsou často zcela individualizované. Urban a Dubský (2008) dělí deviace do následujících kategorií: a) pozitivní (extrémní konformita) vs. negativní

(kriminálnost), b) primární (porušení normy na základě původního podnětu) vs. sekundární (důsledek označení jedince deviantem), c) sociální (mají význam v sociálních vztazích) vs. nesociální (neovlivňují mezilidskou interakci), d) orientované ziskově (nabytí materiálních výhod) vs. orientované agresivně (motivem nenávisti) vs. sociálně pasivní typ (lhostejnost k okolí), e) promyšlené deviantní chování vs. impulzivní deviantní chování.

Dalším termínem, pro nás tím nejdůležitějším, je ***rizikové chování***. Širůčková (2009, 7) uvádí, že „*rizikové chování je pojem odkazující ke komplexní kategorii ustanovené v sociálních a medicínských vědních oborech ke klasifikaci takových aktivit, které přímo nebo nepřímo potenciálně vyústí v psychosociální nebo zdravotní poškození aktéra, jiných osob, majetku nebo prostředí v širším smyslu.*“ Jedná se tedy o zastřešující pojem, který podrobněji a důkladněji rozebereme v následujících kapitolách.

Dolejš (2010, 20) všechny výše zmíněné pohledy na problematiku spojuje do vzájemného vztahu tak, že „*rizikové chování může obsahovat jak vykřikování během vyučovací hodiny (problémové chování), tak i krádeže a šikanu (delikventní ch.), lhaní, podvádění (disociální ch.), vandalismus (asociální ch.) nebo fyzické ubližování (antisociální ch.).*“

Každý typ společensky rizikového chování je pod drobnohledem různých odborníků, kteří se v praxi vzájemně doplňují. Jsou to např. psychologové, pedagogové, lékaři a psychiatři, sociální pracovníci, právníci, hasiči, záchranáři a veřejní činitelé, jako jsou policisté a další bezpečnostní složky (armáda, vězeňská služba, celní správa a další strážní orgány, jako např. lesní stráž apod.), státní zástupci, soudci, exekutoři, inspektoři a v neposlední řadě i politici, zastupitelé státní a obecní správy.

Nazíráme-li tedy na problematiku rizikového chování takto komplexně, můžeme prohlásit, že se jedná o jeden ze zásadních globálních problémů našeho světa. Prevence, intervence a řešení následků jednotlivých rizikových aktivit stojí všechny zúčastněné strany mnoho úsilí i zdrojů (finančních a dalších).

V předcházejícím textu jsme se pokusili definovat základní pojmy, které se v této oblasti objevují. V průběhu celé této práce budou poskytovány další relevantní, aktuální poznatky z oblasti rizikového chování s důrazem na agresivní formy.

3 Teoretické konstrukty rizikového chování

V předchozí kapitole jsme se věnovali různým označením společensky nepřijatelných projevů, které obsahují souhrn drobných přestupků i závažnějších forem.

Pokoušíme-li se vysvětlit samotný pojem rizikové chování, musíme se pozastavit i nad významem slova **riziko**, jehož „původ je nutno hledat ve staré řečtině. Slovem „riza“ (psáno „ριζα“) se zde označoval „kořen“, tj. jakási překážka, o níž by mohl poutník na své cestě zakopnout. V podobném významu se tento termín objevil později v latině, kde představoval „útes“, o něhož se mohou rozbít lodě“ (Marek, 2010, s. neuvedena).

Následně se začalo toto slovo vyskytovat i v dalších jazycích ve smyslu nebezpečí, jemuž musí čelit např. obchodníci při dopravě po moři. Do angličtiny se slovo „risk“ dostalo patrně z kontinentální Evropy až v 17. Století (Luhmann, 1996). Odtud už jsme blízko k chápání rizika jako jakéhokoliv nebezpečí, ať už v práci, v politice, v obchodu, ve financích, v životě nebo třeba i v lásce.

Schraggeová a Rošková (2000) rozlišují a) *reálné riziko* (vzájemný vztah možností a důsledků v reálném světě), b) *vnímané riziko* (předpokládané výhody a zisky bez použití fyzikálních modelů), c) *pozorované riziko* (analýzování možností a důsledků s využitím fyzikálního modelu).

Pro úplnost definování užití terminologie stručně popíšeme druhý pojem slovního spojení, jímž je *chování*. Podle Nakonečného (1998) se jedná o aktivitu organismu, která je většinou zaznamenateľná a měřitelná. Jedná se o reakce individua na podněty, které ovšem mohou být pozorovatelné, ale i nepozorovatelné, subjektivní.

Klener a kol. (1996, 403) užívají pojem *sociální chování*, kterým vyznačují „bud' podmíněnost většiny lidských aktivit společenskými a skupinovými vlivy, nebo ty aktivity, které podléhají obvyklému morálnímu hodnocení.“ Na tomto základě můžeme rozlišovat prosociální, asociální, antisociální či jiné chování.

Rizikové chování můžeme tedy vnímat jako „souhrn vnějších projevů, aktivit a reakcí adolescenta, které jsou nebezpečné a jež vykazují zvýšený výskyt negativních důsledků pro aktéra a pro jeho sociální okolí“ (Dolejš, 2010, 23).

V následující části textu uvedeme teorie rizikového chování, které jsou v odborné literatuře nejčastěji používány. Tyto koncepce více operují s pojmy

delikventním a deviantním chováním, ač velmi podobně vystihují problematiku jako pojem rizikové chování. Uvedené teorie většinou zohledňují biologické, psychologické a sociální faktory anebo jejich kombinace. V tomto případě vnímáme mezioborový pohled jako nutnou součást komplexního definování fenoménu rizikového chování.

Teoretických konceptů je poměrně mnoho. V další části této kapitoly se zaměříme jen na některé konstrukty, které spojením svých obsahů pokryjí celou sledovanou oblast našeho zájmu z hlediska teoretického zakotvení.

3.1 Biologicky orientované teorie

Na přelomu 15. a 16. století byl zkoumán vztah tělesné stavby k lidské povaze a chování. Vznikaly první teoretické konstrukty, které se snažily vysvětlit vztah mezi tvary lebky a osobností. Na tyto přístupy navazoval F. J. Gall, který je považován za zakladatele *frenologie*. Byl učitelem J. G. Spurzheima, který tento termín poprvé použil v roce 1805. Spolu zkoumali trestance a psychiatrické pacienty (Hartl & Hartlová, 2009). Všechny obdobné diskuze vrcholí v druhé polovině 19. století pozitivistickou kriminologií, která je postavena na evoluční darwinovské biologii, v rámci které lze nalézt např. koncept *rozeného zločince* (Dolejš, 2010).

Postupem času byl tento přístup značně kritizován a na začátku 20. století oficiálně zavrhnut odbornou veřejností jako pseudověda (Hartl & Hartlová, 2009).

Další skupinu tvoří geneticky a hormonálně orientované výklady. Matoušek a Matoušková (2011) uvádějí, že u delikventů jsou častěji naměřeny různé abnormality, jako je např. zvýšená reaktivita autonomního nervového systému či snížené hladiny adrenalinu a serotoninu.

Některé podoby deviantního chování jsou determinovány: a) dědičností určitých genů a genových systémů; b) dědičností nespecifické tendence k deviantnímu chování, b) dědičností konstituční slabosti, která vede k deviantnímu chování (Hrčka, 2001).

Některé moderní biologicky orientované studie jsou vystaveny např. na zkoumání jednovaječných a dvojvaječných dvojčat. Tyto výzkumy potvrdily vyšší prevalenční hodnoty kriminálního chování a trestů odnětí svobody u jednovaječných dvojčat než u dvojvaječných (Matoušek & Matoušková, 2011).

3.2 Psychologicky orientované teorie

Na úvod této podkapitoly zmíníme vliv psychodynamických teorií, které se určitou měrou soustředí také na problematiku deviací. Freud (1991) svým konceptem vytěsněných psychosexuálních konfliktů z dětství, Adler teoriemi o komplexu méněcennosti a touhy po moci, Horneyová teorií o bezpečném rodinném prostředí, naplněném jistotou a láskou nebo Sullivan pojetím disociovaných aspektů self.

Psychoanalýza předpokládá, že *„kriminálnost a deviace je podmíněná nerovnováhou mezi id a superegem (nedostatečná internalizace sociálních norem vede k behaviorální manifestaci pudových deviantních tendencí), její příčinou může být buď slabost superega, nebo nadměrná intenzita pudových impulzů“* (Hrčka, 2001, 163).

Ambrózová a kolektiv (2001) uvádějí, že zjištěné údaje z diagnostických a výchovných ústavů poukazují na nižší intelektové schopnosti umístněných adolescentů ve srovnání s běžnou populací.

Dále budeme předkládat poznatky ze dvou základních psychologických teoretických oblastí, z pohledu konceptu o rysech osobnosti a tezí o sociálním učení. Výzkumy v posledních letech potvrzují propojení osobnostních rysů adolescentů (např. impulzivita a neuroticismus) s různými druhy rizikových aktivit (Conrod a kol., 2008).

Brunelle a Douglas (2009) se výzkumně orientovali na osobnost závislých žen. Nalezli statisticky významné vztahy mezi užíváním stimulantů a tendencí vyhledávat vzrušení, nebo mezi nadužíváním alkoholu a citlivostí na odměnu.

Krejčí (1997) zkoumala skupinu mladistvých vězňů, kteří se vyznačovali vyšší mírou emocionální lability, vzrušivosti či maskulinity pomocí Freiburského osobnostního dotazníku (Fahrenberg a kol., 1970).

Eysenck (1978, in Conrod a kol., 2008) uvádí dva okruhy proměnných, které prokazatelně ovlivňují výskyt antisociálního chování u adolescentů. Na jedné straně stojí socializace adolescenta a na straně druhé vrozená citlivost autonomního nervového systému. Zjistil, že např. neuroticismus, extraveze a psychoticismus korelují s rizikovými aktivitami adolescentů.

Cloningerova (1993) teorie charakteru a temperamentu se opírá o několik vybraných rysů osobnosti, které mají vztah k rizikovým aktivitám. Jedná se především o rys vyhledávání nového, vytrvalost, sebeřízení, spolupráce, vyhýbání se

poškození, sebepřesah. Adolescenty, u nichž můžeme předpokládat vysokou míru rizikových aktivit, vnímáme podle této teorie jako jedince impulzivní, znuděné, egocentrické, agresivní či nespolehlivé (Dolejš, 2010).

Teorie Walterse a Whitea se zabývá kognitivními schopnostmi recidivujících delikventů. U sledované skupiny zkoumali způsob zpracování a používání informací - výběr, vnímání, třídění, ukládání a kódování informací a podnětů (Fišer & Škoda, 2009).

Autoři zjistili u souboru delikventních jedinců např. častou racionalizaci svého chování, snížení sebekontroly, vysokou sebedůvěru, emocionální labilitu či orientaci na moc (Fišer & Škoda, 2009).

„Rysy osobnosti samotné nemohou zcela determinovat jedincovu definici ani jeho chování v určité situaci: to je totiž podmíněno především sociálními interakcemi, vztahy a rolí vykonávanou v dané situaci, takže jedinec s určitými osobnostními vlastnostmi se může v různých situacích a sociálních rolích chovat odlišně“ (Hrčka, 2001, 168–169).

3.3 Sociologicky orientované teorie

V této části uvedeme základní teze, které se soustředí hlavně na sociální a kulturní okolnosti vzniku a výskytu rizikového chování.

Hrčka (2001), Fišer & Škoda (2009), Urban & Dubský (2008) zmiňují ve svých pracích základní sociologicky orientované konstrukty, kterými jsou především *teorie anomie* (Durkheim & Merton), *etiketizační teorie* (Becker & Goffman) nebo *teorie subkultur* (Cohen & Cloward) a další.

Téměř v každém sociologicky orientovaném textu najdeme Durkheimovu koncepci anomie, kterou dále rozvíjejí Merton a Parsons. V rámci svého konceptu Durkheim popisuje deviaci „*bud' jako vyjádření biologických impulzů a psychologických dispozic jedince, nebo jako poruchu vztahu mezi jedincem a společenskou dělbou práce*“ (Hrčka, 2001, 176).

Hrčka (2001, 187) píše, že Merton popisoval „*anomii jako rozpor (napětí) v sociální struktuře podmíněný nerovnováhou mezi kulturně preferovanými cíli a legitimními (institucionalizovanými) prostředky k dosahování těchto cílů.*“

Fišer a Škoda (2009) uvádějí typy adaptačních strategií na anomickou situaci:

- a) retreatismus (odmítání společenských cílů, prostředků a návykové chování),
- b) inovace (využívá nevhodné, nelegitimní prostředky),
- c) konformita (přijímá

společenské normy a chová se podle nich), d) ritualismus (nezajímá se o cíle společnosti, ale chová se podle společenských pravidel), e) rebelie (odmítání norem, prostředků a nahrazování je jinými).

Urban & Dubský (2008) prezentují koncepce zaměřené na tzv. na sociální ekologii města, z nichž uvádějí teorii sociální dezorganizace a sociálně ekologickou teorii. Teorie sociální dezorganizace popisuje sníženou schopnost tradičních společenských struktur dohlížet na chování jednotlivců a řešit společné problémy. Objevuje se neschopnost skupiny realizovat společné hodnoty a zajistit vlastní seberegulaci (Urban & Dubský, 2008).

Sociálně ekologická teorie se opírá o výzkumy výskytu rizikových a kriminálních aktivit v sociálně i ekonomicky slabších částech velkých měst. Nejvyšší míra výskytu rizikového chování se objevila v tzv. „zóně přechodu“, která se většinou nachází mezi středem města (centrem) a obytnými oblastmi. Faktory, které negativně ovlivňují sledovaný fenomén, jsou rychlé změny v orientaci průmyslové výroby, nezaměstnanost, chudoba, imigrace, kulturní a etnická rozmanitost, dysfunkční rodiny a další (Dolejš, 2010).

Teorie delikventního prostředí neboli teorie subkultur navazuje na práce Mertona. Podstatou je vliv sociální interakce, socializace, subkultury či uznávání společenských norem a hodnot. Podle Clowarda a Ohlina (1960 in Hrčka, 2001) je deviantní subkultura tvořena jedinci, kteří trpí společným statusovým problémem, jsou ve vzájemné interakci a mají společné cíle a zájmy. Autoři rozlišují tři základní typy městských subkultur: retroaktivní (únikové), konfliktní (agresivní) a kriminální.

Cohen (1955, in Urban & Dubský, 2008) popsal několik znaků delikventních městských gangů: a) specifický hodnotový systém (inverze hodnot referenční skupiny), b) zlomyslnost (agresivita vycházející z opovržení většinovou společností), c) krátkodobost (orientace na přítomnost, okamžik, akci), d) skupinový negativismus a koheze (vzájemná podpora členů k delikventnímu chování), e) fatalismus (pasivní přijetí delikventní role), f) finanční neutilitarismus (peníze a majetek jsou druhotným cílem delikventního chování), g) ostatní determinanty (pohlaví, rodina, škola, vrstevnické skupiny, osobnostní charakteristiky).

Etiketizační teorie čili teorie sociální reakce nebo nálepkování (labelingu), vychází z konceptu G. H. Meada, podle kterého není deviace „*souborem nějakých charakteristických rysů jednotlivce nebo skupin, ale je výsledkem kolektivní interakce*

(reakce) mezi údajným deviantem a ostatními lidmi (společností, skupinami). Jinými slovy se jedná o vztah mezi deviantní a nedevariantní částí populace“ (Urban & Dubský, 2008, 92).

Hrčka (2001) dále upozorňuje, že často může vzniknout určitá sekvence interakcí jedince s okolím v následujícím schématu: primární deviace ➤ sociální sankce ➤ následná deviace ➤ opakování sociálních sankcí a onálepkování ➤ vývoj jedincovy hostility vůči označovateli ➤ následná deviace ➤ sankcionování nenapravitelného delikventa exemplárními tresty ➤ rezignace a plná akceptace přidělené nálepky ➤ úplné přijetí deviantní role a statusu (Hrčka, 2011).

Kritici teorie nálepkování tvrdí, že přeceňuje roli oficiálních zástupců sociální kontroly, a že opomíjí pozitivní vlivy labelingu, např. v rámci diagnostiky a kvalitní intervence. (Urban & Dubský, 2008).

3.4 Integrativní teoretické přístupy

Výše uváděné pojetí často kladou důraz na jednu skupinu proměnných. Hamanová a Hellerová (2000, 385) „každý jev rizikového/ problémového (a zvláště už rozvinutého) chování je samozřejmě potřeba samostatně studovat do hloubky a přistupovat k němu v tomto smyslu specificky a ,specializovaně‘.

Jessor (1991) realizoval longitudinální výzkum s americkými adolescenty ve věku 14–22 let. Výsledky prokázaly, že obsahem rizikového chování je několik skupin aktivit, které se často vyskytují společně (kouření a záškoláctví), mají podobné příčiny vzniku (osobnostní, sociální) a jsou v negativním vztahu ke konvenčnímu chování (plnění školních povinností). Jessor (1991) v této souvislosti mluví o *syndromu problémového (rizikového) chování*, který se opírá o několik obecných skupin faktorů. První skupinou jsou faktory biologické. Patří sem pohlaví, hormonální systém, tělesná konstituce, odolnost vůči bolesti a další.

Druhou kategorií tvoří osobnostní dispozice, z nichž některé mohou být příčinou budoucího výskytu různých rizikových forem chování. Pozitivní korelace byly shledány mezi impulzivitou, úzkostností a problémovým pitím alkoholu nebo obecně delikvencí (Conrod a kol., 2008).

Třetí skupinou významných faktorů je sociální hledisko, které může zahrnovat sebepojetí v kontextu vztahů s vrstevníky, postoje a hodnocení jejich chování. Jessor

(1991) dále zmiňuje demografické charakteristiky, rodinné prostředí a podporu kamarádů či širšího okolí.

Jessor (1991) v rámci tzv. *syndromu rizikového chování* definuje *protektivní faktory*, které chrání jedince před rizikovými vlivy. Dále vymezuje *rizikové faktory*, které naopak zvyšují pravděpodobnost vzniku a vývoje těchto sklonů.

Protektivní faktory se týkají a) osobnosti jedince – vysoká inteligence, sebeúcta, sebedůvěra, pozitivní orientace na školu, vlastní zdraví; b) chování jedince – přijímání a plnění povinností (školních, domácích, společenských) a zapojení do dobrovolnických aktivit vyžadujících altruistické, empatické chování; c) sociálního prostředí – vlastní primární rodina (otevřená komunikace, podpora adolescenta, pozitivně orientovaná výchova), vrstevnické skupiny (sociální opora) a společnost (Jessor, 1991).

Tentýž autor popisuje skupinu **rizikových faktorů**, mezi které zahrnuje: a) individuální charakteristiky jedince – naoř. zdravotní omezení, určité osobnostní rysy (impulzivita, extraverze, neuroticismus) či traumatické zážitky z dětství; b) chování jedince – odmítání, nedodržování pravidel, školní neúspěchy nebo např. konkrétně pořizování si zbraní; c) sociální prostředí – vlastní primární rodina (příliš autoritativní nebo naopak liberální výchova, rizikové aktivity rodičů), vrstevnické skupiny (silnější orientace než na rodinu, hodnoty skupiny, rizikové aktivity vrstevníků) a společnost (chudoba, prostor k nelegální činnosti aj.).

Výše uvedené poznatky nabízejí souhrnné označení, jako je tzv. *syndrom rizikového chování*, který poskytuje komplexní vhled do problematiky, jelikož se vyznačuje vysokou systematičností a provázaností všech proměnných. V odborné literatuře se jedná o teoretický koncept, který „*obrací pozornost k celé vyvíjející se osobnosti adolescenta, nikoliv separátně k jednotlivým projevům*“ (Hamanová & Hellerová, 2000, 381) a který „*v současnosti patří k dominantním paradigmatům výzkumu v této oblasti*“ (Širůčková, 2009, 39).

4 Formy rizikových aktivit adolescentů

V předešlé kapitole jsme popisovali různá pojetí rizikového chování, zaměřili jsme se na výklady autorů zaměřených na tuto problematiku.

Musíme mít na paměti myšlenku, kterou konstatují i Gupta a Derevenský (1998), že některé koncepce vycházejí z výzkumu pouze některých forem rizikového chování. Pro úplnost uvedených poznatků je nutné zmínit jednotlivé druhy rizikových aktivit.

Urban & Dubský (2008) uvádějí, že se nejčastěji u různých autorů (Miovský a kol., 2010; MŠMT ČR, 2010; Vykopalová, 2001) objevují základní formy rizikového chování (užívání drog, šikana, kriminalita atd.). Někteří z nich zařazují do svých prací také další formy, jako jsou např. extrémní a adrenalinové sporty, graffiti či politický extremismus apod.

V odborné literatuře panuje pojmový a obsahový nesoulad v oblasti rizikových aktivit adolescentů. Část autorů využívá některé názvy (jako např. delikvence) jako zastřešující pro více forem rizikového chování. Večerka a kolektiv (2004) zahrnují do kriminality mladistvých všechny druhy přestupků (majetkové, násilné a mravnostní) proti zákonným normám. Jiné odborné publikace a texty vymezují kriminální činy detailněji.

Musíme si také uvědomit, že jednotlivé formy rizikového chování jsou často vzájemně propojeny a objevují se u jedince souběžně. Např. užívání návykových látek může souviset s vandalstvím, rizikovým sexuálním chováním apod. (Dolejš, 2010).

Ambrózová a kol. (2001) dělí rizikové chování podle standardů Světové zdravotnické organizace (WHO) do tří skupin:

- a) **agresivní formy (aktivní)** – násilí, kriminalita, extremismus a další aktivity, které zahrnují různé formy agresivního chování;
- b) **pasivní formy** – záškoláctví, užívání legálních a nelegálních drog a další aktivity, které negativně ovlivňují život a existenci adolescenta;
- c) **kompromisní formy** – rodinné a vztahové problémy, pracovní výkyvy a další aktivity, které v sobě zahrnují sociální a profesní nestabilitu.

V rámci této práce se zastavíme jen u několika základních vymezení rizikového chování, které popisuje na úrovni MŠMT několik závazných dokumentů. Mezi hlavní

z nich patří: a) Metodické doporučení k primární prevenci rizikového chování u dětí, žáků a studentů ve školách a školských zařízeních z roku 2010 b) Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018.

Dolejš (2010) vytvořil integrativní dělení, které vychází z několika zdrojů (MŠMT, 2010; Macek, 1999; Ambrózová a kol., 2001; Cvečková a kol., 2010):

- a) užívání a zneužívání legálních a nelegálních látek;
- b) kriminalita;
- c) šikana, hostilita a agresivní chování;
- d) problémové sexuální aktivity;
- e) školní problémy a přestupky;
- f) extremistické, hazardní a sektářské aktivity;
- g) ostatní formy rizikového chování.

Je potřeba si uvědomit, že *„vnímání závažnosti rizikového chování je ovlivněno kontextem, ve kterém probíhá. Příkladem může být pohled na konzumaci alkoholu. Jinak budeme u dospívajících hodnotit konzumaci malého množství vína při rodinné večeři a jinak pravidelné popíjení většího množství alkoholu s přáteli o víkendech“* (Širůčková 2009 in Miovský a kol. 2010, 31).

Na tomto místě si dovolíme mírně narušit strukturu textu rozděleného na čistě teoretickou a empirickou část prezentováním základních výsledků naší studie, které se týkají prevalence rizikových aktivit u sledované populace dospívajících. Protože v rámci empirické části nemáme formulován cíl blíže popisovat výskyt konkrétních forem rizikového chování.

Jedná se o reprezentativní a nejaktuálnější data, která byla v poslední době na území ČR sesbírána v rámci celorepublikového šetření, kterého se zúčastnilo celkem 4198 žáků ve věku 11 až 15 let (výzkumný soubor podrobněji specifikujeme v kapitole 11). Dotazníková baterie obsahovala také dotazníkový nástroj *VRCHA – Výskyt rizikového chování u adolescentů* (Dolejš & Skopal, 2015). Dotazník obsahuje 18 položek, které jsou rozděleny do tří skupin (subškál).

První faktor nazvaný jako *abúzus* je tvořen sedmi otázkami a je zaměřen především na užívání alkoholu, tabáku a marihuany. Jedna otázka se ptá na užití léků bez vědomí rodičů a bez zdravotních důvodů (nemoci). Další návykové látky, jako je např. pervitin, extáze, heroin apod., nejsou zahrnuty z důvodu relativně malého

výskytu v populaci a obavám autorů dotazníku z případné nízké věrohodnosti výpovědí žáků na toto téma (Skopal a kol., 2014).

Druhý faktor dotazníku VRCHA je označen jako *delikvence* a tvoří jej opět sedm položek, které zjišťují zkušenosti žáků s odcizováním a/nebo s poškozováním věcí nebo např. s falšováním podpisů. Třetí faktor tohoto diagnostického nástroje je pojmenován jako *šikana*, přičemž identifikuje jedince jako oběť agresivního a hostilního chování, které proti němu probíhá ze strany spolužáků (Skopal a kol., 2014). Na všechny položky měli respondenti možnost odpovídat formou ANO x NE.

Související zjištěná data jsou prezentována až v empirické části práce. Následující histogram prezentuje procentuální zastoupení pozitivních výpovědí respondentů s vybranými aktivitami:

Graf 1: Vybrané rizikové aktivity žáků ve věku 11 až 15 let (N=4 198)

Pil/a jsi během posledních 30 dnů nějaký alkoholický nápoj?	31,2 %
Poškodil/a jsi někdy během života cizí majetek jen tak pro zábavu?	15,0 %
Kouřil/a jsi během posledních 30 dnů cigarety?	10,9 %
Kouřil/a jsi nebo jinak užil/a někdy během svého života marihuanu („trávu“) nebo hašiš?	10,9 %
Užil/a jsi někdy během života léky, aniž bys je potřeboval/a (...) a aniž by o tom věděli rodiče?	9,0 %
Byl/a jsi někdy během svého života „za školou“?	8,3 %
Měl/a jsi někdy během svého života pohlavní styk?	5,6 %
Byl/a jsi někdy během posledních 30 dnů opilý/á tak, že jsi měl/a problémy s chůzí, s mluv. (...)?	3,9 %
Vykouříš denně více než 5 cigaret?	3,0 %

Zdroj: Skopal a kol. (2014).

Vyjádříme-li uvedená procenta výskytu konkrétních rizikových projevů názornějším příkladem, můžeme konstatovat, že ve statisticky průměrné třídě o třiceti žácích se vyskytuje devět žáků, kteří během období jednoho měsíce před dotazníkovým šetřením pili alkohol, tři kouřili za poslední měsíc cigarety a jeden se opil tak, že měl problémy s chůzí, s mluvením, zvracel nebo si nepamatoval, co prováděl. Dva žáci této hypotetické třídy již mají sexuální zkušenost, aniž by nabyli

věku 15 let. Tři žáci mají zkušenost s marihuanou a zhruba čtyři žáci už někdy v životě poškodili cizí majetek jen tak pro zábavu.

Tuto doslovnou interpretaci samozřejmě musíme brát s rezervou, protože opomíjí zásadní proměnné, jako je právě školní ročník, potažmo věk žáků (jedná se v podstatě o průměrné hodnoty za celý druhý stupeň). Dále pak opomíjí rozdíly mezi chlapci a dívkami, velikost a umístění školy (sídliště, města, vesnické školy, spádové školy), typ školy (základní školy vs. víceletá gymnázia), zaměření třídy (všeobecné, sportovní, jazykové) a tak dále.

Tato úvaha předpokládá, že existují méně rizikové žákovské kolektivy, ale i ty více problémové. Výše uvedené aktivity a zkušenosti se mohou týkat jen pár jedinců ve třídě, kteří mohli přiznat několik forem najednou, zároveň se může ve třídě vyskytovat více rizikových jedinců, avšak s odlišnými tendencemi.

Z praxe lektora preventivních programů má autor práce osobní zkušenost, že se jedná o velmi variabilní a individuální jev. Někdy mají negativní vliv dokonce i pedagogové či rodiče, kteří mohou nežádoucí projevy přímo či nepřímo vyvolávat. Autor pamatuje např. na chlapeckou sportovní třídu zaměřenou především na lední hokej. Jednalo se o šestý ročník, tzn. chlapce ve věku kolem 11 let, jejichž trenér jim explicitně doporučil užívat žvýkáci tabák pro povzbuzení během tréninku. Chlapci poté začali žvýkat tabák i mimo tréninky.

Z případových supervizí Centra primární prevence (P-centrum, spolek) pod vedením PhDr. L. Němcové často plynulo upozornění, že nejrizikovějšími (nejproblémovějšími) bývají právě homogenní žákovské kolektivy. Tzn. tato sportovní třída plná chlapců, kteří mají navíc omezenou interakci s dívkami je toho příkladem a zároveň výstrahou.

Podíváme-li se opět na výše zmíněnou prevalenci z mnohem větší perspektivy, než je jedna průměrná třída, tak si uvědomíme závažnost i těch nižších hodnot. V době, kdy jsme prováděli dotazníkové šetření, bylo základním souborem 348 678 žáků (zdroj: MŠMT, 2014). To znamená, že zhruba ta čtyři procenta žáků, kteří se za poslední měsíc vážně opili, znamenají v celorepublikovém měřítku téměř 14 tisíc opilých žáků druhého stupně. Stejně tak si můžeme spočítat, že více jak 38 tisíc žáků již mělo zkušenost s konopnými drogami.

U středoškoláků je výskyt užívání návykových látek samozřejmě vyšší. Csémy a kol. (2012) v rámci nadnárodního projektu ESPAD publikovali znepokojující data

o užívání návykových látek českými adolescenty. „The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs“ (ESPAD) je jedním z nejrozsáhlejších mezinárodních projektů zaměřených na analýzu rizikového chování (především užívání návykových látek) u adolescentů. Musíme ovšem zohlednit fakt, že ESPAD je zaměřen pouze na populaci adolescentů ve věku 16 let. Zatím poslední publikovaný sběr dat se konal v roce 2011 a zapojilo se do něj 36 evropských zemí.

Csémy a kol. (2012, 4) konstatuje alarmující zjištění, *„že ve srovnání s dospívajícími dalších 34 evropských zemí se ČR umístila na nepříznivém prvním místě v celoživotním užívání jakékoli nelegální drogy, zejména v celoživotní zkušenosti s užíváním marihuany nebo hašiše, kterou uvedlo 45 % dospívajících (země následující v pořadí mají o 10 a více procent méně).“*

Csémy a kol. (2012) dále uvádí, že Česká republika vykazuje za poslední 4 vlny studie ESPAD od roku 1995 v užívání konopných drog celkově rostoucí trend. Stejně tak zaujímá ČR první příčky v kouření cigaret (41 % šestnáctiletých adolescentů uvedlo kouření cigaret v posledních 30 dnech) a konzumaci alkoholu (93 % v posledních 30 dnech).

Tato kapitola poměrně stručně popsala různá dělení forem rizikového chování do zahrnujících skupin, které jsme blíže nespecifikovali. Zaměřili jsme se zde spíše na prevalenční hodnoty, které nám mají být důkazem důležitosti problematiky rizikového chování na území naší republiky.

Abychom sledovali hlavní cíle této práce, budeme v následující kapitole blíže popisovat konkrétní formy, které se vztahují k tématu práce. Budeme se tedy zabývat agresivitou jako takovou, především pak specifickými projevy u dospívajících. Ostatní formy rizikového chování (např. experimentování s drogami, návykové chování, krádeže apod.) zmíníme v empirické části práce, kde je porovnáváme s naměřenými hodnotami jednotlivých forem agresivity.

5 Agresivita a její teoretická východiska

Čírtková (1996) popisuje agresivitu jako pudovou instinktivní složku osobnosti, která je nám přirozeně dána. Šimanovský (2002) vysvětluje agresivitu jako sklon k útočnému jednání vůči věcem, zvířatům a lidem. Většinou souvisí s vnitřní nepohodou a s rozpory mezi prožíváním a jednáním. Martínek (2009) definuje agresivitu jako útočnost, postavení nebo vnitřní pohotovost k agresí. V širším slova smyslu se takto vyznačuje schopnost organismu mobilizovat síly k zápasu o dosažení určitého cíle a schopnost odolávat těžkostem.

Výrost a Slaměník (2008) zdůrazňují vědomý úmysl ubližovat. Popisují agresivitu z hlediska osobnostních rysů. Definují ji jako relativně perzistentní pohotovost nebo predispozici konat agresivně v rozdílných typech situací. Edelsberger (2000, 18) uvádí, že *„někdy se tím míní i celkové úsilí organismu dosáhnout uspokojení vlastních potřeb, zejména výživových a pohlavních.“*

Podle Mlčáka (2003) je možné chápat agresivitu jako způsob chování, jehož důsledkem je cílevědomý útok proti druhé osobě. Agresivní chování je převážně doprovázeno zlostí a je pokládáno za nejčastější formou trestu, jež druhému jedinci způsobuje fyzickou či psychickou škodu. Je projevem žádosti po moci či impulzivní reakcí vyplývající častokrát z frustrace a stresu, která u poškozeného jedince způsobuje reakci úniku či odvety.

Šucha (2013) uvádí, že agresivita představuje útočnost proti někomu nebo něčemu jinému (jedná se o projev útočného jednání). U jedince agresivita vzrůstá při pocitu osobního ohrožení, tudíž může být trvalým rysem osobnosti u některých jedinců a bývá také příznakem některých duševních nemocí. Filová (2005) se ve své publikaci zmiňuje o tom, že agresivita je definována jako dispozice reagovat agresivně, a to i v situacích, které vnímá dotčený jako běžné, neohrožující. V běžném životě je nejčastěji agresivita označována jako výbušnost, popudlivost a podrážděnost.

Pro agresivní chování je charakteristické ničivé zaměření. Ze stanoviska společenské bezpečnosti je podstatné rozlišovat jeho odlišné druhy. To zajisté souvisí s motivací a současnými potřebami jedince. (Nakonečný, 1995).

Škoda a Fischer (2009) rozděluje druhy agresivity do tří následujících skupin: agresivita zlostná, instrumentální a spontánní.

- **Zlostná agresivita** je spíše reaktivního charakteru s pocity nelibosti. V takovém případě jde o činy zaměřené na konkrétní objekt, cíl. Jedná se o impulzivní projev afektu s relativně minimální nebezpečností. Jestliže se však jedná o trest, jenž je taktéž reaktivní, jde už o více nebezpečné formy. Zde patří projevy zášti, nenávisti a cílené způsobování bolesti.
- **Instrumentální agresivita** bývá prostředkem k dosahování cíle. Zde může patřit i motiv vlastní ochrany, případně ochrany blízkých.
- **Spontánní agresivita** se v extrémních podobách projevuje jako chování, kdy způsobení bolesti přináší emotivní uspokojení a satisfakce potřeb, které mohou někdy nabývat abnormálních až patologických rozměrů (např. sadismus). Množství reaktivity či aktivity při tomto typu jednání není dosud důkladně prozkoumána.

Helus (2011) uvádí podobné dělení na agresivitu afektivní, instrumentální a zástupnou.

- **Afektivní agresivita** je způsobena silnou emocí, která osobu přemáhá, zbavuje ji dohledu nad jejím chováním. Mnohokrát bývá spouštěna vztekem (v důsledku ponížení, oklamání atd.) či dojem nepřátelství. Svoji roli zde může hrát i touha po pomstě. Agresor svou reakci většinou neplánuje, ale uchyluje se k ní převážně ve stavu vzrušení. Svou roli zde může odehrát i alkohol, který zejména snižuje kontrolu emocí.
- **Instrumentální agresivita** je vedena motivem dospět nějakého cíle. Obětí se stává ten, který představuje překážku v cestě. Instrumentální agresivita může být dlouhodobě rozvíjena a může získat trvalejší charakter.
- **Zástupná agresivita** bývá často spojena s frustrací. Napaden je ten, vůči komu není určena žádná negativní emoce, a kdo ani nestojí v cestě dosahování záměrů agresora. Stává se obětí, z toho důvodu, že agresorovi není dostupná ta skutečnost (nebo osoba), která mu přivodila újmu. Agresor tedy volí strategii zástupného odreagování.

Dalším důležitým pojmem je **agrese**, která označuje konkrétní akty chování. Agresivita je oproti tomu spíše tendence, či dispozice jednat agresivně.

Hněv a zlost jsou symptomem a příznakem toho, že se něco děje a neladí to s úmyslem a přáním daného člověka. Obvykle emoce hněvu a zlosti hlásí, že se něco děje jinak, než očekáváme. Může to být varování, že existuje určitý problém, který musí být včas vyřešen (Křivohlavý, 2004).

Hněv lze chápat jako nepřátelskou, averzivní emoci, která může mít různou intenzitu. Hněv se může formulovat navenek, ale může se také obrátit proti člověku samotnému (Kast, 2010).

5.1 Příčiny agresivního chování

Mezi příčiny agresivního chování můžeme opět zařadit biologické, psychické a sociální faktory (dále bychom zde mohli stejně tak zmínit případně duchovní či ekologické faktory, které v souvislosti s agresivitou vnímáme spíše jako okrajové).

Biologické a fyziologické příčiny – agresivita je ovlivňována činností mozku a je regulována hormony. Zde může hrát svoji roli stupeň vyzrálosti CNS nebo případně organické onemocnění (poruchu) mozku (CNS). Agresivita může být ovlivňována i některými látkami, například alkoholem a dalšími psychoaktivními látkami.

Je-li organismus vydrážděn k útoku, dochází v jeho těle k řadě základních fyziologických změn, majících za cíl připravit organismus k akci (Morris, 1971). „*Pro přípravu akce se rozbíhá nejprve činnost sympatické soustavy. Adrenalin vyplavený do krevního oběhu připravuje organismus na fyzickou akci („útěk“ nebo „útok“), srdce bije rychleji, tlak krve stoupá, zpomaluje se peristaltika střev a žaludku, zrychluje se dýchání, do krve se uvolňuje velké množství energie a únava je odsunuta. Toto jsou dobře známé vrozené reakce*“ (Kořán, 2009, 100).

Agresivní chování ohrožuje i samotného aktéra, je škodlivé pro jeho tělo, zejména když se často opakuje. Při rozčílení se do krevního oběhu vyplavují stresové hormony, které následně zvyšují krevní tlak a zatěžují srdce (Kořán, 2009).

Podle Koukolíka (1995) je schéma tzv. „vášnivého“ násilí činné většinou bezděčně, nepromyšleně. Takovou nepromyšlenou agresi spouští tři mozkové oblasti: 1) amygdala a její okolí (hypotalamus) – její zvýšená aktivace vede k útočnému chování; 2) některé části mozkové kůry čelních laloků (byly zjištěny odchylky krevního průtoku a látkové výměny v této oblasti mozku u několika pachatelů

nepromyšlených násilných činů); 3) odchylky stavby a činnosti mozkové kůry temenních a spánkových laloků, a to v rozmanitých kombinacích (tzn. je možné, že tito jedinci odchylně zpracovávají senzorické podněty – může se tedy stát, že neutrální podnět zpracují jako ohrožující).

Agrese a agresivita je regulována téměř každou částí našeho mozku. Orel a Facová (2009) popisují jednotlivé struktury a jejich funkce vztahující se k agresivitě. Uvádějí principy fungování prefrontální mozkové kůry, některých částí limbického systému (především výše zmíněné amygdaly), hypotalamu, talamu či mozečku aj.

Existují důkazy, že agresivní chování je do jisté míry determinováno také hormony, jejichž vliv na organismus je tradičně rozdělován na aktivační a organizační účinky. Organizační účinky jsou trvalé a dochází k nim obvykle v raných stádiích vývoje. Aktivační účinky jsou přechodné a objevují se během celého života. (Rauner, 2011).

Podle Látalové (2011, 135) s disociálním chováním korelují: *„snížená sekrece **kortizolu** v reakci na stres a nižší hladiny kortizolu při fyziologicky neutrálních stavech.“* Dále uvádí, že děti s agresivním chováním a poruchami chování měly nižší bazální hladiny kortizolu. Základní fyziologické funkce kortizolu představují přípravu organismu na boj, utváření strachu a případné přípravy na útěk.

Dalším důležitým hormonem je **serotonin**. O serotonergní transmissi se předpokládá, že pomáhá kontrolovat impulzivitu i agresivitu, protože se podílí na kontrole hladiny kortizolu a také na sekreci testosteronu. Za normálních situací **testosteron** souvisí spíše s dominantním chováním než s agresivitou. Zvířecí modely ukazují, že zvýšená pravděpodobnost agrese je spojena s vysokými hladinami endogenního nebo exogenního testosteronu (Látalová, 2011).

„Výsledky studií na lidech jsou však nejednotné. To může znamenat, že faktory prostředí a faktory vývojové jako učení a zkušenost mohou „syrové“ biologické vlohy modulovat. Situaci dále komplikuje možná interakce testosteronu s neuromediátory a jejich metabolismus. Například při nízkých hladinách serotoninu může testosteron provokovat agresi“ (Látalová, 2011, 136). Můžeme tedy konstatovat, že souvislost mezi testosteronem a agresivitou je spíše nepřímá.

Psychické příčiny agresivity – tato kategorie zahrnuje vlastnosti a duševní stránku jedince, jeho psychickou vybavenost. Jak už bylo výše uvedeno – velký vliv

má proces učení a nabyté zkušenosti. Mezi konkrétní faktory z oblasti sebepojetí můžeme zařadit sníženou sebekontrolu, kolísavé sebevědomí či kompenzování pocitů méněcennosti (Vymětal, 2009).

Demingová a Lochman (2008) hovoří o dvou základních psychogenních schématech, které determinují agresivitu jedince. Prvním významným faktorem jsou **kognitivní procesy**, které v interakci s biologickými predispozicemi spolu s vlivem prostředí na paměť, učení a nabyté sociální zkušenosti a normy, tvoří určité přesvědčení dítěte o agresivitě (např. přesvědčení, že agrese je vhodnou reakcí v určité situaci nebo naopak). Tyto kognitivní procesy ovlivňující agresivní tendence mohou probíhat dvěma způsoby - vědomě, kontrolovaně, ale i podvědomě, bezděčně.

S vědomými seberegulačními činiteli dále souvisí tzv. **místo kontroly** (*locus of control*), které ovlivňuje vlastní hodnocení svého jednání. Obecně lze říci, že jedinci s externím (vnějším) místem kontroly vykazují více rizikových aktivit, než ti s vnitřním místem kontroly (Lochman & Wells, 2002).

Druhým významným hlediskem dle Demingové a Lochmana (2008) jsou **emocionální faktory**, které mají řadu důležitých funkcí, kdy na jednu stranu explicitně informují jedince o jeho vnitřních pocitech, zároveň však i podvědomě posilují daný směr prožívání účinků svého chování. Ovlivňují tak budoucí rozhodování o tom, jaké způsoby chování by měl v podobných situacích zvolit.

Tato konceptualizace pomáhá porozumět závěrům výzkumů např. o dětech, které mají sníženou míru sebekontroly, zároveň vykazují vysokou úroveň emocionální vzrušivosti a jsou tak vystaveni vyššímu riziku selhávání např. v sociálních interakcích (Oldehinkel a kol. 2004).

Seitl (2009) uvádí osobnostní indikátory agresivity, které mohou ovlivňovat její míru i konkrétní formy. Jedná se o hněv, hostilitu, impulzivitu, sebevědomí, emoční labilitu, soutěživost, netrpělivost a svědomitost.

Podle Matouška a Matouškové (2011) patří mezi nejspolehlivější ukazatele kriminality dospívajících např. škála *psychopatie* v MMPI 2 (Minnesotský osobnostní dotazník) a škála *socializovanosti* v CPI (Kalifornský osobnostní dotazník). Někteří autoři o nich mluví přímo jako o škálách delikvence. Zároveň musíme podotknout, že škála psychopatie v MMPI 2 však měří spíše odklon osobnosti od sociálních norem než míru psychopatičnosti osobnosti, jak se obvykle definuje v psychiatrii.

Krejčí (1997) na vzorku vězněných mladistvých přestupníků zákona zjistil, že mají oproti normě dokonce sníženou hodnotu psychotismu a jejich extroverze není od normy statisticky významně odlišná. Významně vyšší byla v tomto vzorku hodnota *neuroticismu*.

Krejčí (1997) se dále pokusil o komplexnější pohled na osobnost kriminálně jednajícího mladistvého pomocí Freiburského osobnostního dotazníku (FPI). Ten měří následující dimenze osobnosti: *nervozita, spontánní agresivita, depresivita, vzrušivost, společenskost, mírnost, reaktivní agresivita, zdrženlivost, otevřenost, extraverte, emocionální labilita a maskulinita*. Mladiství vězni skórovali významně výše ve škálách *nervozita, depresivita, vzrušivost, mírnost, zdrženlivost a maskulinita*. Avšak v obou škálách agresivity významný rozdíl oproti běžné populaci nebyl.

„Přestože šlo o pachatele nejzávažnějších trestných činů, výsledek pozoruhodně odporuje stereotypu nevypočitatelně agresivního mladistvého zločince“ (Matoušek & Matoušková, 2011, 55).

Autoři tedy neuvádějí přímou souvislost osobnostních dispozic pro delikventní (kriminální) chování s dispozicemi k agresivitě. Proto se v rámci empirické části práce ohlédneme na korelace jednotlivých agresivních projevů s relevantními osobnostními charakteristikami, které jsme v pilotním testování zjišťovali několika různými osobnostními dotazníky.

Opomeneme-li na chvíli vliv osobnostních rysů, můžeme nahlédnout na agresivitu jako reakci na danou situaci. Dle Lahnerové (2012) agresivní jednání a agresivita může zakrývat vlastní nejistotu a strach člověka v dané situaci. Agresivní chování se tedy projevuje i ze strachu z neznámého prostředí.

V takových chvílích se často projevuje **frustrace**, která vzniká tehdy, je-li člověku zabráněno dosáhnout určitého cíle v jeho snažení. Taková překážka může být vnější, způsobena jednáním jiné osoby, nebo vnitřní, způsobena plachostí, pocity viny, výčitkami svědomí apod. (Kelarová & Matějková, 2014).

Podle Čápa a Dytrycha (1968, in Kořán, 2009) se frustrace coby vnitřní stav organismu vyvolaný situací, která zamezuje či znemožňuje uspokojování důležitých potřeb, projevuje čtyřmi odlišnými formami:

- a) **deprive**: tj. krajní nedostatek něčeho, co je nezbytné pro uspokojování důležité potřeby.

- b) **oddálení:** např. když se na cestě k cíli vyskytnou překážky, které sice neznemožní jeho dosažení, ale způsobí určité oddálení tohoto okamžiku.
- c) **zmaření:** jsou-li překážky tak velké nebo síly jedince tak malé, že by došlo ke zřejmému neúspěchu v úsilí o dosažení cíle či uspokojení potřeby a člověk přitom zažívá hluboké zklamání.
- d) **konflikt:** střetnutí dvou nebo více přibližně stejně silných protichůdných sil na cestě k dosažení cíle či uspokojení potřeby.

Síla agrese podle Čápa a Dytrycha (1968, in Kořán, 2009) závisí na síle frustrované potřeby, na velikosti překážky na cestě k cíli, na počtu opakování téže frustrace či na hromadění frustrace různého druhu, eventuálně na sociálním kontextu situace (jinak zareaguje jedinec, jinak člen pouličního gangu).

Sociální příčiny agresivity – zde řadíme především působení rodinného prostředí, například v podobě autoritativní výchovy, zvýšené kontroly dítěte, nepřiměřených požadavků, přemíry sankcí a trestů, sníženého rozsahu emoční komunikace v rodině i v samotné výchově. Především u mládeže a adolescentů má vnější vliv hlavně televize, internet a veřejné sdělovací prostředky (Vymětal, 2009).

Vymětal (2009) dále uvádí, že vliv mají tyto sociální faktory: uspořádání rodiny, vztahy s ostatními, pracovní či školní prostředí, společenské nebo socioekonomické faktory.

U nás se společenský vývoj ve 20. století lišil od vývoje západních zemí, což dospělým i mladým lidem ztěžovalo morální orientaci i rozvíjení občanských ctností. Jen některé evropské společnosti prošly spolu s námi během druhé světové války a po ní dlouhým obdobím dvou totalitních režimů. Společnost byla u nás za *reálného socialismu* společností *legitimního pokrytectví*, pokud jde o ideologii vyvlastňování státu a tzv. socialistického vlastnictví. Naše společnost se s tím zatím nebyla schopna důsledně vypořádat, jelikož se tichého spiknutí účastnili téměř všichni (Matoušek & Matoušková, 2011).

V totalitním režimu byla u nás kriminalita nižší, než je dnes, protože život každého jedince byl pod maximálním dohledem. Po listopadu 1989 proběhly personální změny ve státní správě, justici, policii, armádě, na školách a v dalších významných institucích jen ve vedoucích funkcích. Představitelé bývalého režimu zaujali znovu společensky významné pozice, i když spíše v hospodářství než v politice.

V první popřevratové euforii byla prezidentem Václavem Havlem vyhlášena rozsáhlá amnestie, která byla kritizována už záhy poté. Kriminalita začala v tomto období rychle narůstat (Matoušek & Matoušková, 2011).

V devadesátých letech byl prosazován v čele s tehdejšími premiéry Václavem Klausem tzv. *liberální světonázor*, což pro mnoho lidí znamenalo, že každý si může dělat, co chce, aniž by se musel starat o zvyklosti a zákonné meze. „*Společnost byla doslova opilá nově nabytou svobodou*“ (Matoušek & Matoušková, 2011, 95).

I přes tyto zkušenosti a chyby z minulosti prezident Václav Klaus na sklonku svého prezidentského období (1. ledna 2013) také vyhlásil rozsáhlou amnestii, která měla velmi podobný efekt, jako ta Havlova. Jako velmi sporný byl hodnocen především druhý článek amnestie, kvůli kterému byla ukončena řada kauz závažné hospodářské kriminality a korupce.

V těchto souvislostech můžeme zohlednit také **vliv médií**, zvláště v současnosti, kdy se česká veřejnost obává migračních vln a dalších potenciálních bezpečnostních hrozeb. Xenofobní a nepřátelské nálady podporují mediálně exponované postoje prezidenta Miloše Zemana, kontroverzního entomologa Martina Konvičky (vedoucího představitel iniciativy *Islám v České republice nechceme* a předsedou od ní odvozeného *Bloku proti islámu*) nebo hudebníka Tomáše Ortela, který v dřívější době vystupoval v neonacistické skupině Conflict 88 a loni (v listopadu 2015) získal druhé místo v anketě Český Slavík jako zpěvák roku. Dále se svou stejnojmennou skupinou (Ortel) získal i druhé místo jako hudební skupina roku. Český Slavík je soutěž s principem diváckých (posluchačských) hlasů, tzn. do jisté míry reprezentuje i názor veřejnosti.

Výše uvedené společenské souvislosti mohou znít jako pouhá lamentace autora nad náladami ve společnosti, které však mohou bezpochyby určité agresivní tendence a projevy u některých jedinců vyvolávat a povzbuzovat.

Odborníci zabývající se problematikou vlivu médií posuzovali míru zobrazovaných (vysílaných) negativních jevů mezi celostátními televizními stanicemi. Podle průzkumů se na prvním místě často objevovala TV Nova v následujících oblastech (Matoušek & Matoušková, 2011):

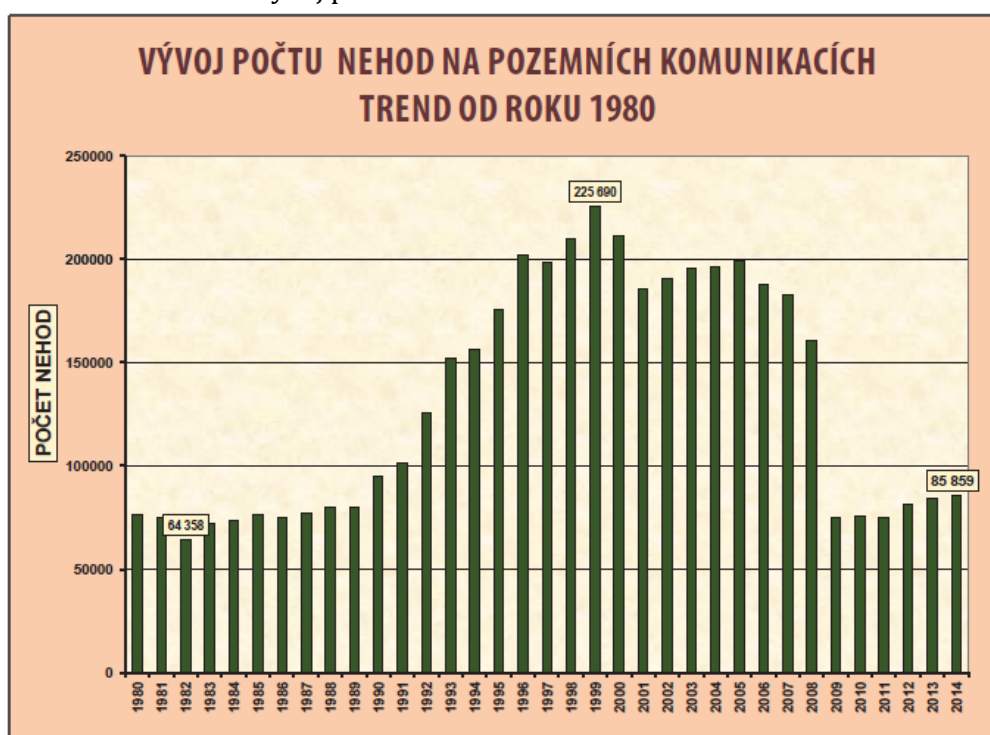
- samoučelné zobrazování násilí a jeho zlehčování,
- vulgární zobrazování sexu a lidského těla snižující lidskou důstojnost,

- agresivita zaměřená proti některým náboženským, politickým, sociálním, etnickým a jiným skupinám,
- špatný příklad pro děti a mladistvé ohrožující jejich psychický, morální a sociální vývoj.

Dalším palčivým společenským jevem souvisejícím s tématem práce je **agresivita v dopravě**, což je téma spíše důsledků agresivity, než samotných příčin, přesto jej vnímáme jako důležité zmínit v tomto kontextu.

Policie České republiky v roce 2014 šetřila 85 859 nehod, při kterých bylo 629 osob usmrceno, těžce zraněno bylo 2 762 osob a 23 655 osob bylo lehce zraněno. Odhadnutá hmotná škoda policií na místě nehody je 4 933,23 mil. Kč. Podle statistik Policie ČR byl počet usmrcených osob v roce 2014 druhý nejnižší od roku 1961.

Graf 2. Vývoj počtu nehod od roku 1980 do roku 2014

Zdroj: Statistická ročenka 2014 (Policie ČR, 2015)

Nejčastější hlavní příčinou nehod řidičů motorových vozidel zůstává i nadále nesprávný způsob jízdy (téměř 63 % z počtu těchto nehod), který je zároveň důvodem druhého nejvyššího počtu usmrcených osob (Policie ČR, 2015).

Nejčtenější příčinou nehod řidičů motorových vozidel v roce 2014 bylo opět nevěnování potřebné pozornosti řízení vozidla - tvoří téměř pětinu počtu nehod (19,3 %) a nedodržení bezpečné vzdálenosti za vozidlem (9,3 %).

„Nejtragičtější příčinou nehod motorových vozidel v roce 2014 byly nehody zaviněné nepřizpůsobením rychlosti dopravně technickému stavu vozovky“ (Policie ČR, 2015, 16).

Různí odborníci z oblasti dopravní bezpečnosti uvádějí, že snižování fatálních důsledků dopravních nehod není otázkou *lidského faktoru* (tzn. lepší řidičské dovednosti, zvýšené ohleduplnosti a nižší agresivity za volantem atd.), ale spíše otázkou technologického vývoje, týkajícího se především vyšší bezpečnosti nových modelů motorových vozidel a vyšší kvality českých vozovek než tomu bylo např. před rokem 2008, kdy byla zaznamenávána podstatně vyšší míra nehodovosti (viz výše Graf 2).

Rychlá jízda, riskování, bezohledné předjíždění, nedodržování bezpečné vzdálenosti – to jsou jedny z nejčastějších zlovyků, které mohou dospívající (ale i menší děti) principem observačního učení odpozorovat ze zadní sedačky od svých rodičů (nebo starších sourozenců) a dalších blízkých osob se sklony k agresivní jízdě. To jsou hlavní důvody, proč jsme agresivitu v dopravě zařadili mezi příčiny agresivního chování.

Kapitolu uzavřeme shrnutím, že agresivita je stejně multifaktoriálně podmíněný jev podobně jako rizikové chování. Po vymezení základních teorií jsme se zabývali jednotlivými kontexty jejích možných příčin. V následující kapitole popíšeme nejčastější formy agresivních projevů s užším zaměřením na adolescenty.

6 Formy agresivního chování u dospívajících

Mezi žáky se objevují různé druhy nepřátelského a útočného chování. Zaměříme se zde na jeho nejčastější formy, přičemž ústředními pojmy této kapitoly jsou šikana, kyberšikana a vandalismus. Zároveň nesmíme zapomínat, že ne všechny agresivní projevy žáků můžeme označit za šikanu, kterou je nutno od těchto projevů odlišit.

Různé jednorázové projevy agrese žáků zde nebudeme detailně popisovat, abychom neopakovali již výše zmíněná fakta o konkrétních příčinách agresivního chování. U jednotlivých forem uvedeme také výskyt v populaci adolescentů.

6.1 Šikana

Šikana je obvykle definována jako opakované agresivní chování, které je záměrně cíleno na jednoho či více jedinců, kteří se nejsou schopni tomuto chování sami ubránit (Olweus, 1993). Olweus identifikoval dva významné faktory, které rozlišují mezi agresí a šikanou. Agresi považuje za jednorázovou záležitost, zatímco šikanování je považováno za opakovanou agresi. Vztah mezi obětí a agresorem je u šikany charakteristický nevyvážeností sil, zatímco samotná agrese je mezi dvěma relativně stejně silnými jedinci.

U nás hovoří Kolář o chování, které lze označit za šikanování, když *„jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci“* (Kolář, 2011, 32).

Jednotlivé projevy a kombinace agresivního chování a manipulace se odvíjejí od věku a typu skupiny, ve které šikanování probíhá (například šikana na základní škole, střední škole, učňovská šikana apod.) Autor zdůrazňuje, že *„velmi důležitým kritériem je, jak podezřelé chování prožívá žák, kterému je „legrácka“ určena“* (Kolář, 2011, 35). Dotyčný pedagog či odborný pracovník, by se pro svoji první orientaci měl zaměřit na to, zda je přítomen i prvek nepoměru sil a převaha agresora nad obětí. V praxi se totiž často stává, že za šikanování bývá označován i střet dvou přibližně stejně silných jedinců.

V případě šikany se můžeme setkat jak s fyzickou, tak psychickou podobou násilí (Vágnerová a kol., 2009). Žák dané třídy se může ocitnout v roli agresora, oběti

nebo přihlížejícího. Jsou tedy celkově narušeny vztahy ve skupině v závislosti na stádiu vývoje šikany.

V nižších stádiích většinou chování spolužáků a spolupráce skupiny vykazuje rysy otevřenosti. V pokročilejších stádiích jsou kvůli strachu uzavření a nechtějí o tom, co se v kolektivu děje, hovořit. Ve vyšších stádiích narůstá četnost a závažnost projevů fyzického či psychického násilí. Dá se také předpokládat, že čím déle šikanování trvá, tím více je obětí a agresorů (Vágnerová a kol, 2009).

Pro vývoj šikanování jsou dle Koláře (2005) velmi důležité osobnostní charakteristiky agresorů, obětí, členů skupiny, ale i pedagoga. Kolář uvádí, že u agresorů *“lze vidět jistou souvislost s častějším výskytem těžké citové deprivace nebo alespoň subdeprivace v rodině či náhradní rodinné výchově”* (Kolář, 2005, 86).

U iniciátorů šikany jsou typické projevy krutosti (radost z ublížení či ponížení obětí) a silné touhy po moci (např. Kolář, 2005; Kolář, 2011; Vágnerová a kol. 2009). Samotné motivy vedoucí k šikanování jsou však v závislosti na situaci a osobností struktury velmi různorodé a mohou vytvářet spleť motivační struktury, které následně vedou k realizaci šikany. Základní přehled motivačních tendencí k šikanování dle Koláře (2005) jsou:

- **motiv upoutání pozornosti** – agresor se snaží být středem pozornosti, snaží se získat přízeň spolužáků;
- **motiv zahrnutí nudy** – šikanování přináší agresorovi vzrušení a zábavu;
- **motiv Mengeleho** – agresor zkoumá, co oběť vydrží, dochází ke stupňování těchto pokusů a to jak na psychické, tak na fyzické úrovni;
- **motiv prevence** – je častý pro oběti šikany, které přejdou do nového prostředí a ve snaze předejít šikanování začnou samy šikanovat, případně se přidají k nějakému agresorovi;
- **motiv vykonat něco velkého** – tento motiv u neúspěšných žáků vyvolává pocit, že prostřednictvím šikanování jsou schopni výkonu a oni sami se stávají příčinou významného děje.

Co se týče obětí a jejich nejčastějších charakteristik, mluví se např. o jedincích vyrůstajících v příliš ochránářské výchově, která dítě může negativně poznamenávat. Dítě je nesamostatné a neschopné zdravého sebeprosazování. Také se může jednat

o děti, u jejichž rodiče využívají příliš autoritářského stylu výchovy a kladou důraz na bezvýhradnou poslušnost (Šmahaj, 2013).

Avšak nutno podotknout, že zachytit charakteristiku oběti je obtížnější než u agresora (Říčan, 2015). Obětí šikany se může, stejně jako v případě kyberšikany, stát prakticky kdokoliv.

Vágnerová a kol (2009) řadí mezi rizikové faktory a projevy v chování oběti šikany např. odlišnosti, které prohlubují problémy se sebepřijetím; nejistotu, která zvyšuje zranitelnost jedince; příliš ochrannou výchovu; sociální neobratnost, která často způsobuje jejich neoblíbenost; osobnostní výjimečnost a nadání; preference alternativního životního stylu v rodině s projevy až bezhraniční ochoty pomáhat a sloužit s odporem k jakémukoli násilí; projevované náboženské postoje; emoční labilitu; zdravotní, případně psychickou poruchu; příslušnost k minoritě a skupinám imigrantů; sociálně znevýhodněné prostředí; stav související s přestupem do nové skupiny.

Kolář (2005) dále uvádí, že v rámci popisu šikany můžeme využít trojrozměrný praktický pohled na vztahy v kolektivu, kde probíhá šikanování:

- a) **rozměr nemocného chování** – jedná se o různé formy fyzické, slovní přímé nebo nepřímé agrese, ale také o krádeže, ničení a manipulaci;
- b) **rozměr závislosti** – jde o skrytou vazbu původce šikany (agresora) a příjemce (oběti), ve které hraje důležitou roli strach u obou stran;
- c) **rozměr poruchy vztahů ve skupině** – šikana v tomto případě není jen problémem dvou jedinců, ale jedná se o „*těžkou poruchu vztahů skupinového organismu, který podlehl infekci*“ (Kolář, 2005, 35).

Při rozhodování, zda lze určitou situaci v daném kolektivu označit za šikanu, musíme mít na paměti **znaky šikany**, kterými jsou *záměrnost, opakovanost, dlouhodobost, samoučelnost agrese, nepoměr sil a bezmocnost oběti*. Tyto znaky dále můžeme dělit na *přímé a nepřímé varovné signály* (Vágnerová a kol, 2009):

- 1) **Přímé varovné signály** – viditelně upozorňují na různé formy a projevy šikany. Tyto signály je nutné vždy brát vážně, ale při hodnocení projevů násilí je důležité vždy posoudit, zda jde opravdu o šikanu (tzn. samoučelnost agrese a nepoměr sil atd.). Příklad: rodiče telefonují, že je jejich dítě šikanováno (posměšné přezdívky, nadávky, ponižování, kritiky žáka, strkání, kopání, rvačky.)

2) **Nepřímé varovné signály** – jsou stejně důležité jako přímé signály, ale málo zjevné. Zahrnují nenápadné projevy šikany v přítomnosti učitele a skryté volání oběti o pomoc.

- a) **skryté volání o pomoc** – např. žák vchází do třídy až s učitelem, náhlé zhoršení prospěchu, dítě působí nešťastně, nadměrná omluvená i neomluvená absence.
- b) **subtilní násilí a manipulace** – žák je např. přehlížen, odmítán, izolován, dostává povýšené příkazy, jimž se snaží vyhovět, „přátelské“ vtipy, dobrovolné odevzdávání svačiny, třída se směje z neúspěchu žáka před tabulí.

Stádia šikanování dle Koláře (2001) jsou: 1) ostrakismus, 2) fyzická agrese a manipulace s obětí, 3) vznik tzv. jádra, 4) nastavení norem, 5) dokonalá šikana (totalita). Řešení prvního a druhého stádia je v kompetenci učitele, přičemž třetí stádium je průlomové, kdy šikanování nabírá závažnějších intenzit. Čtvrté a páté stádium musí řešit již odborníci. Ve druhém stádiu se většinou objevují fyzické útoky, přičemž nutno dodat, že psychická šikana může projít všemi pěti stádii bez fyzických útoků, aniž by to představovalo nižší míru závažnosti.

Proto je potřeba zohledňovat tzv. **kritéria pro odhad závažnosti** (Kolář, 2005) jimiž jsou: *otevřenost* (zdali oběť nebo členové kolektivu jsou ochotni sdílet informace o tom, co se děje; nebo zda svědek či svědkové mají sympatie k agresorovi), *opakovanost a četnost* (jak často se dějí dané útoky), *dlouhodobost* (jak dlouho situace v kolektivu trvá), *počet aktérů* (kolik je agresorů, kolik je obětí).

Kolář (2005) rozlišuje oběti v počátečních stádiích šikany, kdy samotné vystavení trvalému negativnímu tlaku agresorů vede k postupnému narušování vývoje jedince. Objevuje se u něj nepozornost ve škole, zhoršení prospěchu a výkonu, tendence k neomluvené absenci, nadměrná omluvená absence a další.

U obětí v pokročilých stádiích šikanování jsou následky ještě katastrofičtější: „*pozdní následky nejbrutálnějších šikan se podobají syndromu vyhlazovacích táborů. Jejich hlavní znaky jsou nápadně podobné: chronické depresivní stavy, sebedestruktivita, poruchy přizpůsobení a narušený vývoj osobnosti*“ (Kolář, 2005, 100).

Při odhalování a řešení tohoto fenoménu je nutná spolupráce několika prvků sociálního prostředí – školy, rodiny, vládních a nevládních odborných organizací, popřípadě pediatra a psychologa. K odhalení šikany nám mohou posloužit nepřímé ukazatele (záškoláctví, strach ze školy, ztráta zájmu, pozdní návraty ze školy, smutná

nálada a další) a přímé ukazatele (nadávky, výsměch, pohrdání, úmyslné ponižování, poškozování oděvu, věcí a další) (Cvečková a kol., 2010).

A jak to vypadá s prevalencí šikanování v naší populaci? Šmahaj (2013) uvádí přehled realizovaných studií o výskytu šikany na českých školách. Zároveň upozorňuje na různorodost použité metodologie jednotlivých výzkumů. Autoři významných průzkumů jsou Říčan (1995); Fialová a Výšek (1996); Jirásek (1997,1998); Hon (1997-1999); Pospíšilová (2001); Němcová (2005); Kolář (2005); Letý (2010); Rážová, Csémy a kol. (1999); Havlíková a Kolář, 2001; Kolář (2011).

„Výsledky jednotlivých prací poukazují (vzhledem k různé metodologii, velikosti vzorku, šířce definice) na výskyt šikany v rozmezí mezi 11 – 41 % v rámci základních škol“ (Šmahaj, 2013, 30).

Kolář (2005, 2011) uvádí osobní odhad 20 % výskytu šikany na základních a středních školách v České republice. Odhady jsou to velmi zobecňující, ale i tak se jedná doslova o alarmující hodnoty.

6.2 Kyberšikana

Kyberšikana je poměrně mladou problematikou, která se rozvíjí společně s informačními technologiemi. Konkrétní formy a různorodost kyberšikany se proto odvíjí od typů a způsobů použití zařízení, která většinou mají také přístup k internetové síti. V dnešních dnech nabývá na síle používání tzv. chytrých telefonů, které kombinují funkce klasického mobilního telefonu, osobního počítače, fotoaparátu a dalších technologií.

Za autora pojmu *kyberšikana* je považován Kanad'an Bill Belsley, který ji vymezuje *„jako úmyslné, opakované a nepřátelské chování ze strany jednotlivce nebo skupiny za účelem ublížit ostatním a zároveň zahrnuje využití informačních a komunikačních technologií (např. e-mail, mobilní telefon a pager, IM, vytvoření hanlivých osobních webových stránek apod.)“ (Šmahaj, 2013, 40).*

N. Willardová (2007), jedna z prvních autorek zabývajících se tématem kyberšikany a autorka knihy *Kyberšikana a kyberhrozby (Cyberbullying and Cyberthreats)*, vymezila způsoby chování, které pod pojem kyberšikana spadají:

Provokování (flaming) – jedná se o urážlivou prudkou výměnu názorů mezi dvěma nebo více osobami přes komunikační technologie. Častěji probíhá za účasti publika přes diskusní skupiny a chatovací místnosti než prostřednictvím e-mailů.

Cílem agresora je začít provokativní válku (*flame wars*), následně celou diskusi s určitým záměrem zkopírovat a zveřejnit. Johnson (1998) uvádí, že toto agresivní chování je ve formě slovního napadnutí v prostředí virtuální reality až čtyřikrát častější než v reálném světě.

Kyber-obtěžování (*cyberharrassment*) – jedná se o specifickou formu kyberšikany, která zahrnuje opakované zasílání urážlivých zpráv oběti. Většinou probíhá prostřednictvím e-mailu, veřejných fór nebo mobilního telefonu a na oběť útočí jeden nebo někdy i více agresorů. Kyberobtěžování se od provokování odlišuje především tím, že trvá delší dobu a je více jednostranné – agresor se zaměřuje cíleně na jednu oběť (Šmahaj, 2013).

Očerňování (*denigration*) – jedná se o hanlivé informace, které jsou o někom šířeny a nejsou pravdivé. K jejich šíření se používá e-mailu, IM nebo speciálně vytvořených webových stránek (např. webová stránka Koho nejvíc nesnášíte?). Zde můžeme zařadit zveřejňování, sdílení či odesílání digitálně upravených fotek, které často mají zraňující či sexuální povahu (Šmahaj, 2013).

Napodobování, používání cizí identity (*impersonation*) – Agresor většinou zná či získá přístupová hesla k účtům (např. e-mailu, facebookového profilu) a poté ostatní uráží, pomlouvá, rozesílá nevhodné, klamavé informace či soubory ostatním, jako by je rozesílala sama oběť.

Odhalování tajemství a podvádění (*outing and trickery*) – jedná se o odhalování a sdílení osobních informací, které oběť ztrapňují.

Vyloučení z on-line skupiny (*exclusion*) – sociální síť umožňují vytváření virtuálních skupin, kde jednotliví členové sdílejí informace a různé interní obsahy. Vyloučení z takové skupiny je pro dospívajícího jedince také určitým zásahem do jeho identity a sebepojetí.

Kyberstalking (*cyberstalking*) – v rámci pronásledování oběti je využito elektronické komunikace. Agresor opakovaně zasílá obtěžující a vyhrožující zprávy. Kyberstalking vykazuje mnoho společného s obtěžováním, přesto však zahrnuje více hrozeb a ohrožení oběti než pouhé obtěžování. S kyberstalkingem se velmi často setkáváme v případech partnerských rozchodů (Šmahaj, 2013).

Fackování pro zábavu (*happy slapping*) – podoba kyberšikany, která má na oběť kromě psychického dopadu i dopad fyzický. Zpravidla se jedná o fyzický útok, který je zaznamenán např. na mobilní telefon a následně zveřejněn na internetu.

Zjišťování rozsahu výskytu kyberšikany v populaci je ještě složitější, než je tomu u šikany, protože se jedná o více variabilní jev, který má mnoho forem. Tyto formy jsou často specifické podle konkrétního kolektivu či prostředí, ve kterém probíhá. Zároveň se opět i zde objevuje problém nejednotného vymezení projevů a definic. Je tedy podstatné nezaměňovat jednorázové akty agrese, byť jsou vedeny přes virtuální prostředí, s kyberšikanováním, které musí splňovat základní znaky a kritéria závažnosti, jako klasická šikana. Přesné vymezení není jen otázkou přesného monitoringu, ale především adekvátní intervence.

V literatuře nacházíme rozmezí tohoto jevu mezi 5-55 % (Wilard, 2007, in Šmahaj, 2013), a to především právě z důvodu rozdílného rozsahu výzkumného vzorku, zvoleného přístupu, místa realizace výzkumu a také z důvodu nejednotnosti forem a typů kyberútoků, které autoři do studie zahrnuli. „*Chceme-li zlepšit koncepční porozumění kyberšikany, je teoretická diskuse napříč vědeckou komunitou nezbytná*“ (Šmahaj, 2013, 58).

6.3 Další formy agresivního chování adolescentů

Mezi další formy agresivity můžeme řadit např. takové aktivity, které předcházejí buď zmíněnému šikanování, nebo jsou jeho průvodním jevem. Může se jednat o slovní urážení, vysmívání se, vulgární projevy a oslovování, ironické reakce, hádky, fyzické potyčky, rvačky mezi žáky, vyhrožování či úmyslné ničení cizích věcí apod.

Jak uvádí Harsa a kolektiv (2012), mezi agresivní akty mimo školní prostředí a dosah spolužáků či učitelů řadíme např. problematiku **domácího násilí** (k vážným projevům patří tzv. „intimní terorismus,“ kdy má agresor nad obětí absolutní kontrolu a moc), dále **stalking** (nebezpečné sledování a pronásledování), **cybergrooming** (zmanipulování oběti přes internetovou komunikaci k osobní schůzce za účelem sexuálního zneužití, obtěžování, fyzické násilí, mučení či nucení k terorismu), **childgrooming** (totéž se zaměřením na děti), **happyslapping** (tzv. veselé fackování, které má původ v pořadech typu Skrytá kamera – jedná se o neadekvátní humor na úkor nevinného jedince, viz výše v podkapitole 6.2), **cyberthreats** (informace o ohrožení, které jsou smyšlené a mají oběti způsobit trauma – patří sem různé výhružky, hrozby, plané poplachy či smyšlené katastrofické vize), **hoax** (totéž jako předešlý pojem, charakteristický jako tzv. řetězový poplašný e-mail využívající často

varovné zprávy ve formě tzv. „urban legends“, městských legend). V následujícím textu se podrobněji zaměříme na fenomén vandalismu, který je mezi dospívajícími také poměrně „populární“ jako výše popsaná šikana a kyberšikana.

Vandalismus

Některé činy adolescentů jsou společností označovány pojmem *vandalismus*, který můžeme charakterizovat jako „*surové, bezdůvodné ničení majetku a společenských hodnot, které není finančně motivováno, ale uspokojuje potřebu moci a snahu se zviditelnit*“ (Dolejš, 2010, 57-58). Fišer a Škoda (2009, 55) vycházejí z předpokladu, že se jedná o agresivní jev, který můžeme „*charakterizovat jako logicky nezdůvodnitelné poškozování a ničení veřejného i soukromého majetku či věcných hodnot.*“

Vandalové jsou často jedinci adolescentního věku spolčení v nějakou skupinu, gang, v němž lze pozorovat další formy rizikového chování (abúzus alkoholu a nelegálních drog). Vandalismus je často chování iracionální, které umožňuje adolescentům zažívat např. pocity vítězství a nepřemožitelnosti (Dolejš, 2010).

Vandalové se soustředí na: a) městský mobiliář, telefonní budky, autobusové, vlakové nebo jiné zastávky, b) graffiti a různé nápisy, c) hackerství (Fišer & Škoda, 2009).

Dekoj (2010, s. neuvedena) píše, že „*jevovou stránkou ztěžující svojí nápadností pochopení motivačního pozadí vandalismu je i frekventovaný výskyt jakési „kolektivní persóny“, pseudoideologické, pseudonacionální či pseudoekologické rétoriky a symboliky zakrývající nahý destruktivní charakter chování a vandalské činy jsou vlastně výkřiky odloučenosti, vyloučenosti, osamělosti jedince či skupin.*“

V České republice bylo v roce 2014 vyšetřováno 223 dospívajících ve věku do 17 let za sprejerství, 234 za výtržnictví, přičemž musíme brát v potaz, že se jedná jen o zlomek činů, které byly v šetření Policie ČR. Také tyto hodnoty jsou do značné míry ovlivňovány zařazením daného protiprávního činu a to buď do kategorie přestupek, nebo trestný čin. Často jsou projevy vandalismu brány jako přestupky proti společenským normám. Toto pojetí dokládají statistiky Policie ČR, která na území města Olomouce v roce 2002 evidovala 2 887 přestupků vandalismu (Olomouc, 2010).

Policie ČR každoročně zveřejňuje statistiky kriminální činnosti na našem území. Proto můžeme nahlédnout do podrobných dat z předešlých let, kolik trestných činů a přestupků bylo v daném roce vyšetřováno.

V roce 2014 byly registrovány a vyšetřovány tři vraždy spáchané dětmi a mladistvými do věku 17 let. Dále 822 násilných činů, z toho 238 loupeží, 300 případů úmyslného ublížení na zdraví a 121 vydírání. 316 mravnostních činů, z toho 45 znásilnění a 224 případů pohlavního zneužívání. V kategorii krádeže vloupáním bylo registrováno 829 případů a 1 043 prostých krádeží. Index celkové kriminality za rok 2014 vykazuje 4 566 spáchaných činů adolescenty ve věku do 17 let (Policie ČR, 2015).

Zaměříme-li se na prevenci výše uvedených jevů, tedy i na snížení počtu agresivních a kriminálních činů dospívajících, je nutné provádět kvalitní monitoring, diagnostiku a následnou predikci rizikových aktivit dětí a dospívajících. Další kapitola proto prezentuje možnosti zjišťování míry agresivity pomocí dotazníkových nástrojů. Klinické metody (jako je rozhovor, pozorování, projektivní metody apod.) zde vynecháme z důvodu jejich „krátkého dosahu“. Zároveň nutno podotknout, že pro komplexní obraz agresivních tendencí daného jedince, jsou právě klinické nástroje nenahraditelné a přesnější, než je tomu u dotazníkových nástrojů.

7 Dotazníkové nástroje zaměřené na agresivitu

Výše uvedené kapitoly dokládají přítomnost různých koncepcí agrese a agresivity. Odlišnost jednotlivých konceptů vede k rozdílným výkladům základních pojmů a jejich aplikaci v různých oblastech diagnostiky (např. v rámci dopravně psychologického vyšetřování rizikových řidičů nebo v oblasti školské primární prevence rizikového chování adolescentů). Následující text se zaměří na popis relevantních psychodiagnostických nástrojů. Velká část z nich však není oficiálně převezena do českého jazyka, tudíž není ani standardizována na naši populaci.

Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ) uvedeme podrobněji v další samostatné kapitole z důvodu, že se jedná o hlavní výzkumný nástroj, který jsme použili ve výzkumné části práce a zaměříme se tedy na jeho specifika detailněji.

The State – Trait Anger Expression Inventory (STAXI)

Dotazník vyvinutý v roce 1988 Spielbergerem a jeho kolegy na základě konceptu stav-rys byl v ČR experimentálně validizován poprvé v roce 1994 pod názvem *Inventář hněvu jako stavu a rysu a jejich výrazu* (Stuchlíková, Man, Spielberger, 1994). Stuchlíková a Man (2003) pak informují o nové revizi značné části položek dotazníku.

Dotazník celkem obsahuje 44 položek, které se vztahují ke třem škálám: *stav hněvu*, *rys hněvivosti a vyjadřování hněvu*. Vyjadřování hněvu je zaměřeno na způsob manifestace stavu, přičemž dotazník rozlišuje tři formy: *anger-out* (agrese zaměřená na osoby nebo objekty), *anger-in* (zachycuje neprojevený, potlačený hněv) a *anger-con* (zachycuje míru kontrolování projevů hněvu). V zahraničí byla varianta dotazníku využita např. ve výzkumu agresivity v dopravě. I když je dotazník převezen do českého jazyka a byly učiněny validizační postupy, nebyl dosud oficiálně vydán k použití (Seitl, 2009).

Caprarovy testy agresivity

G. V. Caprara s kolegy vyvinul na základě svých koncepcí baterii dotazníků s celkovým počtem 170 položek. Jednotlivé dotazníky se zaměřují na tyto faktory: iritabilita, náchylnost k emocionálním reakcím, strach z trestu, potřeba nápravy, hostilní přemítání a tolerance vůči násilí. Přestože Caprarovy testy představují

kompaktní přístup ke konceptu agresivity a zároveň umožňují sledování několika indikátorů, nejsou u nás běžně dostupné. (Seitl, 2009).

Iritabilitu lze chápat podobně jako *impulzivitu*, která znamená jakousi připravenost jedince reagovat vznětlivě. *Náchylnost k emocionálním reakcím* je pak zaměřena na sledování schopnosti jedince čelit frustraci, provokování či dráždivosti. Oblasti týkající se *strachu z trestu* a *potřebě nápravy* jsou syceny pocity pronásledování, tenze, výčitek svědomí a viny, ale také empatií vztažené ke snaze o nápravu důsledků agresivního činu. Dotazníky zaměřené na *hostilní přemítání* a *toleranci vůči násilí* se zaměřují na odhalování ulpívavých myšlenek na agresi a pozitivního nebo obhajujícího postoje k různým formám agrese (Čermák, 2003).

The Aggression Scale

Dalším z nástrojů, který u nás není oficiálně přeložen a používán, je sebesposuzovací Škála agresivity autorů Orpinasové a Frankowského (2001), která se skládá z 11 položek určených k měření agresivního chování mezi studenty středních škol. Škála byla ověřována na dvou samostatných vzorcích mladých dospívajících ($n_1 = 253$ a $n_2 = 8695$). Spolehlivost reliabilita škály byla vysoká u obou vzorků. Průměrné skóre agresivity pozitivně korelovalo s nezávislým hodnocením agresivity jednotlivých studentů ze strany pedagogů (Orpinas & Frankowski, 2001).

V rámci naší pilotní studie jsme tento krátký dotazník přeložili a použili na prvním výzkumném vzorku respondentů. Získaná data jsme dále rozsáhleji neanalyzovali právě kvůli stručnosti dotazníku, který generuje pouze celkový skóre agresivity, jenž neodkazuje na konkrétní teoretická východiska, o která se opírá. Tímto nechceme zpochybnit jeho potenciál pro použití např. v rámci rychlého orientačního průzkumu agresivity v žákovských kolektivech.

Škály na meranie hnevливosti a nahnevanosti (ŠHaN)

Tento nástroj byl původně sestrojen také Spielbergerem, který vytvořil i výše zmíněný dotazník STAX a populární STAI – Škálu na měření úzkosti a úzkostnosti (The State-Trait Anxiety Inventory). Spielberger publikoval příručku k metodě STAS (česká zkratka je ŠHaN) v roce 1980, s názvem *Preliminary manual for the Scale-Trait Anger Scale* (STAS). Český překlad provedli Müllner, Šebej a Farkaš (1983), kteří se domnívají, že „subjektívne prežívanie hnevu má určité typické sprievodné znaky. V hneve ‚vrie‘ krv, rozpaľuje sa tvár, napínajú svaly. Hnev sa všeobecne považuje za

jednoduchší a fundamentálnejší konštrukt ako hostilita a agresia“ (Müllner et al., 1990, 5) Hněvivost je podle autorů individuální rys hněvání se a „definuje v termínoch individuálnych rozdielov medzi ľuďmi v dispozícii vnímať široké spektrum situácií ako obťažujúce, alebo frustrujúce a v tendencii odpovedať na takéto situácie zvyšovaním efektivity“ (Müllner a kol., 1990, 9). Autoři dále uvádějí, že „vztahy hněvivosti a nahnevanosti s anxiétou sa konzistentne nesú v jednom smere a bývajú spravidla dosť vysoké.“

Populační normy jsou vytvořeny na 581 mužích a 460 ženách. Testový materiál obsahuje 30 položek, které jsou po 15 rozděleny na x-1 (hněv, aktuální stav) a na x-2 (hněvivost, trvalejší rys osobnosti). Bodové ohodnocení v každé části je 15 až 60 bodů (Dolejš a kol., 2014).

V rámci pilotního testování jsme použili i tento dotazník. V kapitole výsledky uvedeme korelace jednotlivých složek agresivity naměřených dotazníkem BPAQ se škálami dotazníku ŠHaN. Müllner a kol. (1990) naměřili u hněvivosti Cronbachovo alfa 0,79, Spielberger 0,86 a náš výzkum 0,89, což svědčí o poměrně dobré spolehlivosti všech tří verzí (americké, slovenské, české).

Další diagnostické metody pro depistáž agresivních jedinců

Jak výše uvedený výčet dotazníků naznačuje, nástrojů zaměřených přímo na agresivitu není mnoho. Je ale značné množství dotazníků, které se zaměřují na osobnostní faktory, které více či méně s agresivitou souvisejí. **Osobnostní dotazníky** zaměřené na určité rizikové vlastnosti související s agresivitou jsme v rámci počáteční teoreticko-kritické analýzy selektovali podle již proběhlých studií v oblasti rizikového chování či agresivity a použili v pilotním testování. Tyto použité nástroje budeme blíže popisovat v kapitole 12.

Mezi relevantní dotazníkové nástroje, které jsme však nepoužili, patří např. *Freiburský osobnostní dotazník*, který mimo jiné měří dimenze jako nervozita, spontánní agresivita, vzrušivost, reaktivní agresivita a emocionální labilita. Dále *Cattelův dotazník 16 PF*, který obsahuje faktor dominance – submise. Podobně lze při diagnostice indikátorů agresivity a hněvivosti využít již dříve zmíněný *MMPI 2*, *Minnesotský osobnostní dotazník* (Seitl, 2009).

Seitl (2009) dále uvádí, že určitou alternativou testových nástrojů pro detekci agresivity jsou **projektivní techniky**, se kterými má česká psychologie bohaté

zkušenosti. Jejich odpovídající uvedení by vyžadovalo samostatné pojednání, proto se omezíme na základní uvedení. K diagnostice agresivity je dobře použitelný např. *Test ruky* autorů Bricklina, Piotrowského a Wagnera, obsahující kategorie zaměřené přímo na agresi nebo její indikátory. Značné možnosti diagnostiky agresivity poskytuje také *Rorschachův test* (Seitl, 2009).

Dále můžeme zmínit *Kresbu postavy*, *Test kresby stromu*, *Tematicky apercepční test*, *Test nedokončených vět*. Mezi projektivní techniky, které mohou pomáhat dotvořit obraz agresivních tendencí, patří např. *Rosenzweigův obrázkový frustrační test*.

Následující kapitola bude podrobněji pojednávat o hlavním dotazníkovém nástroji použitém v naší studii, o Dotazníku agresivity Busse a Perryho (BPAQ).

8 Dotazník agresivity Busse a Perryho

The Buss-Perry Aggression Questionnaire (BPAQ) je sebesposuzovací inventář, který byl vyvinut na základě inventáře agresivity a hostility Busse a Durkeeové – *The Hostility Inventory (BDHI)* z roku 1957. Dotazníky BDHI i BPAQ vycházejí z předpokladu, že agresivita je komplexní fenomén, a proto je potřebné rozdělit agresivní chování do jednotlivých podskupin. Pak bude možné stanovit nejen celkovou agresivitu daného jedince, ale i to, jak konkrétně se u něj tato agresivita manifestuje. Zatímco inventář agresivity a hostility BDHI dělil agresivně-hostilní chování do sedmi škál (např. nepřímá agrese, iritabilita, negativismus, resentment a další), dotazník BPAQ rozděluje agresivitu do čtyř škál (Buss & Perry, 1992).

Autoři se rozhodli pro vytvoření nového dotazníku hned z několika důvodů. I když byla mnoha studiemi podpořena konstruktová validita dotazníku BDHI, tento inventář měl několik závažných psychometrických nedostatků. Výše zmíněných sedm škál bylo stanoveno a priori, bez použití faktorové analýzy, tj. bez empirického podložení. Pozdější faktorová analýza odhalila dva faktory, a to *agresivnost* (aggressiveness) a *hostilitu* (hostility). Další nedokonalostí původního inventáře byly odpovědi na položky ve formátu ano-ne, které neumožňovaly dostatečně diferencovat drobné odchylky a sílu výpovědi na danou položku. Proto byla vyvinuta nová verze inventáře, založená na faktorové analýze položek a splňující současné psychometrické standardy pro vytváření psychometrických metod. Například v odpovědích se již užil kvantitativní, tzv. Likertův formát v rozmezí 1, tj. *vůbec mě nevystihuje až 5, úplně mě vystihuje* (Buss & Perry, 1992).

Dotazník agresivity Busse a Perryho byl publikován v roce 1992 a rychle se stal jistým standardem při měření agresivity (Gerevich a kol., 2007). Bylo realizováno několik validizačních studií: Argentina (Reyna a kol., 2011), Holandsko (Meesters a kol., 1996), Chile (Valdivia-Peralta a kol., 2014), Turecko (Demirtas-Madran a kol., 2013).

Dotazník agresivity BPAQ zahrnuje celkem 29 položek a měří následující čtyři dimenze agresivity (viz Tab. 1). Autoři dotazníku chápou agresivitu jako osobnostní rys, který se skládá ze čtyř komponent. *Fyzická a verbální agrese* (*physical aggression, verbal aggression*) zahrnuje zraňování nebo poškozování druhých a reprezentuje instrumentální či hnací komponentu chování. *Hněv* (*anger*) zahrnuje fyziologický arousal (přípravu na projev agrese) a reprezentuje emocionální a afektivní

komponentu chování. *Hostilita (hostility)* se skládá z pocitů nepřátelství a nespravedlnosti a reprezentuje kognitivní komponentu chování (Buss & Perry, 1992).

Tab. 1: Škály dotazníku BPAQ a ukázky položek

Zkratka škály	Komponenta agrese	Ukázka položky
VA	Verbální agresivita	„Když mě lidé štvou, jsem schopen jim říci, co si o nich myslím.“
PA	Fyzická agresivita	„Dokáži se rozzuřit tak, že rozbím věci.“
A	Hněv	„Občas bezdůvodně ztratím nervy.“
H	Hostilita	„Jsem podezřavý vůči přátelsky se chovajícím neznámým lidem.“

Cronbachův koeficient alfa autoři pro celkové skóre uvádějí v hodnotě .89. U jednotlivých škál se koeficient pohybuje v rozmezí .72 až .85, což svědčí o dobré vnitřní konzistenci, uvážíme-li, že některé škály obsahují méně než 10 položek. Byla posouzena i test-retestová reliabilita v rozmezí 9 týdnů, jejíž hodnota dosáhla .80 (Buss & Perry, 1992).

Jednotlivé škály byly rozsáhle validizovány jednak v úžeji definovaných skupinách, jednak v reprezentativním vzorku obecné populace. Ve validizačních výzkumech se potvrdila struktura testu rozdělená do čtyř škál. V některých studiích bývá kritizováno použití dvou obráceně skórovaných položek, jelikož nereflktují přímo agrese (Němcová, 2008).

Harrisová (1997) provedla psychometrickou analýzu tohoto dotazníku zahrnující vnitřní konzistenci testu, test-retestovou reliabilitu, vliv sociální desirability a vztah k jiným škálám měřícím agresivitu. Zjistila, že test má dobrou vnitřní konzistenci a stabilitu v čase, ovšem je náchylný k poskytování sociálně desirabilních odpovědí respondenty (vykazuje korelaci s testem sociální desirability), což by mohlo negativně ovlivnit validitu získaných dat.

Harrisová dále prokázala souvislost testu s dalšími testy měřícími agresivitu, což by svědčilo pro jeho dobrou konstruktovou validitu. Např. *hostilita* je v poměrně blízkém vztahu s *negativními vztahy s okolím (negative relations)*; $r = .59$ a *nízkou mírou tolerance (lack of tolerance)*; $r = .50$. Hostilita je také ve výrazném negativním statistickém vztahu s faktorem *sociální desirabilita*. Překážkou ve zobecnitelnosti

těchto výsledků je ovšem fakt, že výzkumný soubor v této studii tvořily pouze ženy. Následující tabulka ukazuje základní statistické indexy v jednotlivých měřeních a dokazuje tak poměrně dostatečné hodnoty vnitřní konzistence (koeficient Cronbachovo alfa) a spolehlivosti v čase (test-retestová reliabilita mezi jednotlivými měřeními je vyjádřena Pearsonovým korelačním koeficientem).

Tab. 2: Základní indexy jednotlivých šetření (Harrisová, 1997)

Škála	Průměr (Mean)	SD	Cronb. Alfa	1. vs 2. měření	1. vs 3. měření	2. vs 3. měření
Fyzická agrese	16,80	5,77	.75	.78	.75	.86
Verbální agrese	13,19	4,00	.70	.73	.81	.80
Hněv	15,61	5,88	.80	.77	.82	.88
Hostilita	22,33	7,07	.82	.70	.67	.83

Poznámka: korelace jednotlivých měření je signifikantní na hladině $p < .01$

Gerevich a kolektiv (2007) v reprezentativní studii u běžné populace prokázal vyšší skóre fyzické a verbální agrese u mužů na rozdíl od žen, ale neprokázal rozdíl mezi pohlavími ve škálách hostilita a hněv.

Konfirmační faktorovou analýzu dotazníku BPAQ u vězeňské populace provedl Williams a kolektiv autorů (Williams a kol., 1996). Snažil se zjistit, zda čtyřfaktorová struktura bude replikována i u této specifické populace. Na vzorku 200 dospělých pachatelů trestných činů se zjistilo, že model dostatečně neodpovídá datům z populace pachatelů. Autoři navrhli nový, dvoufaktorový model: první faktor by kombinoval škály *physical aggression* a *anger*, druhý faktor by kombinoval škály *verbal aggression* a *hostility*. Tyto snahy o změny ve faktorech dotazníku jsme ale nezaregistrovali jako realizované.

Harrisová, Rushton a kol. (1996) zkoumali korelace mezi vysokými hladinami testosteronu, agresivitou a prosociálními vlastnostmi u mužů a žen. Bylo zjištěno, že čtyřfaktorový model agresivity Busse a Perryho koreluje s dalšími dvěma neverbálními faktory agresivity dotazníku Nonverbal Personality Questionnaire (Paunonen & Jackson, 1988). Tento typ agrese měl kladný vztah s vysokou hladinou testosteronu a negativní vztah s prosociálními osobnostními charakteristikami, které obsahují dvě složky, *nurturance* (starostlivost, láskyplná péče) na škále *empathie*, a *altruismus*. Tyto výsledky naznačují, že Dotazník agresivity (BPAQ) jednak souvisí s dalšími škálami agresivity podobných nástrojů, a dále že dimenze agresivity může

být ve vztahu s testosteronem. Podle uvedených faktů v podkapitole 5.1 jsou tyto souvislosti agresivity s vysokými hladinami testosteronu spíše nepřímé.

Russell a Arms (1995) na základě rozhovorů s muži na hokejových utkáních zjistili, že známky potěšení během přihlížení a případně zapojení do fyzického souboje pozitivně souvisí s faktorem *fyzická agresivita* a faktorem *hněvu*. Podobně Archer, Holloway a McLoughlin (1995) zkoumali vztah mezi agresivitou a bojovým chováním chlapců a nezaměstnaných mužů. Byly nalezeny pozitivní korelace mezi bojovým chováním se všemi čtyřmi faktory dotazníku agresivity. Také byl nalezen pozitivní vztah mezi agresivitou a *tvrdostí, houževnatostí (toughness)*, která byla respondenty často chápána jako očekávání, že by muži měli být „tvrdí“ (drsní). Podrobnější psychometrické vlastnosti dotazníku BPAQ uvedeme dále v kapitole 12, kde se nachází také porovnání jednotlivých validizačních studií v zahraniční a mezi jednotlivými překlady dotazníku.

V následujícím textu (ve výzkumné části) se budeme již věnovat jednotlivým cílům studie, tj. ověřování empirické (potažmo souběžné) validity dotazníkového nástroje BPAQ s dalšími osobnostními dotazníky a výskytem vybraných forem rizikového chování. Dále budeme ověřovat základní znaky celkové reliability a položkové reliability (vnitřní konzistence) dotazníku BPAQ.

Výzkumná část

9 Vymezení výzkumného problému

Jak už bylo výše několikrát zmíněno, agresivita je důležitou komponentou našeho života, osobnosti a společenského soužití. Jedná se o zčásti vrozenou predispozici, zčásti o získanou vlastnost. Karen Horneyová přisuzovala zkušenostem z našeho dětství klíčovou roli pro pozdější rozvoj osobnosti. Agresivita může být i do jisté míry naučená zkušenost. Kdo a jak projevuje vlastní agresivní tendence, to už je velmi interindividuální záležitost.

Ve výzkumu jsme se zaměřili na etapu života, kde se naše dětská povaha během několika let transformuje ve vyspělého jedince. Hovoříme o adolescenci (v prvních letech jejího nástupu spíše o pubescenci), se kterou je do velké míry spojena školní docházka a sílící vliv vrstevnických skupin.

V roce 2014 byly registrovány a vyšetřovány tři vraždy spáchané dětmi a mladistvými ve věku do 17 let. Dále 822 násilných činů, z toho 300 případů úmyslného ublížení na zdraví a např. 121 vydírání. Vyšetřováno bylo 316 mravnostních činů, z toho 45 znásilnění a 224 případů pohlavního zneužívání. Zaměříme-li se na prevenci výše uvedených jevů, tedy i na snížení počtu agresivních a kriminálních činů dospívajících, je nutné provádět kvalitní monitoring, diagnostiku a následnou predikci rizikových aktivit.

V teoretické části jsme se zabývali různými příčinami rizikového či problémového chování dospívajících. Kromě biologických a sociálních faktorů se jeví jako neméně důležitý i psychologický aspekt. Z hlediska psychologie osobnosti lze hovořit o tzv. rysových teoriích. Např. Conrodová a kol. (2008) poukazuje na souvislost mezi impulzivitou a úzkostností s rizikovým chováním, delikvencí či konkrétně s problémovým pitím alkoholu.

Podle Cloningerovy teorie charakteru a temperamentu existují určité rysy osobnosti, které mají vztah k rizikovým aktivitám adolescentů. Uvádí dispozice ovlivňující rizikové tendence, jako je vyhledávání nového, vytrvalost, sebeřízení, spolupráce a vyhýbání se poškození (1993, in Dolejš, 2010).

Zároveň je nutné dodat, že samotné osobnostní charakteristiky nemohou zcela determinovat jedincovo chování v určité situaci, které je podmíněno především sociálními interakcemi, kdy jedinci s určitými osobnostními vlastnostmi se můžou v různých situacích vztazích (Hrčka, 2001).

9.1 Výzkumné cíle

Kvalitní monitoring, diagnostika a predikce chování by nebyla možná bez efektivních nástrojů. Proto bylo základním cílem najít spolehlivé diagnostické nástroje, které nejsou ani tak banální, a ani tak rozsáhlé, aby nás nějak limitovaly v rámci snesitelně náročné a zároveň kvalitní depistáži agresivních jedinců se zřetelem na jejich další rizikové projevy a aktivity.

Použité nástroje blíže popisujeme v kapitole 11. Po vyřešení těchto v podstatě metodologických záležitostí jsme se zaměřili na analýzu vztahu osobnosti adolescenta s jeho agresivními tendencemi a projevy. Konkrétní teze, které vycházejí z teoretických podkladů citovaných autorů, jsme formulovali v níže uvedených výzkumných otázkách a hypotézách.

9.2 Výzkumné otázky

Abychom se formulací výzkumných otázek neptali na totéž, co se snaží vystihnout hypotézy, zaměříme se ve výzkumných otázkách na základní zjištění týkající se agresivních projevů ve zkoumané populaci. Otázky jsou tedy spíše exploračního charakteru. Celkem jsme formulovali čtyři výzkumné otázky:

- I. Jak se celkově liší **projevy agresivity** v rámci jednotlivých skupin zkoumané populace v rozdělení podle věku, pohlaví, typu navštěvované školy a kraje?*
- II. Jaké jsou nejčastější **rizikové aktivity** jedinců se zvýšenými agresivními tendencemi?*
- III. Které **osobnostní charakteristiky** souvisí s jednotlivými formami agresivního chování?*
- IV. Jaké základní **psychometrické vlastnosti** vykazuje Dotazník agresivity Busse a Perryho na zkoumaném vzorku?*

9.3 Hypotézy

Následující hypotézy vycházejí z tezí uvedených v teoretické části. Jsou zaměřeny na vztah agresivních tendencí a vybraných osobnostních faktorů, které mají zároveň vztah k projevům rizikového chování. Přičemž se zaměříme na korelace mezi jednotlivými měřenými faktory (použitých dotazníkových nástrojů), které souvisí nebo mohou souviset s agresivitou (resp. s jednotlivými dimenzemi agresivity měřenými dotazníkem BPAQ). Na základně teoreticko-kritické analýzy použitých zdrojů bylo stanoveno těchto pět výzkumných hypotéz:

- H1:** *Chlapci dosahují signifikantně vyšších hodnot v rámci faktoru fyzická agresivita (BPAQ) než dívky.*
- H2:** *Existuje statisticky významný vztah mezi faktorem hněv (BPAQ) a faktorem hněvivost (ŠHaN).*
- H3:** *Existuje statisticky významný vztah mezi faktorem hněv (BPAQ) a faktorem impulzivita (ŠORA).*
- H4:** *Existuje statisticky významný záporný vztah mezi faktorem přívětivost (NEO–FFI) a všemi faktory agresivity (BPAQ).*
- H5:** *Existuje statisticky významný záporný vztah mezi faktorem rozvážnost (ŠORA) a faktory fyzická agresivita, verbální agresivita a hněv (BPAQ).*

Na závěr formulovaných cílů, výzkumných otázek a stanovených hypotéz je nutné říci, že zkoumaných proměnných bylo opravdu mnoho. Výzkumný projekt měl do jisté míry i explorační charakter. Sesbírání dat nám tam umožní analyzovat daleko více souvislostí, na které se nemusejí vztahovat žádné z konkrétně uvedených otázek či hypotéz. Přesto vnímáme tato data také jako důležitá, a proto je také uvedeme v přijatelné míře.

10 Popis populace a výzkumného souboru

Výzkumná studie byla zaměřena populaci žáků druhého stupně základních škol a na nižší stupeň víceletých gymnázií (tj. prima až kvarta). Ve školním roce 2013/2014 čítal základní soubor 348 678 žáků výše uvedených ročníků (MŠMT, 2014).

Testování proběhlo v několika fázích – první již v květnu roku 2013, druhé v červnu 2014. Výzkumný soubor prvního sběru dat tvořili žáci z vybrané městské základní školy, kteří navštěvovali 6. až 9. třídu (2. stupeň ZŠ). Položkově rozsáhlou testovou baterii vyplnilo 200 respondentů (N_1) ve věkovém rozpětí 11–15 let. Průměrný věk byl 13,1 let ($SD = 1,26$). Dle pohlaví byl výzkumný soubor rozdělen na 53,5 % chlapců a 46,5 % dívek.

Pro ověření spolehlivosti dotazníkových nástrojů v čase proběhlo po roce opětovné testování, kterého se zúčastnilo 120 žáků (pro účely interpretace výsledků si tento soubor označíme jako N_3). Jednalo se o stejné respondenty, jako v prvním testování, avšak bez žáků 9. tříd z roku 2013, kteří poté základní školu již opustili.

Tento retest proběhl v červnu 2014, tedy po 12,5 měsících od pilotního testování. Testovou baterii jsme předložili žákům 7. až 9. ročníku (6. ročník nebyl zahrnut do souboru N_3 , protože se v předešlém roce neúčastnil testování – v květnu 2013 se totiž jednalo o žáky 5. ročníku). Věk respondentů N_3 byl tedy logicky vyšší než u N_1 . Průměr u N_3 byl 14,0 let ($SD = 1,09$). Rozdělení v tomto souboru respondentů bylo dle pohlaví přesně 1:1 (60 chlapců a 60 dívek).

Ačkoli se jednalo o anonymní testování, každý žák měl přidělen tzv. individuální kód, pomocí kterého jsme vyplněné dotazníky identifikovali ke každému respondentovi i s odstupem jednoho roku.

Pro další analýzy a interpretace výsledků zmíníme nejrozsáhlejší výzkumný soubor, který nám poskytl data v rámci celorepublikového testování. Jednalo se opět o respondenty ve věku 11 až 15 let. Část tvořili žáci 2. stupně ZŠ a část žáci primy až kvarty víceletých gymnázií. Tento výzkumný soubor (N_2) je zastoupen celkovým počtem 4198 žáků, kteří docházeli do 54 školských zařízení. Výzkumný tým navštívil 35 základní škol a 19 gymnázií. Z celkového počtu respondentů bylo 47,9 % chlapců a 52,1 % dívek. Průměrný věk sledované skupiny byl 13,0 let ($SD = 1,25$).

Následující tabulka souhrnně prezentuje rozdělení výzkumného souboru:

Tab. 3: Rozložení výzkumného souboru dle věku a pohlaví

Etapa testování	Výzkumné soubory (počet respondentů)	Věk průměr	Věk SD	Chlapci vs. Dívky poměr
I. květen 2013	N ₁ =200	13,1	1,26	53,5 %: 46,5 %
II. říjen 2013 – únor 2014	N ₂ =4 198	13,0	1,25	47,9 %: 52,1 %
II. červen 2014	N ₃ =120	14,0	1,09	50,0 % : 50,0 %

N₂ reprezentuje 1,2 % základního souboru. Z těchto 4 198 respondentů navštěvovalo 58,6 % základní školy (N₂ ZŠ = 2458, tj. 0,8 % ze základního souboru ZŠ) a gymnázia 41,4 % (N₂ GYM = 1740, tj. 4,3 % ze základního souboru gymnazistů).

Disproporce ve prospěch víceletých gymnázií vznikla navzdory snahy zachovat poměr stejně jako v základním souboru (tj. 88,4 % žáků ZŠ a 11,6 % gymnazistů). Tento efekt byl způsoben větší četností zamítnutých žádostí o participaci na dotazníkovém šetření ze strany vedení základních škol. Setkali jsme se tedy s větším zájmem ze strany gymnázií.

Oslovování jednotlivých školských zařízení probíhalo *náhodným stratifikovaným výběrem*, kdy jsme ze seznamu všech ZŠ a víceletých gymnázií v ČR vybírali školy podle rozložení populace v jednotlivých krajích pomocí on-line generátoru náhodných čísel (www.random.org/integer-sets/).

Následně jsme poslali ředitelům škol a) informační dopis o studii, b) žádost o spolupráci, c) formulář Souhlas zákonných zástupců o účasti žáka na dotazníkové studii (vždy 150ks kopií). Formuláře jsou uvedeny v přílohách 1 až 3.

Týden po odeslání všech dokumentů poštou jsme totéž poslali také v el. formě e-mailem osloveným ředitelům. Následně jsme telefonicky ověřovali jejich zájem na výzkumném šetření. Celkem bylo osloveno 97 škol, přičemž celý proces spolupráce (souhlas vedení, domluva termínu návštěvy, rozdání souhlasů rodičům a finální administrace dotazníkové baterie žákům) byl úspěšně realizován v 54 případech.

Vzhledem k velikosti výzkumného souboru můžeme konstatovat, že se jedná o reprezentativní počet respondentů, který umožňuje zobecnit výsledky pro sledovanou populaci.

11 Použité nástroje

Ač testová baterie ve všech třech testovacích fázích obsahovala více dotazníkových nástrojů, pro účel tohoto textu jsme se zaměřili především na Dotazník agresivity Busse a Perryho (viz kapitola 8), na jeho hlavní psychometrické indexy naměřené na zmíněných souborech respondentů s přihlédnutím na hlavní korelační vztahy s faktory ostatních použitých nástrojů.

Testová baterie v prvním (pilotním) šetření obsahovala 18 dotazníků (či inventářů) s celkovým počtem 796 položek. Část položek a faktorů (dimenzí nebo škál) pocházela ze standardizovaných metod, jiné byly vytvořeny realizačním týmem. Položky jsou cíleně směřovány na rizikové či protektivní osobnostní faktory. Nutností byly také otázky zaměřené na výskyt některých forem rizikového chování (viz VRCHA). Následující seznam prezentuje použité nástroje nebo jejich škály v pilotním (prvním) testování. Názvy dotazníků, které jsou záměrně ponechány v původním jazyce (v angličtině), jsme v přípravné fázi překládali².

1) **BPAQ/ *Buss & Perry Aggression Questionnaire*** (Buss & Perry, 1992).

Dotazník BPAQ blíže popisujeme v kapitole 8, proto zde uvedeme jen základní údaje. Dotazník obsahuje 29 položek, které tvoří čtyři faktory: *fyzická a verbální agresivita, hněv a hostilita*. V příloze č. 6 je dotazník k nahlédnutí.

2) **VRCHA/ *Výskyt rizikového chování*** (Dolejš & Skopal, 2015). Dotazník byl vytvořen v roce 2013 (oficiálně vydán na konci roku 2015). Obsahuje faktory *abúzus, delikvence a šikana*. Nástroj je složen z 18 otázek zaměřených na prevalenci vybraných forem rizikového chování, jako je užívání alkoholu, tabáku a marihuany. Dále se ptá na zkušenosti s šikanou a zesměšňováním (jako oběť), na zkušenosti s delikventním (kriminálním) nebo rizikovým sexuálním chováním apod. Některé položky vycházejí z dotazníků použitých v rámci dříve realizovaných studií (Csémy a kol., 2008; Dolejš, 2010; Skopal, 2012). V pilotním testování (N₁) jsme použili celkem 40 prevalenčních otázek, přičemž pomocí regresních analýz ve vztahu k dalším naměřeným rizikovým faktorům jsme identifikovali finální počet 18 položek s největší významností

² Translace do češtiny probíhala formou pěti nezávislých odborných překladů. Následovalo lingvistické posouzení jednotlivých verzí a metodologická analýza přeložených položek. Poté jsme ověřovali spolehlivost převodu v rámci pilotního testování.

v rámci sledovaných proměnných. Bližší charakteristika jednotlivých faktorů VRCHA viz kapitola 4.

- 3) **SURPS/ Škála osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek** (Conrod & Woicik, 2002, Dolejš a kol., 2012). Osobnostní inventář *Substance Use Risk Profile Scale* je nástroj využívaný k depistáži adolescentů, kteří inklinují k užívání návykových látek. SURPS je součástí intervenčně-preventivního programu „Preventure“ (Maierová a kol., 2012). Obsahuje 23 položek, které tvoří čtyři faktory: *impulzivita, negativní myšlení, přecitlivělost, vyhledávání vzrušení*. Českou standardizaci SURPS provedl Dolejš (2010), jehož publikace *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů* obsahuje mnohé analýzy jednotlivých faktorů (i zmíněného HSPQ). SURPS byl také hlavním výzkumným nástrojem v rámci magisterské diplomové práce O. Skopala (2012).
- 4) **ŠORA/ Škála osobnostních rysů u adolescentů** (Skopal & Dolejš, 2013). Jedná se o osobnostní dotazník, jehož tvorba a standardizace je hlavním tématem disertační práce autora tohoto textu. Uvedený rok se vztahuje k datu, kdy byla metoda vytvořena. V současnosti probíhá kompilace testové příručky i disertace. Inspirací byly podobné osobnostní dotazníky pro dospívající, především výše uvedené SURPS a HSPQ, přesto obsahuje položky převážně vlastní tvorby, které zahrnují čtyři faktory: *impulzivita, úzkostnost, nadšenost, rozvážnost*. Impulzivita a úzkostnost jsou vyloženy rizikové osobnostní rysy, nadšenost je z tohoto hlediska spíše neutrální rys (v některých případech se jeví jako protektivní faktor, jindy jako rizikový). Osobnostní rys rozvážnost se jeví převážně jako protektivního faktor. V pilotním testování (N₁) bylo původně uvedeno 133 otázek vlastní konstrukce, z nichž následnými matematicko--statistickými analýzami vznikly čtyři uvedené osobnostní faktory. Finální verze (administrována souborům N₂ a N₃) dotazníku ŠORA obsahuje 72 položek, zkrácená verze pak 42 položek. Způsob odpovídání je ve formátu Likertovy škály (rozhodně nesouhlasím, nesouhlasím, souhlasím, rozhodně souhlasím).

- 5) **RŠS (RSES)/ Rosenbergova škála sebehodnocení** (Blatný & Osecká, 1994; Rosenberg, 1965). Jedná se o nástroj, který je v současnosti nejužívanější v oblasti měření sebehodnocení. Velké rozšíření této škály dokládá překlad do 28 jazyků a úhrn bezmála 17 tisíc respondentů, kterým byla metoda předložena k vyplnění (Schmitt & Allik, 2005). Nástroj je oblíbený asi i pro svou jednoduchou a rychlou administraci. Obsahuje totiž jen 10 položek. RŠS kromě celkového skóru *sebehodnocení* měří také faktor *sebeúcta* a *sebesnižování*. Arslan (2009) našel statisticky významný vztah mezi pozitivním sebehodnocením a schopností kontrolovat svůj hněv.
- 6) **HSPQ/ Osobnostní dotazník pro mládež – forma A** (Cattell & Cattelová, 1963; Balcar, 1992; Dolejš, 2010). Jedná se o psychodiagnostický nástroj, který vychází z faktorové analýzy slov popisujících vlastnosti, chování a stavy osobnosti. *High School Personality Questionnaire* je součástí skupiny koncepčně podobných dotazníků, které vytvořil R. B. Cattell pro všechny věkové kohorty, z nichž asi nejznámější a v diagnostice hojně využívaný je 16faktorový dotazník pro dospělé *16PF* (Cattell & Cattelová, 1949). Osobnostní dotazník pro mládež (HSPQ) má čtyři paralelní formy označované písmeny A, B, C, D. V praxi bývají využívány hlavně formy A a B. Dotazník má obsahuje celkem 140 položek (14 faktorů). V naší studii bylo použito následujících pět dimenzí (faktorů), které se mohou vztahovat k agresivním a rizikovým projevům: a) *citová stálost* (C+) vs. *citová nestálost* (C–), b) *průbojnost* (E+) vs. *poddajnost* (E–), c) *nadšenost* (F+) vs. *sklíčenost* (F–), d) *citová choulostivost* (I+) vs. *citová tvrdost* (I–) a e) *úzkostná sebenejistota* (O+) vs. *sebedůvěra* (O–).
- 7) **SPAS/ Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí** (Matějček & Vágnerová, 1992). Jedná se o upravenou variantu metody Boersmy a Chapmana (1979). SPAS je zkratkou anglického *Student's Perception Ability Scale*. Dotazník poskytuje informace o postoji dítěte k vlastnímu školnímu výkonu a je užitečný např. u dětí, které mají nějaké školské problémy nebo jsou celkově neprospívajících. Dále dětí se specifickými školskými poruchami nebo poruchami učení. Dotazník obsahuje 48 položek rozdělených do 6 škál (obecné schopnosti, matematika, čtení, pravopis, psaní, sebedůvěra). Pro účely naší

studie jsme použili pouze subškály *obecné schopnosti* a *sebedůvěra*, celkem tedy jen 16 otázek.

- 8) **NEO-FFI/ *Pětifaktorový osobnostní inventář NEO*** (Costa & McCrae, 1992; Hřebíčková & Urbánek 2001). Jedná se o velice populární dotazník a koncept osobnostních dispozic. Tzv. pětifaktorovou strukturu osobnosti tvoří *neuroticismus, extraverte, otevřenost vůči zkušenostem, přívětivost, svědomitost*. Goldberg použil pro označení těchto dimenzí za tzv. „Big Five“, které ovlivňují člověka ve všech možných intencích. Inventář obsahuje celkem 60 položek. V naší studii jsme použili jen 48 s vynecháním faktoru *svědomitost*.
- 9) **UPPS/ *Impulsive Behaviour Scale*** (Whiteside & Lynam, 2001). Autoři ve své studii využili pětifaktorový model osobnosti (viz NEO_FFI) pro objasnění mnohostranného charakteru impulzivity. NEO-FFI a řada běžně používaných inventářů měřících faktor impulzivity byly administrovány více než 400 mladých dospělých. Průzkumné faktorové analýzy identifikovaly čtyři odlišné osobnostní rysy spojené s impulzivním jednáním, které byly označeny jako *naléhavost* (urgency), *nedostatek promyšlenosti* (lack of premeditation), *nedostatek vytrvalosti* (lack of perseverance), *vyhledávání vzrušení* (sensation seeking). Dotazník v originále obsahuje 59 položek. Pro účely pilotní studie jsme použili pouze 34 položek UPPS z několika důvodů – velká část položek se objevovala v jiných použitých dotaznících, především u faktoru vyhledávání vzrušení, který z velké části byl totožný s položkami dotazníku SURPS (ty jsme zahrnuli i do statistických analýz UPPS). Několik položek bylo shodných s položkami NEO-FFI.
- 10) **KS/ *Dotazník komunikačních stylů*** (Vávrová, 2013). Jedná se o ne-standardizovaný, přesto velmi zajímavý dotazník interpersonálních stylů, který obsahuje položky zaměřené na *agresivní komunikační styl*, *pasivní komunikační styl* a *asertivní komunikační styl*. Do pilotního testování jsme zařadili celkem 50 položek prvních dvou faktorů (agresivní a pasivní komunikační styl).
- 11) **BDI-II/ *Beck's Depression Inventory*** – *upravená verze* (Beck, 1978). Původní verze BDI-II díky různě formulovaným odpovědím rozdělených do čtyř stupňů

měřila nejčastější symptomy a hloubku depresivity u pacientů v psychologické (psychoterapeutické) či psychiatrické praxi. Tuto škálu jsme značně upravili pro potřeby našeho projektu. Do testové baterie jsme vložili vždy jen třetí možnost odpovědi z konkrétní položky (odpovídající stupni střední depresi). Upravili jsme tedy i způsob odpovídání na položky na Likertův formát (v rozmezí rozhodně nesouhlasím, nesouhlasím, souhlasím či rozhodně souhlasím).

- 12) **ZTPI/ Zimbardův dotazník časové perspektivy** (Zimbardo & Boyd, 1999; Lukavská, 2011): dosud byly nalezeny významné vztahy časové perspektivy např. k rizikovému chování, užívání drog, gamblerství, sebevražedným sklonům, péči o vlastní zdraví, osobní pohodě (well being), úspěšnosti studia, prokrastinaci, kvalitě emoční vazby (attachmentu), charakteru rodinných vztahů a dalším jevům (Lukavská a kol., 2011). Dotazník ZTPI obsahuje 56 položek, které jsou rozděleny do pěti škál: *negativní minulost, pozitivní minulost, hédonistická přítomnost, fatalistická přítomnost a budoucnost*.
- 13) **ŠHaN/ Škály na měření hněvivosti a nahněvanosti – forma 2** (Müllner et al., 1983): tento dotazník zaměřený na hněv a rys hněvivost popisujeme v kapitole 7. Stručně zde jen připomeneme, že se jedná původně o Spielbergerův dotazník STAS z roku 1980. Obsahuje dvě formy, každá se skládá z 15 položek. Pro naše účely jsme vybrali formu 2, která je zaměřena na hněvivost jako rys (oproti formě 1, která je zaměřena na hněv jako stav).
- 14) **ŠAD/ Škála na měření úzkosti a úzkostlivosti u dětí** (Ruisel et al., 1983) & **STAI/ State-Trait Anxiety Inventory** (Spielberger, 1983): další inventář Spielbergera zaměřený tentokrát na úzkost a úzkostnost. Použili jsme jak originální verzi, tak i (původně) slovenskou variantu převedenou do českého prostředí (česká revize vznikla až v r. 2013, kdy jsme měli testovou baterii už vytvořenou a použitou na prvním souboru během pilotního šetření). Provedli jsme tedy překlad originálu z angličtiny i slovenské formy s úmyslem tyto verze porovnat. ŠAD (STAI) je také rozdělen do dvou dimenzí na stav-rys (úzkost-úzkostnost), přičemž obě varianty obsahují 20 položek. U verze ŠAD

jsme využili pouze formu 2 (tj. rysové hledisko úzkostlivosti), u verze STAI jsme použili obě formy, tj. 40 položek.

- 15) **POSIT/ Problem Oriented Screening Instrument for Teenagers** (Rahdert, 1991): jedná se o skrínigový dotazník pro dospívající zaměřený na různé problémové oblasti. Česká verze byla vytvořena v roce 2013 kolektivem autorů ve složení Charvát, Dolejš, Komárková, Skopal a Vavrysová. Celkem bylo použito 132 položek zaměřených na *návykové látky, fyzické a duševní zdraví, rodinné vztahy, vrstevníky, školní úspěšnost, volnočasové aktivity, agresivní a delikventní chování*.

Prezentovaný seznam použitých nástrojů ovšem neobsahuje dva dotazníky, které jsme pro statistické analýzy a následující interpretace dat nepoužili (ač byly do pilotní testové baterie zařazeny). Jednalo o dotazník *Life Attitude Profile-revised (LAP-R)*, jehož autory jsou Reker a Peacock (1992). Tento inventář je zaměřen spíše na existenciální a interpersonální dimenze osobnosti (případně hodnoty) jako je tzv. sebetranscendence, individuální a kolektivistické orientace. Z tohoto dotazníku jsme v pilotním testování použili devět položek přeložených do češtiny, které však byly pro žáky poměrně komplikované na pochopení. Dále jsme do interpretací výsledků nezařadili dotazník *The Aggression Scale* popsáný v kapitole 4 (tamtéž uvedený i důvody nezařazení do statistických analýz).

Bližší charakteristiky všech dotazníků použitých v pilotní studii jsou k nalezení v naší publikaci *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů* (Dolejš, Skopal a kol., 2014) vydané v rámci projektu s názvem *Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentu*, který byl finančně podpořen Interní grantovou agenturou UP (SGS/IGA: FF_2013_012).

V celorepublikovém šetření (N₂) a následném retestu (N₃) jsme se zaměřili předně na ověřování psychometrických vlastností a) přeloženého nástroje **BPAQ** s cílem vytvoření české verze; b) dotazníků naší konstrukce **VRCHA** a **ŠORA**; c) nástrojů, které byly určeny k revizi (restandardizaci) **SPAS** a **RŠS**. Účelem celorepublikového šetření bylo tedy i vytvoření populačních norem na zkoumaném vzorku u těchto pěti dotazníků.

11.1 Způsob administrace testové baterie a popis analýzy dat

Administrace

Výše uvedený výčet použitých nástrojů může působit téměř děsivě, především informace, že jsme v rámci pilotního testování předložili žákům šestých až devátých tříd testovou baterii 16 dotazníků čítající bez mála 800 položek (přesně 796). V rámci celorepublikového šetření byla respondentům administrována testová baterie obsahující pět výše zmíněných nástrojů (s celkovým počtem 177 položek), které po ročním odstupu znovu vyplnili respondenti z pilotního testování. Aby byly zahnány tyto obavy o vysoké náročnosti šetření pro testované žáky, je celkem na místě popsat konkrétní způsob jednotlivých fází administrace.

Veškeré dotazování bylo **anonymní**, žáci nikde neuváděli svá jména. Pro označení jednotlivých dotazníků jsme využívali individuálních, leč stále anonymních kódů. Způsob tvorby anonymních kódů (a dalších kroků během administrace) viz příloha č. 4. Ze základních osobních informací žáci vyplňovali pouze věk, pohlaví a typ navštěvované školy (ZŠ nebo víceleté gymnázium).

Administrace dotazníků trvala vždy jednu celou vyučovací hodinu (45 minut). V rámci pilotního testování bylo s vedením školy domluveno celkem pět návštěv výzkumného týmu. Rozsáhlou testovou baterii jsme rozdělili na pět částí, které byly žáci schopni vyplnit během jedné vyučovací hodiny (každý set dotazníků obsahoval průměrně 159 položek). Těchto pět administrací jsme rozložili do dvou týdnů, aby žáci nebyli testováním příliš přetížení, což by samozřejmě také ovlivnilo validitu celého pilotního testování. Testování v jednotlivých třídách probíhalo v intervalu zhruba po dvou nebo třech dnech.

Během celorepublikového šetření (i retestu) byla situace jednodušší v tom, že celou dotazníkovou baterii respondenti zvládli vyplnit v rámci jedné návštěvy. Zároveň bylo pro některé náročnější zodpovědět 177 položek během jedné vyučovací hodiny, která byla rozdělena následovně:

- I. část: (4 minuty) – představení administrátora, uvedení dotazníků, instrukce, dotazy;
- II. část: (40 minut) – vyplňování dotazníků;
- III. část: (1 minuta) – odevzdávání dotazníků, doplňující informace, rozloučení.

Občas nastávala situace, kdy nějaký/někteří z žáků měli pomalejší tempo vyplňování. Pro tyto případy jsme byli vždy domluveni s žáky i pedagogy, že mohou doplnit své odpovědi i po zvonění (o přestávce). Při domluvě s pedagogy a vedením konkrétní školy jsme preferovali, aby během testování nebyl učitel ve třídě přítomen (což bylo požadováno již v prvním informativním dopise). Přítomnost pedagoga by totiž mohla ovlivnit žáky při vyplňování dotazníků, které se tážou v určitých pasážích na velmi důvěrné a osobní informace, např. na užívání návykových látek nebo na zkušenosti s pohlavním stykem apod.

Proškolený tým administrátorů tvořili členové projektu SGS/IGA ve složení: O. Skopal (návštěva 31 škol), M. Dolejš (návštěva 13 škol), J. Suchá (návštěva 5 škol), L. Vavrysová (návštěva 5 škol). Během testování v dané třídě každý administrátor vyplnil průvodní informace z testování (k nahlédnutí viz příloha č. 4).

Všechny sady dotazníků byly administrovány v tištěné (papírové) podobě ve formátu A4. Vyplněné dotazníky (spolu s průvodními listy) byly tříděny podle jednotlivých tříd v rámci školy. Poté jsme dotazníky seskupily podle kraje, ve kterém probíhalo testování.

Ve fázi přepisu již probíhalo případné vyřazování chybně nebo nedostatečně vyplněných dotazníků, kterých bylo zhruba necelých sto, což je docela uspokojivé množství vzhledem k rozsahu výzkumného souboru (pro matematicko-statistické analýzy jsme použili dotazníky od 4 198 respondentů).

Analýza dat

Všechna sesbíraná data jsme průběžně převáděli do elektronické (číselné) podoby pomocí programu MS Office Excel 2010. Tento převod nám trval téměř 4 měsíce kvůli velkému množství dat. Vznikly tedy tři soubory s daty v tabulkových sestavách: 1. data pilotního testování (N_1); 2. data celorepublikového testování (N_2); 3. data retestu (N_2) v porovnání s prvním souborem (N_1). Nejnáročnější na strukturování, čištění dat byl samozřejmě největší soubor (N_2).

V MS Office Excel 2010 jsme seskupovali položky k jednotlivým subškálám, poté jsme sčítali hodnoty v rámci jednotlivých faktorů a tvořili jsme hrubé skóry, které byly pro nás dostačující v následujících statistických analýzách. Ty jsme prováděli pomocí programů STATISTICA 12 a SPSS Statistics 17.0. Konkrétní použité statistické metody jsou uvedeny v následující kapitole prezentující výsledky.

12 Výsledky

Na základě statistických analýz je nesnadné určit, co je příčinou agresivního chování a co následkem. Můžeme hovořit spíše o vzájemných vztazích jednotlivých proměnných s ohledem na výše zmíněné cíle studie, výzkumné otázky a hypotézy.

V první řadě uvedeme základní psychometrické indexy dotazníku BPAQ (v podkapitole 12.1). Budou zde uvedeny hodnoty naměřené ve všech výzkumných souborech (N_1 , N_2 , N_3). Následně zhodnotíme konkrétní výsledky dotazníku BPAQ naměřené ve sledované populaci (v podkapitole 12.2). Pro interpretaci nám poslouží data především z celorepublikového šetření (N_2).

V podkapitole 12.3 se zaměříme na interkorelaci jednotlivých dimenzí agresivity BPAQ s dalšími osobnostními faktory použitých nástrojů s nahlédnutím především k datům prvního šetření (N_1), kde byl zkoumán největší počet osobnostních dimenzí (viz kapitola 11). Nakonec uvedeme shrnutí hlavních zjištění vzhledem ke konkrétním výzkumným otázkám a hypotézám (podkapitoly 12.4 a 12.5).

12.1 Naměřené psychometrické vlastnosti dotazníku BPAQ

Na úvod prezentování získaných výsledků je nutné uvést rozložení odpovědí respondentů v jednotlivých škálách dotazníku BPAQ a další základní údaje. Tabulka 4 prezentuje základní statistické hodnoty jednotlivých subškál dotazníku BPAQ.

Faktor *fyzická agresivita* vykazuje tyto základní hodnotami: průměr 22,62 hrubých bodů a 7,65 směrodatná odchylka. U faktoru *verbální agresivita* je průměr 15,49 hrubých bodů ($SD = 3,85$). U faktoru *hněv* byly naměřeny průměr 19,60 hrubých bodů ($SD = 5,35$). U faktoru *hostilita* byla naměřena průměrná hodnota 24,54 hrubých bodů ($SD = 6,03$). Tabulka dále prezentuje nejnižší (min.) a nejvyšší naměřené (max.) hodnoty hrubých bodů u jednotlivých dimenzí.

Vnitřní konzistenci položek dotazníku jsme měřily pomocí koeficientu Cronbachovo alfa, která u celkového skóru BPAQ je .89, což je stejná hodnota, jakou naměřili Buss a Perry na originální (původní) verzi BPAQ. U jednotlivých faktorů BPAQ jsme Cronbachovo alfa zjistili o něco menší, než původní autoři. Námi naměřený koeficient vnitřní konzistence se pohybuje v rozmezí od .64 do .84 (viz níže uvedená tabulka č. 4). Buss a Perry, (1992) prezentují interval od .72 do .85.

Tyto drobné odchylky jsou pochopitelné vzhledem k jinému souboru respondentů, časového hlediska (měření s odstupem mnoha let) a v neposlední řadě i naším překladem dotazníku do češtiny.

Tab. 4: Základní statistické indexy jednotlivých faktorů BPAQ (N₂ = 4 198)

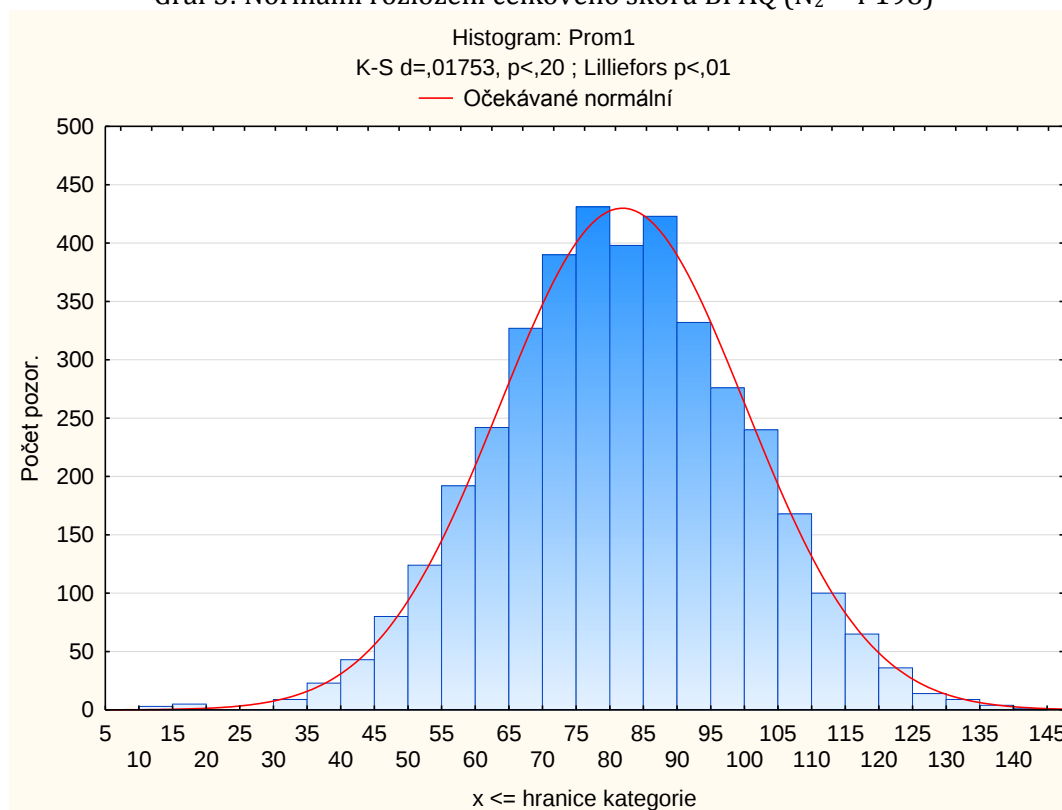
Faktor	Mean	Min.	Max.	SD	Cronbach alfa
Fyzická agresivita	22,62	8	44	7,65	.84
Verbální agresivita	15,49	5	25	3,85	.64
Hněv	19,60	6	34	5,35	.73
Hostilita	24,54	8	40	6,03	.74

Pozn.: Mean – průměr; SD – směrodatná odchylka.

Jako subškála s nejlepší vnitřní konzistencí položek se jeví faktor *fyzická agresivita* (Cronbachovo alfa = .84), naproti tomu je méně konzistentní faktor *verbální agresivita* (Cronbachovo alfa = .64).

Dále jsme provedli nutné testy normality. Níže uvedený graf prezentuje normální rozložení celkových hrubých hodnot BPAQ – souhrnně za všechny čtyři faktory (histogramy normálního rozložení jednotlivých faktorů viz Příloha č. 7).

Graf 3: Normální rozložení celkového skóru BPAQ (N₂ = 4 198)

Tabulka 5 popisuje interkorelace mezi jednotlivými faktory BPAQ (na hladině významnosti $p < 0,001$). Zajímavá souvislost se jeví mezi verbální agresivitou a hněvem, což jsou faktory, které vzájemně korelují nejvíce ($r = .55$). To může znamenat, že jedinec, který se často vzteká, bývá často i verbálně agresivní. Další zajímavé shledání je také to, že mezi hostilitou a fyzickou agresivitou je pouze středně silný, až slabší statistický vztah ($r = .34$).

Tab. 5: Interkorelace faktorů BPAQ ($N_2 = 4\ 198$)

Faktor	(1) FA	(2) VA	(3) A	(4) H
(1) Fyzická agresivita	-	.46*	.53*	.34*
(2) Verbální agresivita	.46*	-	.55*	.45*
(3) Hněv	.53*	.55*	-	.54*
(4) Hostilita	.34*	.45*	.54*	-

Pozn.: „*“ signifikantní na hladině $p < .001$

Nahlédneme-li na položkovou reliabilitu jednotlivých subškál podrobněji, zjistíme, jaké mají jednotlivé položky vliv na vnitřní konzistenci daného faktoru. K těmto výpočtům jsme opět využili data z celorepublikového testování.

Souhrnná tabulka 7 ukazuje, jak by se měnil koeficient vnitřní konzistence (Cronbachovo alfa) jednotlivých subškál v případě, kdybychom danou položku vyřadili. Dále jsou v tabulce uvedeny hodnoty korelačního koeficientu dané položky k příslušnému faktoru. Uvedené položky jsou seřazeny podle jednotlivých faktorů (pořadí v samotném dotazníku je jiné), zároveň z důvodů ochrany autorských práv nejsou uvedeny v plném znění.

Tyto zjištěné výsledky nabízejí pokusení některé položky přeformulovat pro zvýšení položkové reliability v rámci každého faktoru nebo dokonce některou z položek úplně vyřadit. Takové vyřazení u převedeného nástroje samozřejmě není jen tak možné³.

Nižší hodnoty nám nabízejí možnost danou položku dále analyzovat, případně přeformulovat. Taková změna by ovšem znamenala další ověřování na reprezentativním vzorku respondentů.

³ Vyřazování méně spolehlivých položek se uplatňuje spíše u nově vznikajících nástrojů, jejichž první verze může mít více položek, jejichž počet se může redukovat po různých statistických analýzách a opětovném ověřování na reprezentativních vzorků).

Posoudíme-li položky podle jednotlivých faktorů, můžeme opět konstatovat, že výsledky v rámci *fyzické agresivity* jsou velmi dobré, u ostatních faktorů také velmi uspokojivé.

Tab. 6: Položková reliabilita BPAQ (N₂ = 4 198)

FAKTOR - POLOŽKY	Korelace Položka – Faktor	Cronbach alfa po vyřazení položky
Fyzická agresivita		
Když musím použít násilí, abych...	.59	.82
Někdy jsem byl tak vzteklý/á, že...	.45	.83
Jednou za čas se neumím ubránit...	.57	.82
Vyhrožoval/a jsem lidem, které...	.43	.83
Když mě někdo provokuje, může...	.70	.80
Nenapadá mě jediný dobrý důvod...	.42	.84
Když mě někdo uhodí, tak ho...	.58	.82
Někteří lidi mě dokážou provokovat...	.67	.81
Dostávám se do rvaček častěji než...	.56	.82
Verbální agresivita		
Říkám svým přátelům otevřeně, že...	.31	.63
Nemůžu si pomoci a hádám se s lidmi...	.43	.57
Když mě lidi obtěžují, většinou jim řeknu...	.41	.58
Často si uvědomuji, že s ostatními...	.40	.58
Mí kamarádi říkají, že jsem poněkud...	.41	.58
Hněv		
Někteří mí přátelé si myslí, že jsem...	.54	.67
Jsem rozvášněný...	.17	.75
Rychle vzplanu, ale zase se snadno...	.34	.72
Mám potíže kontrolovat své...	.54	.67
Když jsem otrávený/á, dám...	.40	.70
Někdy se cítím jako soudek ...	.55	.66
Někdy se nechám vyvést z míry, aniž...	.51	.68
Hostilita		
Když jsou ostatní ke mně velmi milí...	.40	.72
Někdy se dívám tomu, proč jsem tak...	.43	.72
Jsem podezřívavý/á k přehnaně...	.28	.74
Někdy mě pohltí žárlivost...	.40	.72
Někdy mám pocit, že se se mnou život...	.45	.71
Mám občas pocit, že se mně lidé...	.55	.69
Přijde mi, že ostatní lidé mají vždy...	.52	.70
Vím, že "kamarádi" o mně mluví za...	.46	.71

V rámci faktoru *hněv* je velmi zajímavá, respektive překvapivě nízká hodnota korelace faktoru s položkou „Jsem rozvášněný člověk“ ($r=.17$). Tato položka je reverzibilní (vyhodnocuje se opačně, než ostatní) a pokud by se ze škály vyřadila,

zvýšil by se koeficient vnitřní konzistence z .73 na hodnotu .75, což ovšem není nijak zásadní rozdíl, proto nevnímáme potřebu tuto položku přeformulovat.

V rámci matematicko-statistických analýz jsme se dále zaměřili na test-retestovou reliabilitu jednotlivých faktorů testovanou na souborech N_1 a N_3 s odstupem 12,5 měsíců. Tento roční odstup už sám o sobě může být intervenující proměnnou z toho důvodu, že jde o poměrně příliš velké časové rozmezí u takto dynamicky se vyvíjejícího souboru, jako jsou pubescenti ve věku 11 až 15 let.

Hodnoty byly naměřeny pomocí Pearsonova korelačního koeficientu a všechny korelace byly signifikantní na hladině $p < .01$. Nejvyšší hodnota koeficientu byla naměřena u faktoru *hněv* ($r = .74$), nejnižší u *verbální agresivity* ($r = .45$) a *hostility* ($r = .46$).

Tab. 7: Test-retestová reliabilita škál BPAQ ($N_3=120$)

Faktor (test-retest)	korelace (r)
Fyzická agresivita	.63
Verbální agresivita	.45
Hněv	.74
Hostilita	.46

Pozn.: signifikantní na hladině významnosti $p < .01$

Výše uvedené údaje o test-retestové reliabilitě nám umožňují konstatovat, že fyzická agresivita a hněv jsou v čase více konzistentní osobnostní faktory, což nám nabízí úvahy o souvislosti s dalšími rysovými vlastnostmi, jako je např. impulzivita.

Jako méně konzistentní v čase se jeví verbální agresivita a hostilita, což je velmi povzbudivé zjištění z hlediska primární prevence těchto nepřátelských a verbálně agresivních projevů. Tyto nižší hodnoty sice neznamenaají, že s postupujícím věkem tyto projevy oslabují, ale dokazují jejich schopnost měnit se na základě různých okolností. K těmto výše formulovaným hlediskům a možnostem se budeme věnovat v následujících podkapitolách.

Prezentovaná data tedy potvrzují např. tvrzení Harrisové (1997) o vcelku dobrých psychometrických vlastnostech dotazníku, které zároveň považujeme v této fázi pouze za obecné a zasluhující podrobnější matematicko-statistické analýzy, například ve spojitosti s přístupem IRT (Item Response Theory) či dalšími analýzami rozptylu položek, koeficient determinance (R^2) apod.

12.2 Základní výsledky dotazníku BPAQ

Jako první způsob nahlížení na výsledky BPAQ se jeví rozdíly mezi chlapci a dívkami. Následující tabulka prezentuje základní údaje, které nám umožňují konstatovat, že se obě skupiny příliš neliší v rámci subškály *hněv*, avšak velký rozdíl lze nalézt v rámci subškály *fyzická agresivita*, u které dosahují vyšších hodnot chlapci, kteří se zároveň vykazují vyššími hodnotami u subškály *verbální agresivita*. Naopak dívky dosahují vyšších hodnot u subškály *hostilita*.

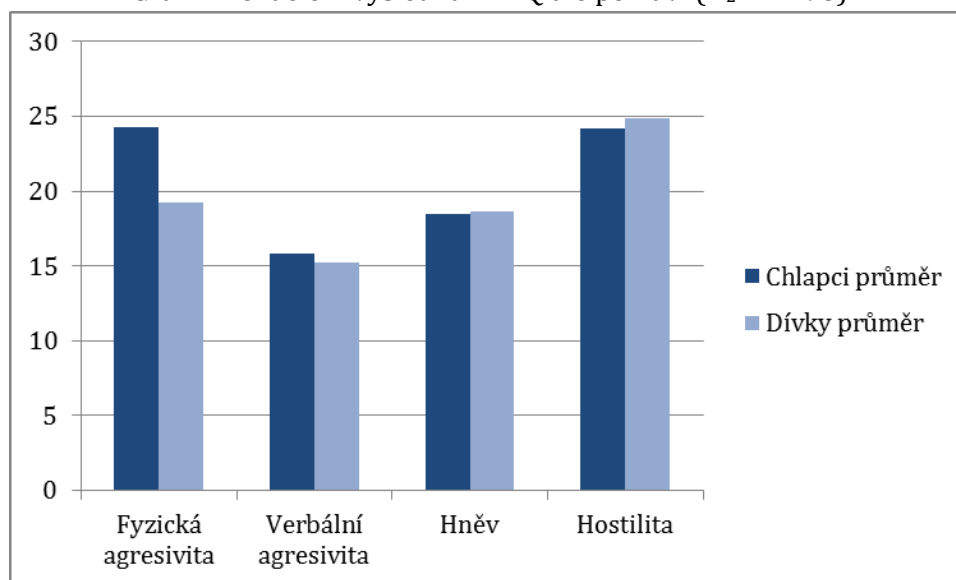
Tab. 8: Výsledky BPAQ rozděleny dle pohlaví (N₂ = 4 198)

Faktor	Chlapci Mean	Dívky Mean	p	Chlapci SD	Dívky SD
Fyzická agresivita	24,30	19,22	0,001	7,26	7,18
Verbální agresivita	15,79	15,22	0,001	3,80	3,88
Hněv	18,51	18,68	0,317	5,42	5,29
Hostilita	24,17	24,88	0,001	5,93	6,10

Pozn.: Mean – průměr; p – statistická významnost; SD – směrodatná odchylka.

Graf 4 názorně prezentuje výše uvedené závěry s tím, že nejpatrnější rozdíl lze vidět u fyzické agresivity, kde chlapci výrazně převyšují dívky.

Graf 4: Rozdělení výsledků BPAQ dle pohlaví (N₂ = 4 198)

Rozdíl lze nalézt i mezi žáky základních škol a víceletých gymnázií. U žáků ZŠ byly naměřeny vyšší hodnoty u faktorů *fyzická agresivita* a *hostilita*. U gymnazistů byly naměřeny o něco nižší hodnoty také v rámci faktoru *hněv*.

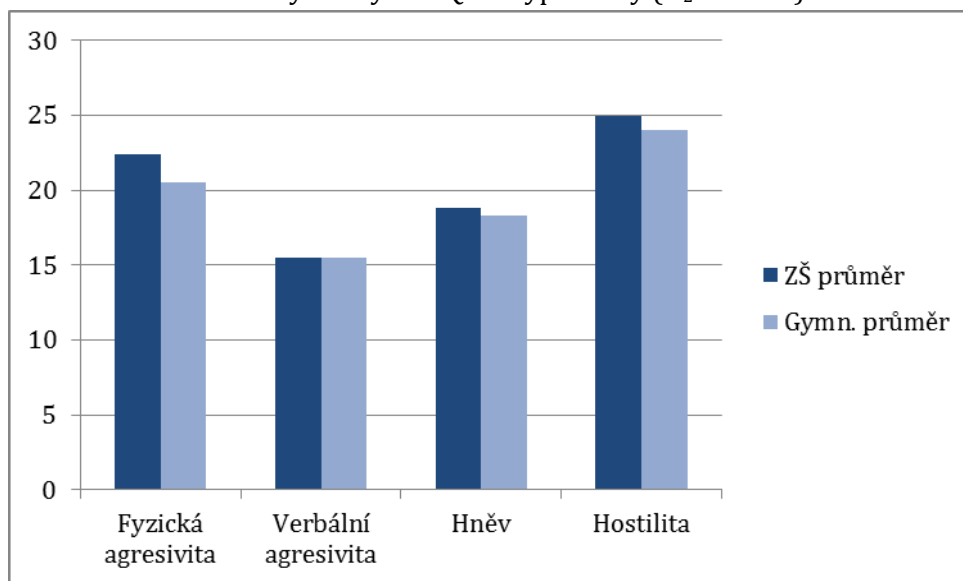
Téměř žádný rozdíl nebyl shledán u faktoru *verbální agresivita*. Přesné hodnoty prezentuj tabulka č. 10.

Tab. 9: Výsledky BPAQ dle typu školy ($N_2 = 4\,198$)

Faktor	ZŠ Mean	Gymn. Mean	p	ZŠ SD	Gymn. SD
Fyzická agresivita	22,42	20,56	0,001	7,72	7,43
Verbální agresivita	15,48	15,50	0,890	3,87	3,83
Hněv	18,84	18,28	0,001	5,27	5,44
Hostilita	24,96	23,99	0,001	6,13	5,85

Následující graf prezentuje totožné údaje o rozdílech mezi základními školami a víceletými gymnázii stručněji a přehlednější formou. Podobné výsledky u obou souborů ve faktoru *verbální agresivita* jsou zde zmatelné.

Graf 5: Výsledky BPAQ dle typu školy ($N_2 = 4\,198$)

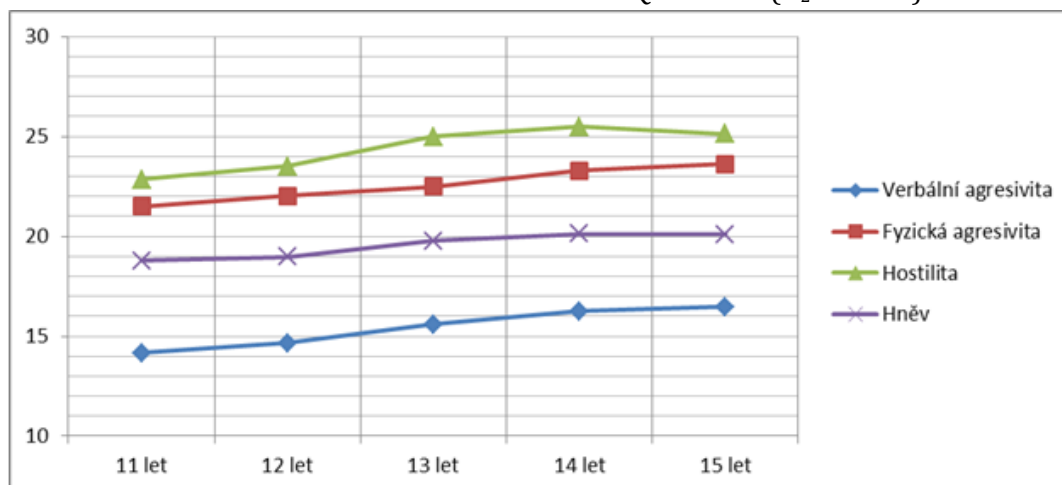
Dalším sledovaným kritériem byl vliv věku respondentů na výsledky dotazníku BPAQ. Pomocí statistického Kruskal-Wallisova testu ANOVA založeného na pořadí jsme porovnali jednotlivé skupiny respondentů rozdělených podle věku. Bylo zjištěno, že rozdíl mezi skupinami respondentů se nachází u všech faktorů dotazníku agresivity BPAQ na hladině významnosti $p < 0,001$. Následující tabulka prezentuje podrobné výsledky dotazníku agresivity. Dále následuje souhrnný graf prezentující totéž s komentářem.

Tab. 10: Výsledky faktorů BPAQ dle věku ($N_2 = 4\,198$)

Faktor	Věk	Počet respondentů	Průměr	SD
Fyzická agresivita	11	508	21,49	7,46
	12	883	22,02	7,46
	13	971	22,48	7,66
	14	1050	23,29	7,73
	15	492	23,61	7,78
Verbální agresivita	11	511	14,15	3,81
	12	885	14,67	3,97
	13	973	15,58	3,71
	14	1050	16,24	3,65
	15	493	16,47	3,76
Hněv	11	507	18,77	5,26
	12	882	18,98	5,49
	13	973	19,76	5,25
	14	1051	20,13	5,15
	15	493	20,09	5,62
Hostilita	11	502	22,86	6,15
	12	880	23,51	6,27
	13	973	25,00	5,96
	14	1045	25,49	5,68
	15	492	25,13	5,80

Následující graf prezentuje růstovou tendenci ve všech faktorech agresivity, která ustává v období mezi 14 a 15 lety věku respondentů. Nejvíce se mezi jednotlivými ročníky stupňuje *verbální a fyzická agresivita*. Pozvolnější změny lze zaznamenat u faktoru *hněv*.

Graf 6: Růstová tendence faktorů BPAQ dle věku ($N_2 = 4\,198$)

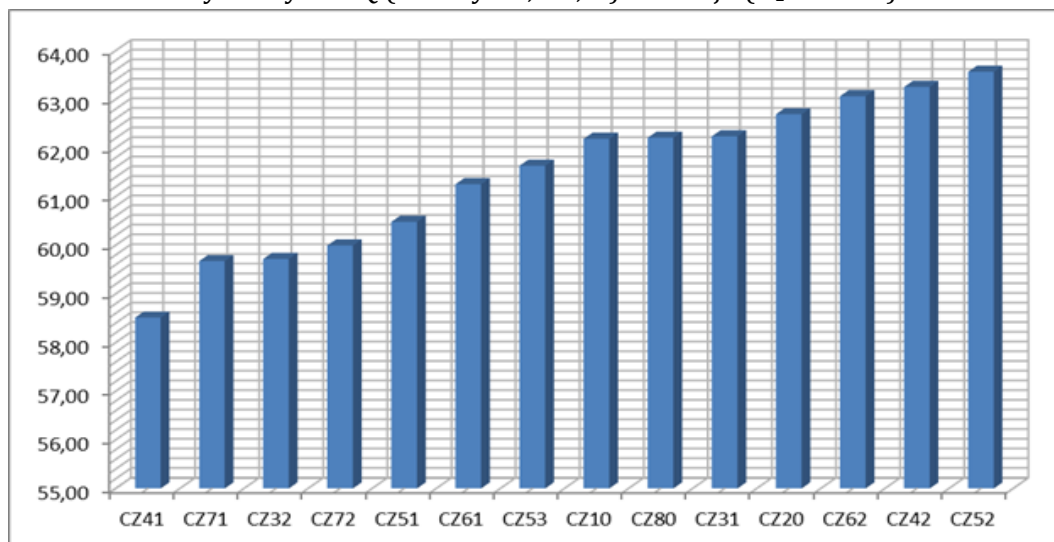

Porovnání výsledků podle jednotlivých krajů prokázalo, že se liší v rámci faktoru *verbální agresivita* na hladině významnosti $p < 0,01$. U faktorů *fyzická agresivita* a *hostilita* se liší kraje na hladině významnosti $p < 0,001$. Zároveň bylo zjištěno, že se jednotlivé kraje neliší ve faktoru *hněv* ($p = 0,207$).

U faktorů *fyzická* a *verbální agresivita* nejnižše skórovali dotázaní žáci Karlovarského kraje a Olomouckého kraje. Nejvyšší hodnoty faktoru *fyzická agresivita* byly naměřeny v Jihočeském kraji a Ústeckém kraji. Nejvyšší hodnoty faktoru *verbální agresivita* byly zjištěny u žáků Jihomoravského kraje a Středočeského kraje. V rámci faktoru *hostilita* nejnižší hodnoty byly naměřeny v Karlovarském kraji a Plzeňském kraji. Nejvyšší hodnoty faktoru *hostilita* byly naměřeny u žáků Královéhradeckého kraje a Moravskoslezského kraje.

Graf 7 názorně prezentuje průměrné rozložení výpovědí v dotazníku agresivity BPAQ v rámci faktorů *fyzická*, *verbální agresivita* a *hostilita* u žáků každého zastoupeného kraje.

Graf 7 Výsledky BPAQ (faktory PA, VA, H) dle krajů ($N_2 = 4\,198$)

Pozn.: Hlavní město Praha (CZ10), Středočeský kraj (CZ20), Jihočeský kraj (CZ31), Plzeňský kraj (CZ32), Karlovarský kraj (CZ41), Ústecký kraj (CZ42), Liberecký kraj (CZ51), Královéhradecký kraj (CZ52), Pardubický kraj (CZ53), Kraj Vysočina (CZ61), Jihomoravský kraj (CZ62), Olomoucký kraj (CZ71), Zlínský kraj (CZ72), Moravskoslezský kraj (CZ80).

Výše uvedené výsledky rozdělené podle krajů musíme brát s rezervou, protože jsme v každém kraji vždy navštívili v průměru čtyři školská zařízení, což samo o sobě může být zkreslující ve vztahu k lokálním specifikům, které mohou do značné míry ovlivňovat projevy žáků.

Svou roli tedy hrají již zmíněné okolnosti, jako je např. velikost a umístění školy (sídliště, města, vesnické školy, spádové školy), typ školy (základní školy vs. víceletá gymnázia), zaměření tříd (všeobecné, sportovní, jazykové) a další proměnné, které jsme kvůli náhodnému výběru nemohli upravovat.

12.3 Interkorelace subškál BPAQ s dalšími osobnostními faktory

Souhrnně lze říci, že všechny čtyři škály BPAQ negativně korelují s faktorem *přívětivost* (NEO-FFI), s faktorem *rozvážnost* (ŠORA) a naopak pozitivně korelují s faktorem *impulzivita* (ŠORA, SURPS), *hněvivost* (ŠHaN), *naléhavost* (UPPS). *Hněv* a *hostilita* (BPAQ) pozitivně koreluje s faktorem *úzkostnost* (STAI, ŠAD. ŠORA). *Fyzická agresivita* (BPAQ) pozitivně koreluje s *průbojností* a *citovou tvrdostí* (HSPQ). Podrobné statistické vztahy popíšeme níže.

Následující tabulka prezentuje významné korelace mezi jednotlivými faktory BPAQ a faktory dalších použitých nástrojů v rámci prvního (pilotního) testování, tedy na souboru 200 respondentů.

Tab. 11: Nejvýznamnějším statistické vztahy BPAQ a dalších faktorů použitých nástrojů (N₁)

KORELACE FAKTORŮ	FA	VA	Hněv	Hostilita
Přívětivost NEO-FFI	-.56*	-.47*	-.46*	-.44*
Rozvážnost ŠORA	-.45*	-.44*	-.53*	-.33*
Impulzivita ŠORA	.35*	.34*	.48*	.38*
Hněvivost ŠHaN	.43*	.32*	.49*	.33*
Naléhavost UPPS	.40*	.37*	.56*	.34*
Nadšenost HSPQ	.37*	.34*	.28	.13
Rizikové chování VRCHA	.38*	.34*	.24	.28
Úzkostlivost STAI	.09	.10	.35*	.41*
Průbojnost HSPQ	.39*	.11	.11	.21
Citová tvrdost HSPQ	.48*	.22	.20	.14
Plánovitost UPPS	-.11	-.29	-.41*	-.06
Negativní minulost ZTPI	.10	.00	.17	.36*

Pozn.: „*“ = $p < .001$; (zašedlé korelační hodnoty značí nižší významnost vztahu, tj. $r < .30$)

Popis použitých zkratk: **FA** – fyzická agresivita; **VA** – verbální agresivita; **NEO-FFI**: Pětifaktorový osobnostní inventář NEO-FFI (Hřebíčková & Urbánek, 2001); **ŠORA**: Škála osobnostních rysů u adolescentů (Skopal & Dolejš, 2013); **ŠHaN**: Škály na měření hněvливosti a nahněvanosti – forma 2 (Ruisel, 1983); **UPPS**: Impulsive behaviour scale (Whiteside & Lynam, 2001); **VRCHA**: Výskyt rizikového chování u adolescentů (Dolejš & Skopal 2013); **HSPQ**: Osobnostní dotazník pro mládež – forma A (Balcar, 1992); **STAI**: State-Trait Anxiety Inventory (Spielberger, 1983); **ZTPI**: Zimbardův dotazník časové perspektivy (Lukavská, 2011).

Pro úplnost prezentování korelačních vztahů mezi jednotlivými faktory uvádíme kompletní data naměřená pomocí všech použitých nástrojů, jelikož i zjištění, že určité faktory příliš nesouvisí s agresivitou, je důležité pro zodpovězení některých výzkumných otázek a hypotéz.

Označení „*“ u uvedených hodnot v souhrnné tabulce znamená, že statisticky významný vztah byl shledán na hladině $p < .001$. Faktory HSPQ jsou dvoupólové, a je tedy nutné brát v úvahu též znaménko u korelace.

Tab. 12: Interkorelace všech použitých faktorů s BPAQ ($N_1 = 200$)

FAKTORY POUŽITÝCH NÁSTROJŮ I.	KORELACE s faktory BPAQ			
ŠORA	FA	VA	A	H
Úzkostnost ŠORA	.02	-.02	.23	.37*
Impulzivita ŠORA	.35*	.34*	.48*	.38*
Nadšenost ŠORA	.36*	.25	.17	.06
Rozvážnost ŠORA	-.45*	-.44*	-.53*	-.33*
SURPS	FA	VA	A	H
Negativní myšlení SURPS	-.06	-.06	.05	-.09
Přecitlivělost SURPS	-.16	-.25	-.11	.05
Impulzivita SURPS	.18	.21	.46*	.22
Vyhledávání vzrušení SURPS	.32*	.15	.26	.03
NEO-FFI	FA	VA	A	H
Neuroticismus NEO-FFI	.01	-.03	.21	.29
Extraverze NEO-FFI	-.04	.18	.10	-.06
Otevřenost NEO-FFI	-.23	-.12	-.09	-.07
Přívětivost NEO-FFI	-.56*	-.47*	-.46*	-.44*
VRCHA	FA	VA	A	H
Celkový skór VRCHA	.38*	.34*	.24	.28
Abúzus	.21	.22	.16	.20
Delikvence	.29	.27	.15	.14
Šikana (oběť)	.27	.27	.21	.27
HSPQ	FA	VA	A	H
Citová stálost C+ vs. Nestálost C-	.04	-.11	-.20	-.20
Průbojnost E+ vs. Poddajnost E-	.39*	.11	.11	.21
Nadšenost F+ vs. Sklíčenost F-	.37*	.34*	.28	.13
Citová choulostivost I+ vs. Tvrdość I-	-.48*	-.22	-.20	-.14
Úzkostná sebedůvěra O+ vs. Sebedůvěra O-	-.01	.04	.20	.28

FAKTORY POUŽITÝCH NÁSTROJŮ II.	KORELACE s faktory BPAQ			
ZTPI	FA	VA	A	H
Pozitivní minulost ZTPI	-.11	-.01	-.12	-.06
Negativní minulost ZTPI	.10	.00	.17	.36*
Hédonistická přítomnost ZTPI	.13	.21	.32*	.25
Fatalistická přítomnost ZTPI	.18	.06	.20	.27
Budoucnost ZTPI	-.17	-.22	-.24	-.19
RŠS	FA	VA	A	H
Sebehodnocení RŠS	.06	.00	-.23	-.19
Sebeúcta RŠS	.04	.00	-.19	-.11
Sebesnižování RŠS	-.02	.04	.28	.29
STAI/ŠAD	FA	VA	A	H
Úzkost (stav) STAI	.23	.08	.29	.31*
Úzkostlivost (rys) STAI	.09	.10	.35*	.41*
Úzkostlivost (rys) ŠAD	.06	.13	.29	.32*
UPPS	FA	VA	A	H
Promyšlenost UPPS	-.11	-.29	-.41*	-.06
Naléhavost UPPS	.40*	.37*	.56*	.34*
Vyhledávání vzrušení UPPS	.14	.21	.30*	.18
Vytrvalost UPPS	-.12	-.10	-.20	-.07
Ostatní faktory	FA	VA	A	H
Hněvivost ŠHaN	.43*	.32*	.49*	.33*
Deprese BDI-II (upravená verze)	.14	.06	.29	.21
Pasivní komunikační styl KS	-.18	-.09	.03	.26
Agresivní komunikační styl KS	.23	.30*	.27	.35*
Obecná schopnost SPAS	-.12	-.04	-.17	-.11
Sebedůvěra SPAS	-.22	-.11	-.24	-.19

Pozn.: barev. rozlišení (r): .00 až .19 (světle šedá); .20 až .29 (tmavě šedá); .30 a více (černá)

Výše uvedená tabulka (rozdělená na dvě části) názorně prezentuje souvislosti mezi jednotlivými faktory použitých dotazníků a umožňují nám tak vyjádřit se ke stanoveným hypotézám. Celkově největší počet souvisejících faktorů lze pozorovat u dotazníku Škála osobnostních rysů u adolescentů (ŠORA), kde jsme našli dokonce deset korelačních vztahů, kdy $r < .30$ (černé hodnoty s hvězdičkou „*“).

12.4 Souhrn výsledků ve vztahu k výzkumným otázkám

Pro přehlednost velkého množství výsledků rekapitulujeme nejdůležitější zjištění vztahující se k výzkumným cílům. V první řadě zodpovíme jednotlivé výzkumné otázky.

I. *Jak se celkově liší **projevy agresivity** v rámci jednotlivých skupin zkoumané populace v rozdělení podle věku, pohlaví, typu navštěvované školy a kraje?*

- a) **Rozdělení dle věku** – byl zjištěn rozdíl mezi věkovými skupinami u všech faktorů BPAQ na hladině významnosti $p < 0,001$. Jednotlivé agresivní projevy mají mírně růstovou tendenci, přičemž nejrychlejší posun lze sledovat mezi dvanáctiletými a třináctiletými respondenty (což zhruba odpovídá 7. třídě ZŠ či sekundě na víceletém gymnáziu). Tento vývoj můžeme dát do souvislosti např. s akcelеровaným ontogenetickým vývinem (přechodem mezi prepubertou a pubescencí), ale i se sociálními hledisky (např. žáci víceletých gymnázií se po společně stráveném roce již v sekundě více znají, formují se konkrétní role v kolektivu apod.).
- b) **Rozdělení dle pohlaví** – chlapci a dívky ve sledovaných vzorcích příliš neliší v rámci subškály *hněv*. Znatelný rozdíl lze nalézt v rámci subškály *fyzická agresivita*, u které dosahují vyšších hodnot chlapci, kteří se zároveň vykazují vyššími hodnotami u subškály *verbální agresivita*. Naopak dívky dosahují signifikantně vyšších hodnot u subškály *hostilita*.
- c) **Rozdělení dle typu školy** – byl nalezen statisticky významný rozdíl mezi žáky základních škol a víceletých gymnázií. U žáků ZŠ byly naměřeny vyšší hodnoty u faktorů *fyzická agresivita* a *hostilita*. U gymnazistů byly naměřeny o něco nižší hodnoty v rámci faktoru *hněv*. Nebyl nalezen rozdíl mezi skupinami ve faktoru *verbální agresivita*.
- d) **Rozdělení dle krajů ČR** – nebyl nalezen statisticky významný rozdíl mezi jednotlivými kraji v rámci faktoru *hněv*, u ostatních faktorů naopak ano. U faktorů *fyzická* a *verbální agresivita* nejnižše skórovali dotázaní žáci Karlovarského a Olomouckého kraje. Nejvyšší hodnoty faktoru *fyzická agresivita* byly naměřeny v Jihočeském a Ústeckém kraji. Nejvyšší hodnoty faktoru *verbální agresivita* byly zjištěny u žáků Jihomoravského

a Středočeského kraje. V rámci faktoru *hostilita* nejnižší hodnoty byly naměřeny v Karlovarském a Plzeňském kraji. Nejvyšší hodnoty faktoru *hostilita* byly naměřeny u žáků Královéhradeckého a Moravskoslezského kraje.

II. Jaké jsou **nejčastější rizikové aktivity** jedinců se zvýšenými agresivními tendencemi?

- a) V rámci faktorové analýzy mezi dotazníkem BPAQ a dotazníkem VRCHA (Výskyt rizikového chování u adolescentů) nebyly nalezeny statisticky významné vztahy mezi konkrétními formami rizikového chování s agresivními projevy (nebyly provedeny matematicko-statistické analýzy mezi jednotlivými položkami BPAQ a VRCHA).
- b) Souhrnně lze říci, že celkový skóre VRCHA, tzn. celková *rizikovost* adolescenta je ve statisticky významném vztahu s *fyzickou agresivitou* a *verbální agresivitou*. Oba tyto faktory do jisté míry souvisí i s faktorem *delikvence* (krádeže, problémy s policií, podvádění apod.) a faktorem *šikana z hlediska oběti* (zkušenost se zesměšňováním, fyzickými útoky ze strany spolužáků apod.).
- c) Nebyl nalezen statisticky významný vztah mezi faktorem *abúzus* (užívání návykových látek) a agresivními projevy. Podrobné korelační hodnoty zmíněných faktorů viz tabulka 13.

III. Které **osobnostní charakteristiky** souvisí s jednotlivými formami agresivního chování?

- a) Všechny faktory BPAQ souvisí s určitým faktorem často najednou. To lze například pozorovat ve vztahu k faktoru *rozvážnost* (ŠORA), kde byla naměřena záporná korelace od -0.33 do -0.53 . Podobný (záporný) vztah byl nalezen u faktoru *přívětivost* (NEO-FFI), kde korelace nabývají intervalu od -0.44 do -0.56 .
- b) Kladné vztahy má agresivní chování s faktorem *hněvivost* (ŠHaN), s *impulzivitou* (ŠORA, SURPS) v rozmezí $r = 0.33-0.49$ nebo s faktorem *naléhavost* (UPPS).
- c) *Fyzická agresivita* (BPAQ) pozitivně koreluje s *průbojností* a *citovou tvrdostí* (HSPQ).

d) Jedinci s vyšší mírou *hostility* jsou častěji *úzkostnější* (STAI, ŠAD i ŠORA).

IV. Jaké základní **psychometrické vlastnosti** vykazuje Dotazník agresivity Busse a Perryho na zkoumaném vzorku?

- a) Vnitřní konzistenci dotazníku jsme měřily pomocí koeficientu Cronbachova alfa, která u celkového skóru BPAQ je .89, což je stejná hodnota, jakou naměřili Buss a Perry na originální (původní) verzi.
- b) U jednotlivých faktorů BPAQ jsme Cronbachovo alfa zjistili o něco menší, než autoři. Námi naměřený koeficient vnitřní konzistence se pohybuje v rozmezí od .64 do .84 (viz výše uvedená tabulka č. 4).
- c) Dále jsme posuzovali korelace mezi jednotlivými faktory BPAQ. Zjištěné hodnoty byly naměřeny na hladině významnosti $p < 0,001$ (viz tabulka 5). Zajímavá souvislost se jeví mezi *verbální agresivitou* a *hněvem*, což jsou faktory, které vzájemně korelují nejvíce ($r = .55$). To může znamenat, že jedinec, který se často vzteká, bývá často i verbálně agresivní.
- d) Další zajímavé shledání je také to, že mezi *hostilitou* a *fyzickou agresivitou* je pouze středně silný statistický vztah ($r = .34$).
- e) Dále jsme u BPAQ testovali jeho stabilitu v čase. Test-retestovou reliabilitu jsme měřili opět pomocí korelace mezi prvním (N_1) a posledním testováním (N_3) na totožném vzorku respondentů. *Fyzická agresivita* a *hněv* jsou v čase více konzistentní osobnostní faktory ($r = .63$ a $.74$). Méně konzistentní z časového hlediska se jeví *verbální agresivita* a *hostilita* ($r = .45$ a $.46$).

V Diskuzi podrobněji porovnáme výše zmíněná zjištění s informacemi uvedenými v teoretické části. V části pojmenované Závěry rekapitulujeme hlavní získané poznatky studie.

12.5 Souhrn výsledků ve vztahu k hypotézám

H1: *Chlapci dosahují signifikantně vyšších hodnot v rámci faktoru fyzická agresivita (BPAQ) než dívky.*

Hypotézu č. 1 přijímáme. Chlapci dosahovali signifikantně vyšších hodnot. Průměr hrubých skóre *fyzické agresivity* chlapců byl 24,30 a u dívek 19,22. Významnost rozdílu hodnot byla shledána na hladině $p=0,001$.

H2: *Existuje statisticky významný vztah mezi faktorem hněv (BPAQ) a faktorem hněvivost (ŠHaN).*

Hypotézu č. 2 přijímáme. Mezi faktory *hněv* (BPAQ) a *hněvivost* (ŠHaN) byla shledána středně silná korelace ($r = .49$) na hladině $p=0,001$.

H3: *Existuje statisticky významný vztah mezi faktorem hněv (BPAQ) a faktorem impulzivita (ŠORA).*

Hypotézu č. 3 přijímáme. Mezi faktory *hněv* (BPAQ) a *impulzivita* (ŠORA) byla shledána středně silná korelace ($r = .48$) na hladině $p=0,001$.

H4: *Existuje statisticky významný záporný vztah mezi faktorem přívětivost (NEO-FFI) a všemi faktory agresivity (BPAQ).*

Hypotézu č. 4 přijímáme. Mezi všemi faktory agresivity (BPAQ) a faktorem *přívětivost* (NEO-FFI) byly shledány středně silné (záporné) korelační vztahy na hladině významnosti $p=0,001$ ($r_{PA} = -.56$; $r_{VA} = -.47$; $r_A = -.46$; $r_h = -.44$).

H5: *Existuje statisticky významný záporný vztah mezi faktorem rozháznost (ŠORA) a faktory fyzická agresivita, verbální agresivita a hněv (BPAQ).*

Hypotézu č. 5 přijímáme. Mezi faktory agresivity PA , VA , A (BPAQ) a faktorem *rozháznost* (ŠORA) byl shledán středně silný (záporný) statistický vztah na hladině $p=0,001$. ($r_{PA} = -.45$; $r_{VA} = -.44$; $r_A = -.53$).

13 Diskuze

Na tomto místě reflektujeme získané výsledky ve srovnání s údaji podobných studií či s tezemi uvedenými v teoretické části a zároveň se pozastavíme nad závěry, které vyplývají z celého výzkumného projektu. Realizace naší studie od prvotní myšlenky po finální verzi tohoto textu trvala přibližně tři a půl roku. Práce logicky navazuje na předešlé výzkumné aktivity autora, především na jeho magisterskou diplomovou práci, jejíž vedoucím byl PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Předkládaná práce se dále věnuje vztahu osobnostních dispozic s rizikovým chováním, avšak již s konkrétnějším zaměřením na agresivní projevy mezi adolescenty. Během teoreticko-kritické analýzy relevantních zdrojů jsme narazili na nejednotnost pojmového aparátu, jak v oblasti rizikového chování, tak v teoretických konceptech o agresivitě. Odborná literatura zároveň nabízí mnoho podnětných hledisek pro obě problematiky.

Na základě uvedených zdrojů zastáváme stanovisko, že výskyt rizikových aktivit je u konkrétního jedince vždy způsoben kombinací několika různých proměnných. Bližší zaměření na osobnostní faktory vnímáme spíše jako jednu z možností nazírání na problematiku. Tento úhel pohledu jsme si vybrali z několika důvodů. Především nám umožňuje definování dané skutečnosti z neutrální pozice, tzn. bez hodnotícího postoje.

Při posuzování jednotlivých osobnostních charakteristik by neměla být na prvním místě apriorní představa o nežádoucích účincích určité proměnné. Pro příklad mnohokrát zmíněná agresivita může mít v určitém kontextu pozitivní účinek. Stejně tak impulzivita může být žádoucí např. ve sféře profesionálního sportu.

Podstatný je spíše způsob vzájemného ovlivňování více faktorů. Mají-li např. dominantnější jedinci omezenou míru potřebných seberegulačních vlastností, mohou nastávat různé nežádoucí rizikové situace.

Další výhodou hlediska osobnostních rysů jsou poměrně pestré možnosti využití v rámci psychodiagnostiky. Na trhu existuje mnoho zajímavých diagnostických nástrojů postihujících různé osobnostní dispozice, aniž by během předložení probandovi (respondentovi) prozrazovali konkrétní záměry daná metody.

V této souvislosti se nabízí zmínit efekt sociální desirability, kterou konkrétně u Dotazníku agresivity Busse a Perryho (BPAQ) posuzovala Harrisová (1997), která

zjistila, že tento nástroj je náchylný k poskytování sociálně desirabilních odpovědí respondenty, což by mohlo negativně ovlivňovat validitu získaných dat.

Při použití kvantitativního metodologického designu výzkumu jsme si tato rizika a nevýhody dotazníkových nástrojů uvědomovali. Do jaké míry poskytují respondenti odpovědi očekávané anebo upřímné a pravdivé, je otázkou i samotného stylu zadávání instrukcí a způsobu administrace. Domníváme se, že jsme respondentům zabezpečili odpovídající podmínky pro to, aby pro ně byla jejich participace na školním dotazníkovém šetření dostatečně bezpečná. Jednotlivá opatření detailně popisujeme v Příloze č. 5 (Krokování a průvodní listina testování).

Vzhledem k zajištění anonymity dotazovaných žáků a vyžadování podpisu Souhlasu zákonných zástupců na účasti jejich dítěte ve výzkumu (viz Příloha č. 2) nebyla potřeba dalšího ověřování etických hledisek výzkumu Etickou komisí Katedry psychologie FF UP v Olomouci.

Při technických, výzkumných a dalších aktivitách realizovaného projektu jsme nebyli konfrontováni s událostmi nebo informacemi, které by zásadním způsobem ovlivnily realizaci nebo prezentované výsledky. Naší snahou bylo provést šetření v rámci jednoho školního roku (kromě opakovaného testování s ročním odstupem), aby byla zachována určitá kontinuita v administraci, a také abychom mohli vycházet z jednoho statistického zdroje dat o základním souboru. Plán projektu počítal s celkovým počtem 3 000 respondentů, který jsme překročili bezmála o 1 300 respondentů.

Pro finanční a logistickou únosnost celé studie jsme podali žádost na grantovou podporu UP v rámci Studentské grantové soutěže FF UP. Tento následně schválený projekt nám z velké části pokryl náklady na tisk dotazníků a cestovní výdaje výzkumného týmu během celorepublikového šetření.

Jedinou komplikací byla případná neochota participovat na výzkumu ze strany vedení školských zařízení, zákonných zástupců a případně samotných žáků. S touto možností jsme také počítali, jelikož účast na testování byla samozřejmě dobrovolná.

Využili jsme dva způsoby, jak riziko nízké participace snížit. Nejprve jsme zvýšili počet oslovených škol oproti původnímu plánu a poté jsme se snažili poskytovat dostačující a přesné informace o projektu prostřednictvím různých informačních kanálů (dopis ředitelům, e-mail, telefonická komunikace, osobní kontakt).

I přes určité procento odmítnutí ze strany školských zařízení (i ze strany rodičů) jsme nakonec získali o 1 300 vyplněných dotazníkových baterií více, než bylo plánováno.

Jak už bylo naznačeno, jedním z nejobtížnějších úkolů byla komunikace a dohodnutí kontraktu o spolupráci s vedením školských zařízení a logistické zajištění sběru dat. Školy odmítaly participovat na projektu především z důvodu mnoha mimoškolních aktivit žáků, které často kolidují s výukou.

V rámci vlastních návštěv školských zařízení jsme se často setkávali s velice příjemnými, ochotnými a milými reakcemi ze strany pedagogických pracovníků, kteří nás očekávali a byli připraveni k administraci testové baterie. Vždy jsme si předem ujasnili rozpis posloupnosti testovaných tříd, konkrétních výukových místností a ověřili jsme si, zda byly vybrány informativní souhlasy atd.

Již před zahájením vlastní administrace jsme věděli, že zajistit zcela stejné podmínky ve všech otestovaných třídách bude nesnadné. Stejně instrukce při administraci testové baterie umožnily eliminaci negativních proměnných, které by jinak mohly vést ke zkreslení získaných dat. Některé proměnné jsme však mohli ovlivnit jen částečně – motivaci žáků spolupracovat, jejich projevy během vyplňování testové baterie, okolní dění během administrace (ruch z ulice a další).

Během každé skupinové administrace jsme vyplňovali průvodní listinu o průběhu testování, do níž se zaznamenávalo chování žáků, počet aktivních a pasivních jedinců, chybějících žáků, čas potřebný na administraci, dotazy žáků a další relevantní údaje. Analýza průvodních informací z jednotlivých tříd neprokázala žádné zásadní rušivé vlivy během dílčích šetření.

Před zahájením matematicko-statistických analýz muselo být vyřazeno 2,4 % dotazníků (od 102 respondentů) kvůli různým formálním nedostatkům, např. chybějícím či přebývajícím odpovědím. V pozadí tohoto jevu může být neochota, neporozumění, vzdorovitost, nepozornost či jiné proměnné. V rámci skupinového šetření je těžké tento faktor ovlivnit i přesto, že jsme žáky během šetření motivovali a žádali o spolupráci a o kontrolu vyplněných dotazníků.

Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ) byl hlavním testovacím nástrojem, který jsme použili jednak v pilotním šetření ve vybraném školském zařízení, kterého se účastnilo 200 žáků druhého stupně, dále v celorepublikovém

šetření, kterého se zúčastnilo 4 198 respondentů a opětovném testování (retestu) na prvním souboru vybrané školy (zde žáků bylo jen 120 - bez bývalých 9. tříd).

Jednotlivé dimenze agresivity jsme porovnávali s mnohými osobnostními faktory a vybranými formami rizikového chování. Dotazník BPAQ nabízí poměrně rychlou, jednoduchou a relativně kvalitní depistáž jedinců, u nichž se vyskytují různé agresivní projevy, nebo se jejich výskyt v budoucnu předpokládá, a na něž by měly být zaměřeny preventivní (či případně intervenční) aktivity.

Výsledky studie prokazují mimo jiné celkem uspokojivé psychometrické vlastnosti dotazníku BPAQ. V rámci dotazníkové studie na žácích ve věku 11 až 15 let jsme ověřovali empirickou validitu dotazníku, položkovou reliabilitu a také konzistenci subškál v čase. Zároveň jsme došli k názoru, že je stále možné podrobit jednotlivé faktory dalším podrobnějším statistickým analýzám.

Porovnáme-li výzkumné soubory Busse a Perryho (1992), Harrisové (1997) a naší studie, tak zjistíme, že se jednalo o různě velké soubory s odlišným rozložením dle věku i pohlaví. Harrisová (1997) provedla retest po 9 týdnech, my po 13 měsících.

Dále by se dalo polemizovat také o vlivu odlišného způsobu administrace (naši respondenti vyplňovali dotazníky ve škole v rámci vyučování) apod. Nicméně vzhledem k poměrně obstojným psychometrickým parametrům BPAQ (a dalších použitých nástrojů) můžeme deklarovat jejich uspokojivou externí validitu.

Vnitřní konzistenci položek dotazníku jsme měřili pomocí koeficientu Cronbachovo alfa, která u celkového skóru BPAQ je .89, což je stejná hodnota, jakou naměřili Buss a Perry (1992). U jednotlivých faktorů BPAQ jsme Cronbachovo alfa zjistili o něco menší, než původní autoři. Námi naměřený koeficient vnitřní konzistence se pohybuje v rozmezí od .64 do .84. Buss a Perry, (1992) prezentují interval Cronbachova alfa od .72 do .85.

Na základě explorativní faktorové analýzy výsledků můžeme vyslovit domněnku, že jedinci vykazující se různými agresivními projevy jsou zároveň impulzivní, tzn. často předem nedomýšlí důsledky svého jednání, jsou ve svém jednání naléhaví a neodkladní.

Výše zmíněné charakteristiky ověřují naměřené korelační vztahy agresivity s dílčími projevy impulzivity, jako je např. *naléhavost* (UPPS), která koreluje se všemi faktory BPAQ, kde se koeficient r pohybuje v intervalu od .34 do .56 na hladině

významnosti $p = 0,001$. Faktor *hněv* (BPAQ) pozitivně koreluje se všemi třemi dimenzemi impulzivity (UPPS), tj. s *nedostatkem promyšlenosti* ($r = .41$), *naléhavostí* ($r = .56$) a *vyhledáváním vzrušení* ($r = .30$).

V rámci interpretace výsledků ***jsme přijali všech pět výzkumných hypotéz***, které se zaměřili především na vztah agresivních projevů s vybranými osobnostními charakteristikami.

Zjistili jsme, že chlapci dosahují signifikantně vyšších hodnot než dívky ve faktoru *fyzická agresivita* na hladině významnosti $p = 0,001$. Dále jsme odhalili statisticky významný vztah mezi faktorem *hněv* (BPAQ) a faktorem *hněvivost* (ŠHaN), kde $r = .49$ na hladině $p = 0,001$. Byl také potvrzen statisticky významný vztah mezi faktorem *hněv* (BPAQ) a faktorem *impulzivita* (ŠORA), kde $r = .48$ na hladině $p = 0,001$.

Co se týče záporných korelačních vztahů mezi agresivními projevy (BPAQ) s dalšími rysy, tak musíme zmínit negativní korelace s faktorem *přívětivost* (NEO-FFI), kde se v souvislosti s jednotlivými faktory agresivity (BPAQ) hodnoty r pohybují v intervalu od $-.44$ do $-.56$ (také na hladině významnosti $p = 0,001$).

Stejně tak existuje statisticky významný záporný vztah mezi faktorem *rozvážnost* (ŠORA) a faktory *fyzická agresivita*, *verbální agresivita* a *hněv* (BPAQ) v rozmezí $r = -.44$ až $-.53$ na téže hladině významnosti.

V rámci interpretace výsledků jsme zjistili další statisticky významné vztahy, které nebyly předpokládány, proto nebyly ani zahrnuty do hlavních hypotéz. Byl nalezen statisticky významný vztah mezi *hostilitou* (BPAQ) a *úzkostností* (STAI), kde $r = .41$ (na hladině $p = 0,001$). Tento fakt můžeme dát do aktuální souvislosti např. s nepřátelskými reakcemi veřejnosti k imigrantům z východu, kde mohou hrát roli právě obavy z neznámého a úzkostné představy o jejich záměrech.

Celkem logický vztah byl nalezen mezi *agresivním komunikačním (interpersonálním) stylem* (KS) a *verbální agresivitou* ($r = .30$) či *hostilitou* ($r = .35$). Dále jsme identifikovali vztah faktoru *citová tvrdost* (HSPQ) a *fyzické agresivity* ($r = .48$). Nadšenost (HSPQ) koreluje s *fyzickou agresivitou* ($r = .37$) a *verbální agresivitou* ($r = .34$). Všechny zmíněné statistické vztahy jsou významné na hladině $p = 0,001$.

Neuroticismus (NEO-FFI) koreluje s *hostilitou* ($r = .29$), což můžeme dát do souvislosti se zjištěním Eysencka (1978, in Conrod a kol., 2008), podle kterého

antisociální chování souvisí mimo jiné také s *neuroticismem*. Také Krejčí (1997) na vzorku mladistvých vězňů zjistila zvýšenou míru *neuroticismu*.

Zajímavým hlediskem může být vztah agresivity s vnímáním časové perspektivy. Byly nalezeny statisticky významné vztahy mezi hněvem a hédonistickou orientací na přítomnost (ZTPI), kde $r = .32$. Dále vztah negativní orientace na minulost (ZTPI) s hostilitou (BPAQ), kde $r = .36$ na hladině významnosti $p = 0,001$, což souhlasí s tvrzením Lukavské (2011) o existenci významných vztahů časové perspektivy k rizikovému chování a dalším negativním projevům.

Vztah agresivity a rizikového chování je spíše nepřímý. Nebyly totiž zjištěny statisticky významné vztahy jednotlivých agresivních projevů s konkrétními formami rizikového chování, což může být dáno i tím, že jsme v rámci dotazníku VRCHA sloučili dílčí rizikové aktivity do obecnějších skupin. Zároveň byl nalezen pozitivní vztah mezi celkovým skórem (VRCHA), který pracovním můžeme nazývat jako *celková rizikovost*, s faktory (BPAQ) *fyzická agresivita* ($r = .38$) a *verbální agresivita* ($r = .34$). Přesto lze najít jistou souvislost konkrétně např. mezi *delikventním jednáním* (VRCHA) a *fyzickou agresivitou* (BPAQ), kde $r = .29$ (na hladině $p = 0,001$).

Míra spolehlivosti výsledků je u dotazníkových šetření samozřejmě vždy do jisté míry sporná. Výsledky musíme zohlednit např. vzhledem k územní specifičnosti (v České republice existují určité rozdíly mezi různými kraji) či k typu navštěvovaného školského zařízení. Tyto proměnné jsme posuzovali během zodpovídání výzkumných otázek.

V rámci odpovědí na výzkumné otázky jsme zjistili následující skutečnosti. Byl zjištěn rozdíl mezi věkovými skupinami u všech faktorů BPAQ na hladině významnosti $p = 0,001$. Jednotlivé agresivní projevy mají mírně růstovou tendenci, přičemž nejrychlejší posun lze sledovat mezi dvanáctiletými a třináctiletými respondenty (což zhruba odpovídá 7. třídě ZŠ či sekundě na víceletém gymnáziu).

Tento vývoj můžeme dát do souvislosti např. s akcelеровaným ontogenetickým vývinem (přechodem mezi prepubertou a pubescencí), ale i se sociálními hledisky (např. žáci víceletých gymnázií se po společně stráveném roce v sekundě již více znají, formují se konkrétní role v kolektivu apod.).

Dále jsme zjistili, že se chlapci a dívky ve sledovaných vzorcích příliš neliší v rámci subškály *hněv*. Znatelný rozdíl lze nalézt v rámci faktoru *fyzická agresivita*, u které dosahují vyšších hodnot chlapci, kteří se zároveň vykazují vyššími hodnotami

ve faktoru *verbální agresivita*. Naopak dívky dosahují signifikantně vyšších hodnot u faktoru *hostilita*.

Objevili jsme také statisticky významný rozdíl mezi žáky základních škol a víceletých gymnázií. U žáků ZŠ byly naměřeny vyšší hodnoty u faktorů *fyzická agresivita* a *hostilita*. U gymnazistů byly naměřeny o něco nižší hodnoty v rámci faktoru *hněv*. Nebyl nalezen rozdíl mezi skupinami ve faktoru *verbální agresivita*.

Co se týče rozdělení výsledků podle jednotlivých krajů, nebyl nalezen statisticky významný rozdíl mezi kraji v rámci faktoru *hněv*. U faktorů *fyzická* a *verbální agresivita* nejnižší skórovali dotázaní žáci Karlovarského a Olomouckého kraje. Nejvyšší hodnoty faktoru *fyzická agresivita* byly naměřeny v Jihočeském a Ústeckém kraji. Nejvyšší hodnoty faktoru *verbální agresivita* byly zjištěny u žáků Jihomoravského a Středočeského kraje. V rámci faktoru *hostilita* nejnižší hodnoty byly naměřeny v Karlovarském a Plzeňském kraji. Nejvyšší hodnoty faktoru *hostilita* byly naměřeny u žáků Královéhradeckého a Moravskoslezského kraje.

Na závěr diskuze můžeme konstatovat, že zjištěné výsledky umožňují lépe pochopit vztah agresivity dospívajících s dalšími důležitými souvislostmi (s osobnostními dispozicemi a zkušenostmi), což může mít využitelný potenciál jak v pedagogické, tak výchovné či preventivní praxi.

Další vědecké bádání v oblasti osobnostních specifik adolescentů, která mají vliv na výskyt různých „nežádoucích“ aktivit, vnímáme jako důležitou součást procesu zlepšování situace v této problematice. Právě vývoj efektivních psychodiagnostických nástrojů zaměřených na vyhledávání a identifikaci rizikových jedinců se zvýšenou mírou agresivity nebo impulzivity vnímáme jako jeden z důležitých kroků směrem ke zkvalitňování preventivních a intervenčních aktivit.

14 Závěry

Následující text je stručným přehledem nejdůležitějších výsledků výzkumu se snahou zdůraznit důležité informace, které z nich vyplývají. Jednalo se o poměrně rozsáhlou kvantitativní studii. Zvolený design výzkumu nese určitá rizika, jako jsou například tendence vnášet do korelačních vztahů konkrétní kauzální souvislosti namísto skromného postoje zohledňujícího omezené interpretační schopnosti pravděpodobností. Zároveň má i své výhody. Tou hlavní může být možnost generalizování výsledků na sledovanou populaci.

Výsledky v rámci jednotlivých faktorů nám umožňují konstatovat závěr, že agresivita a její různé projevy souvisí s dalšími osobnostními rysy, což jednak podporuje věrohodnost (empirickou/souběžnou validitu) dotazníku BPAQ a zároveň může mít konkrétní praktické výstupy ve vztahu problémovým (rizikovým) projevům adolescentů.

Česká verze dotazníku BPAQ prokazuje uspokojivé psychometrické vlastnosti z různých hledisek validity i reliability. Jeho použití přineslo důležité informace o konkrétních projevech agresivity u adolescentů. Vzhledem k velikosti výzkumného souboru, který v součtu pilotního vzorku a celorepublikového souboru čítá 4 398 respondentů, můžeme mluvit o reprezentativnosti vzorku v rámci populace dospívajících (jedná se zhruba o 1,2 % celkové populace dospívajících ve věku 11 až 15 let) na území České republiky.

Byly provedeny testy rozložení výsledků v rámci celého výzkumného souboru, které vykazovalo normální (Gaussovo) rozložení. Vnitřní konzistenci dotazníku jsme měřili pomocí koeficientu Cronbachova alfa, který u celkového skóru BPAQ činí .89, což je stejná hodnota, jakou se vykazuje původní (anglická) verze. Vnitřní konzistence jednotlivých faktorů agresivity je různá. Nevyšší hodnota Cronbachova alfa byla naměřena u faktoru fyzická agresivita (.84). Nejnižší hodnota koeficientu vnitřní konzistence byla naměřena u verbální agresivity (.64). Cronbachovo alfa faktorů hněv a hostilita byla vcelku podobná (.73 a .74).

Dále jsme posuzovali interkorelace mezi jednotlivými faktory BPAQ. Zjištěné hodnoty byly naměřeny na hladině významnosti $p < 0,001$. Zajímavá souvislost se jeví mezi verbální agresivitou a hněvem, což jsou faktory, které vzájemně korelují nejvíce

($r = .55$). Dalším zajímavým shledání je také to, že mezi hostilitou a fyzickou agresivitou je pouze středně silný statistický vztah ($r = .34$).

Následně jsme u dotazníku BPAQ testovali jeho stabilitu v čase. Test-retestovou reliabilitu jsme měřili opět pomocí korelace mezi prvním a posledním testováním na totožném vzorku respondentů. Fyzická agresivita a hněv jsou v čase poměrně vysoce konzistentní osobnostní faktory ($r = .63$ a $.74$). Méně konzistentní z časového hlediska se jeví verbální agresivita a hostilita ($r = .45$ a $.46$). Domníváme se, že kdybychom retest provedli dříve než po ročním odstupu, byly by hodnoty vyšší.

Zjistili jsme rozdíly mezi věkovými skupinami u všech faktorů BPAQ na hladině významnosti $p < 0,001$. Jednotlivé agresivní projevy mají mírně růstovou tendenci, přičemž nejrychlejší posun lze sledovat mezi dvanáctiletými a třináctiletými respondenty.

Dále jsme výsledky posuzovali v rozlišení mezi chlapci a dívkami. Neprojevil se statisticky významný rozdíl ve faktoru hněv. Ovšem znatelný rozdíl byl nalezen v rámci faktoru fyzická agresivita, u které dosahují vyšších hodnot chlapci. V posouzení verbální agresivity je zjevný signifikantní rozdíl, přičemž chlapci opět dosahují vyšších hodnot, než dívky. Naopak dívky dosahují signifikantně vyšších hodnot u subškály hostilita.

U žáků základních škol byly naměřeny významně vyšší hodnoty u faktorů fyzická agresivita, hněv a hostilita než u gymnazistů. Nebyl nalezen rozdíl mezi skupinami rozdělenými podle typu navštěvované školy ve faktoru verbální agresivita.

Mezi jednotlivými kraji jsme zjistili také určité rozdíly v agresivních projevech žáků, avšak toto rozdělení považujeme za příliš obecné a souhrnné, proto zde nebudeme konstatovat, v jakých konkrétních krajích se vyskytují více či méně agresivní adolescenti. Zajímavé zjištění ovšem je, že nebyl nalezen významný rozdíl mezi kraji ve faktoru hněv.

Ptáme-li se na otázku – Jaké jsou nejčastější rizikové aktivity jedinců se zvýšenými agresivními tendencemi? – není snadné konkrétně odpovědět, protože nebyly nalezeny statisticky významné vztahy mezi konkrétními formami rizikového chování s agresivními projevy. Můžeme konstatovat, že souhrn zjišťovaných rizikových aktivit do jisté míry souvisí s fyzickou a verbální agresivitou. Oba tyto faktory jsou ve středně silném statistickém vztahu s faktorem delikvence (zahrnující

různé krádeže, problémy s policií, podvádění apod.). Zajímavé je i zjištění, že užívání návykových látek nijak nesouvisí s agresivními rysy jedince.

Zaměříme-li se na vztah osobnostních dispozic s agresivními projevy, tak zjistíme, že všechny faktory BPAQ souvisí s určitým osobnostním rysem často najednou. To lze například pozorovat ve vztahu k faktoru rozvážnost (ŠORA), kde byla naměřena záporná korelace od -0.33 do -0.53 (u jednotlivých typů agresivity). Podobný (záporný) vztah byl nalezen u faktoru přívětivost (NEO-FFI), kde korelace nabývají intervalu od -0.44 do -0.56 .

Kladné korelační vztahy má agresivní chování s faktorem hněvivost (ŠHaN) či s impulzivitou (ŠORA, SURPS) v rozmezí $r = 0.33-0.49$. Fyzická agresivita (BPAQ) pozitivně koreluje s průbojností a citovou tvrdostí (HSPQ). Jedinci s vyšší mírou hostility jsou častěji úzkostnější (STAI, ŠAD i ŠORA).

V rámci výzkumných cílů jsme formulovali pět výzkumných hypotéz, které vycházejí z teoretických východisek předkládané práce. Všechny stanovené hypotézy jsme přijali.

(H1) Zjistili jsme, že chlapci dosahují signifikantně vyšších hodnot v rámci faktoru fyzická agresivita (BPAQ) než dívky. (H2) Potvrdili jsme statisticky významný vztah mezi faktorem hněv (BPAQ) a faktorem hněvivost (ŠHaN). (H3) Existuje statisticky významný vztah mezi faktorem hněv (BPAQ) a faktorem impulzivita (ŠORA). (H4) Existuje statisticky významný záporný vztah mezi faktorem přívětivost (NEO-FFI) a všemi faktory agresivity (BPAQ). (H5) Existuje statisticky významný záporný vztah mezi faktorem rozvážnost (ŠORA) a faktory fyzická agresivita, verbální agresivita a hněv (BPAQ).

Souhrn

První kapitola předkládané práce se zabývá vymezením období dospívání z hlediska psychických, fyzických i sociálních proměnných. Proces dospívání je totiž charakterizován nejen pohlavním zráním, ale i výraznými změnami ve vývoji osobnosti a také postupným začleňováním jedince do společnosti.

V rámci psychologických koncepcí uvádíme vzájemné interakce kognitivních změn, vývoje emočního prožívání a sociálních vztahů. Z výše uvedených proměn plyne mnoho potenciálně rizikových faktorů, proto se v další kapitole zabýváme širším teoretickým rámcem rizikového chování, které se v odborné literatuře propojuje s podobnými pojmy, jako je např. problémové, delikventní či maladaptivní chování. Uvádíme zde jednotlivá hlediska nazírání na různé formy „nežádoucího“ chování, které jsme logicky museli zasadit do rámce vymezujícího sociální normu.

Třetí kapitola se již konkrétně zabývá poznatky vztaženými ke koncepci rizikového chování. Nabízí rozdělení teorií podle často používaných vědeckých paradigmat. Psychologicky orientované teorie stručně popisují např. psychodynamické a rysové konstrukty rizikového chování. Další důležitou součástí jsou sociologicky orientované teorie, především koncept delikventního prostředí a etiketizační teorie. Výše uvedené konstrukty se propojují v podkapitole prezentující integrativní přístupy v čele s teoriemi manželů Jessorových (1991), kteří hovoří o tzv. protektivních a rizikových faktorech.

V další kapitole uvádíme dělení forem rizikových aktivit, které se v drobných obměnách objevují u různých autorů (Miovský a kol., 2010; Urban & Dubský, 2008; Dolejš, 2010; Vykopalová, 2001 aj.). Mezi tzv. základní formy rizikového chování zahrnují např. užívání drog, šikanu, kriminalitu, rizikové sexuální chování apod.

V rámci této kapitoly jsme uvedli několik prevalenčních údajů o rizikových aktivitách, které jsme zjišťovali na základně rozsáhlého celorepublikového šetření. Vybrané rizikové aktivity se týkají dospívajících ve věku 11 až 15 let ($n=4\,198$). Csémy a kol. (2012) uvádí zjištění, že ve srovnání s dospívajícími dalších 34 evropských zemí se ČR umístila na prvním místě v celoživotním užívání alkoholu, tabáku i konopných drog.

Ve čtvrté kapitole se již zabýváme tématem agresivity, což je stejně tak multifaktoriálně podmíněný jev, stejně jako rizikové chování. Od základních vymezení se posouváme k výkladu jednotlivých příčin agresivity.

V této souvislosti můžeme konkrétněji pozorovat vliv např. neurofyzologie CNS a hormonálních systémů, především pak metabolismu kortizolu, serotoninu a nepřímo i testosteronu, který podle Látalové (2011) za běžných podmínek souvisí spíše s dominantním chováním než s agresivitou. Mezi psychologické příčiny jsou v textu zařazeny kognitivní procesy, seberegulační činitelé a emocionální faktory. Mezi sociální faktory je zařazen především vliv výchovy, médií a celkového společenského klimatu.

Pátá kapitola popisuje nejčastější formy agresivních projevů u dospívajících, přičemž ústřední roli zde hrají pojmy šikana a kyberšikana. Zároveň nejsou opomíjeny další, spíše jednorázové formy útočného jednání.

V rámci problematiky šikanování odkrýváme různé motivy agresorů a také uvádíme zamyšlení nad typickými charakteristikami aktérů šikany. Pro pochopení různých principů šikanování uvádíme hlavní znaky a kritéria závažnosti šikanování. V rámci dalších podkapitol (např. o kyberšikaně a vandalismu) se zabýváme spíše výčtem různých souvisejících pojmů a prevalenčních údajů.

Další kapitola již popisuje možnosti diagnostiky agresivity především pomocí sebeposuzovacích dotazníkových nástrojů. Dále uvádíme námi přeložený Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ), který byl v naší studii použit jako hlavní výzkumný nástroj spolu s dalšími 16 dotazníky (v rámci pilotního testování). V celorepublikové studii jsme použili baterii čítající už „jen“ pět dotazníkových nástrojů. BPAQ se skládá z následujících čtyř dimenzí: fyzická agresivita, verbální agresivita, hněv a hostilita. Dotazník obsahuje 29 položek.

V empirické části popisujeme rozsáhlý výzkumný záměr, který obsahuje výzkumné cíle, jako je např. ověřování empirické či souběžné validity BPAQ s dalšími použitými nástroji. Jedním z úkolů bylo tedy ověřování základních znaků celkové spolehlivosti a vnitřní konzistence BPAQ. Následně popisujeme souvislosti agresivity s dalšími rizikovými osobnostními faktory. Náš výzkum má i explorační charakter. Zjišťuje různá specifika dospívajících v rámci agresivních a dalších rizikových projevů. Pro tyto účely jsme formulovali čtyři výzkumné otázky a pět hypotéz, které jsme v rámci interpretace dat díky přívětivým výsledkům všechny přijali.

Testování proběhlo ve třech fázích. Prvního (pilotního) testování, které se konalo v květnu 2013, se zúčastnilo 200 žáků 2. stupně vybrané základní školy. Následovalo celorepublikové šetření, které trvalo od října 2013 do února 2014 a bylo

realizováno na 35 základních školách a 19 víceletých gymnáziích, které jsme navštívili podle zvoleného klíče pomocí stratifikovaného náhodného výběru (poměr počtu otestovaných školských zařízení byl vypočítán podle počtu obyvatel daného kraje). Sesbíraná data nám poskytlo celkem 4 198 respondentů. V červnu 2014 následovala poslední, ověřovací fáze, v rámci které proběhlo opakované testování (retest) na původním (prvním vzorku) respondentů vybrané ZŠ. Této etapy se zúčastnilo 120 žáků (o 80 méně, protože bývalí žáci 9. ročníků následující rok již přešli na SŠ).

Pomocí několika použitých matematicko-statistických metod byly zjištěny statisticky významné vztahy mezi mnoha testovanými faktory. Souhrnně lze říci, že všechny čtyři škály BPAQ pozitivně korelují s faktorem *impulzivita* (ŠORA, SURPS), dále s faktory *hněvivost* (ŠHaN) a *naléhavost* (UPPS). Naopak negativně korelují s faktorem *přívětivost* (NEO-FFI) či faktorem *rozvážnost* (ŠORA). *Hněv* a *hostilita* pozitivně korelují s faktorem *úzkostnost* (STAI, ŠAD, ŠORA). *Fyzická agresivita* pozitivně koreluje s *průbojností* a *citovou tvrdostí* (HSPQ).

Dále jsme výsledky posuzovali v rozlišení mezi různými skupinami respondentů. Například v porovnání mezi chlapci a dívkami se neprojevil statisticky významný rozdíl ve faktoru *hněv*. Ovšem znatelný rozdíl byl nalezen v rámci faktoru *fyzická agresivita*, u které dosahují nejvyšších hodnot chlapci. Naopak dívky dosahují signifikantně vyšších hodnot u subškály *hostilita*.

Rozdíl byl shledán i v míře agresivity u žáků ZŠ a víceletých gymnázií. Kromě faktoru *verbální agresivita*, v rámci kterého nebyl nalezen signifikantní rozdíl, vykazovali žáci základních škol vyšší míru v dalších faktorech agresivity.

Ptáme-li se po užitečnosti získaných výsledků, můžeme konstatovat lepší přehled o situaci na českých školách v rámci problematiky rizikového chování a agresivních projevů dospívajících. Poskytnuté interpretace a závěry mohou být podnětem či inspirací pro preventivní, diagnostickou, pedagogickou či výchovnou praxi.

Použité zdroje a literatura

- Ambrózová, A., Labáth, V., Smik, J. & Štúrová, J. (2001). *Riziková mládež – Možnosti potenciálních změn*. Praha: Slon.
- Archer, J., Holloway, R., & McLoughlin, K. (1995). Self-Reported Physical Aggression Among Young Men. *Aggressive Behavior*, 21, 325-342.
- Balcar, K. (1992). *Osobnostní dotazník pro mládež HSPQ (II. přepracované vydání)*. Bratislava: Psychodiagnostika.
- Brunelle, C. & Douglas, R. L., (2009). „Personality and substance use disorders in female offenders: A matched controlled study.“ *Personality and Individual Differences*. 46: 472–476.
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63(3), 452-459.
- Collins, W. A. & Laursen, B. (2004). Parent – Adolescent Relationships And Influences. In Lerner, R. M. & Steinberg, L. D. (2004) *Handbook Of Adolescent Psychology*. 2nd ed. Hoboken: Wiley. Pp. 331-362.
- Collins, W. A. & Steinberg, L. (2006). Adolescent Development In Interpersonal Context. In Eisenberg, N., Damon, W. & Lerner, R. M. (2006). *Handbook Of Child Psychology. Vol 3. Social, Emotional And Personality Development*. 6th ed. Hoboken: Wiley. Pp. 1003-1067.
- Conrod, P. J., Castellanos, N., & Mackie, C. (2008). Personality-Targeted Interventions Delay The Growth Of Adolescent Drinking And Binge Drinking. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(2), 181-190.
- Conrod, P. J. & Woicik, P (2002). Validation Of A Four-Factor Model Of Personality Risk For Substance Abuse And Examination Of A Brief Instrument For Assessing Personality Risk. *Addiction Biology*, 7, 329–346.
- Csémy, L. & Chomynová, P. (2012) *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) a podtitul Přehled hlavních výsledků studie v České republice v roce 2011*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- Csémy, L., Chomynová, P. & Sadílek, P. (2008). *ESPAD 07: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách. Česká republika 2007. Přehled hlavních výsledků za rok 2007 a trendů za období 1995 až 2007*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- Csémy, L., Sovinová, H., Rážová, J. & Provazníková, H. (2008). Trendy v kuřáctví dětí a dospívajících v České republice v období 1994 až 2006 a vybrané souvislosti kouření mezi adolescenty. *Hygiena*, 53 (2), 48-52.

Cvečková a kol. (nedat.) Úraz není náhoda WWW user survey. (n. d.). Retrived from <http://www.urazneninahoda.cz/ke-stazeni/#pro-pedagogy>.

Čáp, J. & Dytrych, Z. (1968). *Utváření osobnosti v náročných životních situacích*. Praha: SPN.

Čáp, J. & Mareš, J. (2001). *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál.

Čermák, I., Hřebíčková, M. & Macek, P., (2003). *Agrese, identita, osobnost*. Tišnov: SCAN.

Dekoj, S. (2010). Help 24: *Psychologie, duševní zdraví*. Retrived from WWW.Help24.cz: http://www.help24.cz/index.php?page=clanky&view=kde_prameni_vandalismus.

Deming, A., M. & Lochman, D. (2008). The Relation of Locus of Control, Anger, and Impulsivity to Boys' Aggressive Behavior. *Behavioral Disorders*, 33 (2), 108–119.

Demirtas-Madran, H., A. (2013). The Reliability and Validity of the Buss-Perry Aggression Questionnaire (BAQ)-Turkish Version. *Turkish Journal of Psychiatry*. 24(2): 124-129

Dolejš, M., Skopal, O. (2015). *Výskyt rizikového chování u adolescentů Dolejš a Skopal (VRCHA)*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Dolejš, M. (2010). *Efektivní včasná diagnostika rizikového chování u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Dolejš, M., Miovský M. & Řehan, V. (2012). *Testová příručka ke Škále osobnostních rysů představujících riziko z hlediska užívání návykových látek*. Praha: Univerzita Karlova a Togga.

Dolejš, M., Skopal, O., Cakirpaloglu, P., Suchá, J. & Vavrysová, L. (2014). *Protektivní a rizikové osobností rysy u adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Erikson, E.H. (1996). *Osm věků člověka*. Praha: Propsy.

Fišer, S. & Škoda, J. (2009). *Sociální patologie: Analýza příčin a možností ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. Praha: Grada.

Freud, S. (1991). *Vybrané spisy*. Praha: Naše vojsko.

Fuligni, A. J. (2001). Early Adolescent Peer Orientation And Adjustment During High School. *Developmental Psychology*. 2001, vol. 37, no. 1, pp. 28-36. ISSN 0012-1649.

Gecková, A., Pudelský, M. & Tuinstra, J. (2000). Kontakty s rovesníky, sociálna sieť a sociálna podpora z pohľadu adolescentov. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*. 2000, roč. 35, č. 2, s. 121-136.

- Gecková, A., Pudelský, M. & Van Dijk, J. P. (2001). Vplyv percipovanej sociálnej opory na subjektívne hodnotenie zdravia adolescentami a socio-ekonomické rozdiely v sociálnej opore adolescentov. *Československá psychologie*. 2001, roč. 45, č. 1. S. 7-18.
- Gerevich, J., Bácskai, E., & Czobor, P. (2007). The Generalizability of the Buss-Perry Aggression Questionnaire. *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 16(3), 124-136.
- Gillernová, I. (2008) *Edukační interakce dospělých a dětí*. Nitra: Univerzita Konštantína filozofa. Fakulta sociálních věd a zdravotnictva. Habilitační práce.
- Gupta, R. & Derenvensky, L. (1998). An Empirical Examination of Jacobs' General Theory of Addictions: Do Adolescent Gamblers Fit the Theory? *Journal of Gambling Studies*, 14(1), 14-47.
- Hamanová, J. & Hellerová, P. (2000). Syndrom rizikového chování v dospívání. *Československá pediatrie*, 55 (6), 380-387.
- Harris, J. A. (1997) A Further Evaluation Of The Aggression Questionnaire: Issues Of Validity And Reliability. *Behaviour Research and Therapy*. 35(11):1047-53.
- Harris, J. A., Rushton, J. P., Hampson, E., & Jackson, D. N. (1996). Salivary Testosterone And Self-Report Aggressive And Pro-Social Personality Characteristics In Men And Women. *Aggressive Behavior*, 22, 321-331.
- Harsa, P., Kertészová, D., Macák, M., Voldřichová, I. & Žukov, I. (2012). Současné projevy agrese. *Psychiatrie pro praxi*. 13(1). 15-18.
- Hartl, P. & Hartlová, H. (2009). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hodovský I. & Dopita, M., (2002). *Etika a sociální deviace*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hrčka, M. (2001). *Sociální deviace*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hřebíčková, M. & Urbánek, T. (2001). *NEO pětifaktorový osobnostní inventář (podle NEO Five-Factor Inventory P. T. Costy a R. R. McCrae)*. Praha: Testcentrum.
- Jessor, R. (1991). Risk Behavior In Adolescence: A Psychosocial Framework For Understanding And Action. *JAH*, 12 (8), 597-605.
- Kast, V. (2010). *Hněv a jeho smysl: podněty k seberozvoji*. Praha: Portál.
- Kelnarová, J. & Matějková, E. (2014). *Psychologie a komunikace pro zdravotnické asistenty*. Praha: Grada.
- Klener, P. (1996). *Velký sociologický dotazník*. Praha: Karolinum.

- Kolář, M. (2005). *Bolest šikanování*, 2 vyd. Praha: Portál.
- Kolář, M. (2011). *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál.
- Kořán, M. (2009). Psychologické a fyziologické aspekty řidičské agrese aneb silniční Rambové na českých silnicích. In Šucha, M. (2009). *Agresivita na cestách*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Koudelková, A. (1995). *Psychologické otázky delikvence*. Praha: Victoria Publishing.
- Koukolík, F. (1995). *Možek a jeho duše*. Praha: Makropulos.
- Krejčí, P. (1997). Některé osobnostní charakteristiky vězněných mladistvých delikventů. In *Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem*. Praha: Policejní akademie ČR.
- Krejčová, L. (2009) *Možnosti rozvoje sociálních dovedností dospívajících ve středních školách*. Praha: Univerzita Karlova.
- Křivohlavý, J. (2004). *Jak přežít vztek, zlost a agresi*. Praha: Grada.
- Kuja, J. & Floder, J. (1989). *Etopedie*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Langmeier, J. & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. 2.vyd . Praha: Grada Publishing.
- Lochman, J. E., & Wells, K. C. (2002). Contextual Social-Cognitive Mediators And Child Outcome: A Test Of The Theoretical Model In The Coping Power Program. *Development and Psychopathology*, 14, 945–967.
- Luhmann, N. (1996): *Modern Society Shocked by Its Risk*. Hong Kong: Uni. of Hong Kong.
- Lukavská, K., Klicperová-Baker, M., Lukavský, J. & Zimbardo, P.G. (2011). ZTPI - Zimbardův dotazník časové perspektivy. *Československá psychologie*, 55 (4), 356-373.
- Macek, P. (1999). *Adolescence: psychologické a sociální charakteristiky dospívajících*. Praha: Portál.
- Macek, P. (2002.) *Utváření a vývoj osobnosti: psychologické, sociální a pedagogické aspekty*. Brno: Barrister & Principal. S. 113-128.
- Macek, P. (2003) *Adolescence*. 2. vyd. Praha: Portál.
- Maierová, E., Šťastná, L., Charvát, M. & Dolejš, M. (2012). Preventure metoda indikované primární prevence užívání návykových látek a jiného rizikového chování. 103–114. In Širůčková, M., Miovský, M., Skácelová, L. & Gabrhelík, R. (2012). *Příklady*

dobré praxe programů školské prevence rizikového chování. Praha: Univerzita Karlova v Praze & Togga.

Marek, P. (2010). *Riziko – přístupy k jeho vymezení*. Ostrava: VŠB-TU Ostrava.

Martínek, Z. (2009). *Agresivita a kriminalita školní mládeže: druhy agresí, přístupy k agresivnímu chování, poruchy chování, šikana*. Praha: Grada.

Matějček, Z. (1986). *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum.

Matoušek, V. & Matoušková. (2011). *Mládež a delikvence – aktualizované vydání*. Praha: Portál.

Meesters C., Muris P., Bosma H., Schouten E. & Beuving S. (1996). Psychometric evaluation of the Dutch version of the Aggression Questionnaire. *Behav Res Ther.* 34:839–843.

Miovský, M., Skácelová, L., Zapletalová, J. & Novák, P. (2010). *Primární prevence rizikového chování ve školství*. Praha: Sdružení SCAN, Univerzita Karlova v Praze & Togga.

MŠMT ČR (2014). Statistika školství – národní statistiky. WWW user survey. (n. d.). Retrived from <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skolstvi-v-cr/statistikaskolstvi/narodni-statistiky>

MŠMT ČR (2010) WWW user survey. (n. d.). Retrived from <http://www.google.cz/#hl=cs&q=strategie+prevence+soci%C3%A1ln%C4%9B+patologick%C3%BDch+jev%C5%AF+u+d%C4%9Bt%C3%AD+a+ml%C3%A1de%C5%BEe&lr=&aq=0&oq=strategie+prevence+soci%C3%A1ln%C4%9B+patologick%C3%BDch+jev%C5%AF&fp=3e0672b1a5097371>.

MŠMT ČR, Metodický pokyn MŠMT k prevenci sociálně patologických jevů u dětí a mládeže (č. j. 28275/2000-51).

MŠMT ČR, (2012). *Národní strategie primární prevence rizikového chování dětí a mládeže na období 2013 – 2018*.

Müllner, J., Šebej, F., Farkaš, G. (1983). *Škály na meranie hnevливosti a nahnevanosti ŠHaN (příručka)*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Nakonečný, M. (1995). *Psychologie osobnosti*. Praha: Akademie Praha.

Němcová, M. (2008). *Využití metod PSSI a BPAQ v penitenciární diagnostice*. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

Oldehinkel, A. J., Hartman, C. A., De Winter, A. F., Veenstra, R., & Ormel, J. (2004). Temperament Profiles Associated With Internalizing And Externalizing Problems In Preadolescence. *Development and Psychopathology*, 16, 421–440.

Olomouc (2010) WWW user survey. (n. d.). Retrived from http://www.olomouc.eu/bezpecnost/soubory/bezp_an02.doc.

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: Whta we know and what we can do*. Cambridge, MA: Blecwell.

Orel, M. & Facová, V. (2009). Agrese v nás a mezi námi – medicínsko-psychologický pohled. In Šucha, M. (2009). *Agresivita na cestách*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Orpinas, P. & Frankowski, R. (2001). The Aggression Scale: A Self Report Measure Of Aggressive Behavior For Young Adolscents. *Journal of Early Adolescence*. 21(1): 51-68.

Policie ČR (2015). Statistiky kriminality za r. 2014. WWW user survey. Retrived January 2, 2015 from <http://www.policie.cz/statistiky-kriminalita.aspx>

Rauner, P., (2011). *Hormonální kontrola agresivního chování u ještěřů*. Praha: Univerzita Karlova.

Reyna, C., Lello, M.G., Sánchez, A., & Brussino, S. (2011). The Buss-Perry Aggression Questionnaire: Construct Validity And Gender Invariance Among Argentinean Adolescents. *International Journal of Psychological Research*, 4 (2), 30-37.

Ruisel, I., Fakraš, G. & Müllner, J. (1983). *Škála na meranie úzkosti a úzkostlivosti u dětí – ŠAD (příručka)*. Bratislava: Psychodiagnostické a didaktické testy.

Russell, G. W., & Arms, R. L. (1995). False Consensus Effect, Physical Aggression, Anger, And A Willingness To Escalate A Disturbance. *Aggressive Behavior*, 21, 381-386.

Říčan, P. (1995). Šikanování jako psychologický problém. *Československá psychologie*, XXXVII, 3, 208–217.

Seitl, M. (2009). Možnosti psychologické diagnostiky agrese, agresivity a hněvu v dopravní psychologii. In Šucha, M. (2009). *Agresivita na cestách*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Schraggeová, M. & Rošková, E. (2000). Riziko z pohľadu hodnotenia a zvládania. *Československá psychologie*, XLIV, 6, 515–527. 164.

Skopal, O. (2012). *Vztah osobnostních charakteristik adolescentů s různými formami rizikového chování*. Olomouc: Univerzita Palackého.

- Skopal, O., Dolejš, M. & Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Spielberger, Ch.D., Gorsuch, R.L. & Lushene, R.E. (1983). *STAI Manul For The State-Trait Anxiety Inventory*. USA: Consulting Psychologists Press.
- Stuchlíková, I., Man, F. & Spielberger, C. D. (1994). Hněv jako stav a jako rys: I. Škály state (stav), trait (rys). Předběžné sdělení o vývoji české verze Spielbergerova 'State-trait Anger Expression Inventory (STAXI)'. *Československá psychologie*, 38, 220–227.
- Stuchlíková, I. & Man, F. (2003). Hněv a výraz hněvu. In Čermák, I., Hřebíčková, M. & Macek, P. (2003). *Agrese, identita, osobnost*. Tišnov: SCAN, p. 134–157.
- Širůčková, M. (2009). *Psychosociální souvislosti rizikového chování v adolescenci: role vrstevnických a rodinných vztahů*. Brno: Masarykova univerzita.
- Šmahaj, J. (2013). *Kyberšikana jako společenský problém*. Olomouc: Univerzita Palackého
- Šucha, M. (2013). *Dopravní psychologie pro praxi: výběr, výcvik a rehabilitace řidičů*. Praha: Grada.
- Šucha, M. (2009). *Agresivita na cestách*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Švarcová, E. (2002). *Úvod do etopedie*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Tartar-Goddet, É. (2001). *Umění jednat s dospívajícími*. Praha: Portál.
- Urban, L. & Dubský, J. (2008). *Sociální deviace*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Vágnerová, M. (2005). *Vývojová psychologie 1 : dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Vágnerová, K., Bajerová, M., Čáp, D., Červenková, J., Ježková, R., Maléř, J. & Veselá, M. (2009). *Minimalizace šikany: Praktické rady pro rodiče*. Praha: Portál.
- Valdivia-Peralta, M. (2014). Psychometric properties of the AQ Aggression Scale in Chilean students. *Psicothema*. 26(1):39-46
- Vávrová, P. (2013). *Vybrané aspekty interní komunikace v praxi personálního managementu*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Večerka, K., Holas, J., Štechová, M., Diblíková, S. & Neumann, J. (2004). *Mladiství na prahu tisíciletí*. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Vojtová, V. (2008). *Přístupy k poruchám emocí a chování v současnosti*. Brno: Masarykova univerzita.

Vykopalová, H. (2001). *Sociálně patologické jevy v současné společnosti*. Olomouc: Univerzita Palackého.

Vymětal, Š. (2009). *Krizová komunikace a komunikace rizika*. Praha: Grada.

Whiteside, S. P., & Lynam, D. R. (2001). The Five Factor Model And Impulsivity: Using A Structural Model Of Personality To Understand Impulsivity. *Personality And Individual Differences*, 30, 669–689.

Willard, N. E. (2007). *Cyber Bullying And Cyberthreats: Responding To The Challenge Of Online Social Cruelty, Threats, And Distress*. USA: Research Press.

Williams, T. Y., Boyd, J. C., Cascardi, M. A., & Poythress, N. (1996). Factor Structure And Convergent Validity Of The Aggression Questionnaire In An Offender Population. *Psychological Assessment*, 8(4), 398-403.

Zarrett, N. & Eccles, J. S. (2006). The Passage To Adulthood: Challenges Of Late Adolescence. *New Directions for Youth Development*, 111, pp. 13-28.

Seznam tabulek a grafů

Tab. 1: Škály dotazníku BPAQ a ukázky položek

Tab. 2: Základní indexy jednotlivých šetření (Harrisová, 1997)

Tab. 3: Rozložení výzkumného souboru dle věku a pohlaví

Tab. 4: Základní statistické indexy jednotlivých faktorů BPAQ ($N_2 = 4\,198$)

Tab. 5: Interkorelace faktorů BPAQ ($N_2 = 4\,198$)

Tab. 6: Položková reliabilita BPAQ ($N_2 = 4\,198$)

Tab. 7: Test-retestová reliabilita škál BPAQ ($N_3=120$)

Tab. 8: Výsledky BPAQ rozděleny dle pohlaví ($N_2 = 4\,198$)

Tab. 9: Výsledky BPAQ dle typu školy ($N_2 = 4\,198$)

Tab. 10: Výsledky faktorů BPAQ dle věku ($N_2 = 4\,198$)

Tab. 11: Nejvýznamněj. stat. vztahy BPAQ a dalších faktorů použitých nástrojů (N_1)

Tab. 12: Interkorelace všech použitých faktorů s BPAQ ($N_1 = 200$)

Graf 1: Vybrané rizikové aktivity žáků ve věku 11 až 15 let ($N=4\,198$)

Graf 2: Vývoj počtu nehod od roku 1980 do roku 2014

Graf 3: Normální rozložení celkového skóru BPAQ ($N_2 = 4\,198$)

Graf 4: Rozdělení výsledků BPAQ dle pohlaví ($N_2 = 4\,198$)

Graf 5: Výsledky BPAQ dle typu školy ($N_2 = 4\,198$)

Graf 6: Růstová tendence faktorů BPAQ dle věku ($N_2 = 4\,198$)

Graf 7 Výsledky BPAQ (faktory PA, VA, H) dle krajů ($N_2 = 4\,198$)

Seznam příloh

Příloha č. 1: Jednotný způsob prezentování matematicko-statistických dat

Příloha č. 2: Souhlas zákonných zástupců

Příloha č. 3: Žádost o spolupráci na výzkumné studii

Příloha č. 4: Informace pro vedení školy k výzkumné studii

Příloha č. 5: Krokování a průvodní listina testování

Příloha č. 6: Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ)

Příloha č. 7: Normální rozložení jednotlivých faktorů BPAQ

Abstrakt rigorózní práce

Název práce:	Agresivita u dospívajících v souvislosti s problematikou rizikového chování
Autor práce:	Mgr. Ondřej Skopal
Počet stran a znaků:	115 stran; 215 564 znaků
Počet příloh:	7
Počet titulů použité literatury:	111

Abstrakt: V rigorózní práci se zabýváme rizikovými osobnostními charakteristikami adolescentů se zaměřením na agresivní projevy. V rámci teoreticko-kritické analýzy jsme uvedli základní teoretické koncepty. Výzkumné otázky měly explorativní charakter se zaměřením na rozdíly agresivity ve sledovaných skupinách rozlišených podle věku, pohlaví a dalších proměnných. Výzkumné hypotézy předpokládaly vztah agresivity s dalšími rizikovými rysy jako je impulzivita vs. rozvážnost a přívětivost. Hlavním výzkumným nástrojem byl Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ), který byl součástí rozsáhlé testovací baterie. Dotazník měří čtyři rozměry agresivity – fyzickou a verbální agresivitu, hněv a hostilitu. Jedním z úkolů bylo tedy ověřování základních znaků celkové spolehlivosti a vnitřní konzistence českého překladu BPAQ. Výzkumu se zúčastnilo bezmála 4 400 žáků druhého stupně základních škol a víceletých gymnázií ve věku 11 až 15 let. Navštívili jsme celkem 55 školských zařízení. Testování proběhlo ve třech fázích. Pilotní testování proběhlo ve vybrané základní škole. Následovalo celorepublikové šetření, které bylo realizováno na 35 základních školách a 19 víceletých gymnáziích. V poslední fázi proběhlo opakované testování (retest) na původním pilotním vzorku respondentů. Byly zjištěny statisticky významné vztahy mezi agresivními projevy a impulzivitou či hněvivostí, dále i záporné vztahy agresivity s přívětivostí a rozvážností. Dále jsme zjistili vztah hostility s úzkostností a dalších faktorů. Dále byl zjištěn statisticky významný rozdíl ve faktoru fyzická agresivita mezi chlapci a dívkami (chlapci skórovali výše). Naopak dívky dosahují signifikantně vyšších hodnot u subškály hostility. Užitečnost získaných výsledků vidíme z podrobném přehledu o situaci na českých školách v rámci problematiky rizikového chování a agresivních projevů. Poskytnuté interpretace a závěry mohou být podnětem či inspirací pro preventivní, diagnostickou, pedagogickou či výchovnou praxi.

Klíčová slova: adolescence, agresivita, rizikové chování, osobnostní rysy.

Abstract of thesis

Title:	The Adolescent Aggression in Regard to Risky Behaviour Perspective
Author of thesis:	Mgr. Ondřej Skopal
Number of pages and characters:	115 pages; 215 564 characters
Number of appendices:	7
Number of references:	111

Abstract: The doctoral thesis deals with risk personality characteristics of adolescents with a focus on aggressive behavior. Within the theoretical-critical analysis, we introduced the basic theoretical concepts. Research questions were explorative nature, focusing on differences in aggressiveness in targeted groups differentiated by age, gender and other variables. Researchers have hypothesized relationship aggression with other risk characteristics such as impulsivity vs. prudence and friendliness. The main research instrument was The Buss and Perry Aggression Questionnaire (BPAQ), which was part of an extensive test battery. The questionnaire measured four dimensions of aggression - physical and verbal aggression, anger and hostility. One of the tasks was thus verifying the essential characteristics of overall reliability and internal consistency of the Czech translation of BPAQ. The research involved nearly 4,400 pupils of secondary and grammar schools aged 11 to 15 years. We visited a total of 55 educational facilities. The study was conducted in three phases. Pilot testing took place at the chosen secondary school. Followed by a nationwide survey, which was carried out at 35 secondary schools and 19 grammar schools. The final stage was held by repetitive testing (retest) on the original pilot sample of respondents. There were statistically significant relationships between aggressive and impulsive symptoms or wrath, as well as negative relationships aggression with kindness and prudence. We also found a relationship of hostility with anxiety and other factors. Additionally, a statistically significant difference in the factor of physical aggression among boys and girls (boys scored above). Conversely, girls achieved significantly higher values of hostility subscale. The usefulness of the results can be seen from the detailed overview of the situation in Czech schools within the issue of risky behavior and aggressive behaviour. Provided interpretations and conclusions can be inspired for preventive, diagnostic and educational practice.

Key words: adolescence, aggression, risky behaviour, personality traits.

Přílohy

Příloha č. 1: Jednotný způsob prezentování matematicko-statistických dat

Pro přehlednost prezentovaných číselných hodnot byl zvolen následující jednotný způsob, který je zároveň u jednotlivých veličin (jednotek) různý:

- I. **Procenta** jsou v celé práci uváděny v hodnotách zaokrouhlených na jedno desetinné číslo (příklad: 0,1 %). Výjimkou mohou být procentuální hodnoty uvedené v celých číslech např. v případě, kdy hodnota byla vypočítána přesně bez desetinných čísel (příklad 50 %). Stejně tak v případě, že citovaný autor uvádí např. výskyt kyberšikan v populaci adolescentů na 20 %. Ve výzkumné části upřednostňujeme hodnoty zaokrouhlené na desetiny (0,1 %).
- II. **Koeficienty** (korelační nebo reliability), které nabývají hodnot v intervalu od 0 do 1 (případně -1 u záporných korelací) jsou zaokrouhleny na dvě desetinná místa, jež uvádíme v takové podobě, že místo desetinné čárky je uvedena tečka, před kterou není nula (příklad $r = .25$).
- III. **Směrodatná odchylka (SD)** je zaokrouhlena na dvě desetinná místa (příklad $SD = 1,25$).
- IV. **Jednotlivé hrubé skóry** uvádíme v celých číslech (příklad 15).
- V. **Průměrné hodnoty hrubých skóre** jsou zaokrouhleny také na dvě desetinná místa (příklad $M = 1,25$).
- VI. **Statistická hladina významnosti (p)** je ve výzkumné části zaokrouhlena na tři desetinná místa (příklad $p=0,001$).
- VII. **Věk respondentů** je v textu zaokrouhlen na jedno desetinné místo (příklad 13,5).

Příloha č. 2: Souhlas zákonných zástupců

KATEDRA
PSYCHOLOGIE

FILOZOFICKÁ FAKULTA
UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Korespondenční adresa: Křížkovského 10, 771 80 Olomouc

Sídlo: Vodární 6, 779 00 Olomouc

Tel.: +420 585 633 501 | Fax: +420 585 633 700

Email: psychologie@upol.cz | www.psych.upol.cz

SOUHLAS ZÁKONNÝCH ZÁSTUPCŮ

Souhlasím s tím, aby se můj syn/dcerazúčastnil/a dotazníkového šetření v rámci výzkumného projektu pro disertační práci s názvem „Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy adolescentů“, realizovaného Katedrou psychologie Filozofické fakulty UP. Vedoucím výzkumného projektu je Mgr. Ondřej Skopal, garanty výzkumu jsou PhDr. Martin Dolejš, PhD. a doc. PhDr. Panajotis Cakirpaloglu, DrSc. Cílem této studie je rozbor otázek z psychologických dotazníků a testů, které se zaměřují na osobnostní vlastnosti žáků a studentů (např. extraverte, introverze, smělost, plachost, průbojnost atd.). Veškerá získaná data jsou anonymní a bude s nimi nakládáno v souladu se zákonnými normami a etickým kodexem psychologů. Do kontaktu s žáky se dostane pouze kvalifikovaný a proškolený personál.

Veškeré informace o projektu naleznete na webových stránkách:

www.psych.upol.cz ➤ O katedře ➤ Realizované projekty a granty ➤ *Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů.*
(<http://www.ff.upol.cz/menu/struktura-ff/katedry/katedra-psychologie/realizovane-projekty-a-granty/>)

V případě dotazů neváhejte zkontaktovat realizátory projektu:

Mgr. Ondřej Skopal

E-mail: ondrej.skopal@upol.cz

Telefon: +420 721 563 100

PhDr. Martin Dolejš, PhD.

E-mail: martin.dolejs@upol.cz

Telefon: +420 585 633 523

V.....dne.....

Podpis zákonného zástupce

✂-----

Poznámka: původní formulář měl užší okraje, tzn. na jeden list A4 se vešly dva souhlasy. Zde v rámci kvalifikační práce, která je svázaná do vazby, jsou okraje užší. Formát jednotlivých formulářů (viz příloha č. 3 a 4) je tedy nepatrně jiný, tzn. nejsou uvedeny na hlavičkovém papíru Katedry psychologie FF UP (ač v původním formátu byla hlavička uvedena).

Příloha č. 3: Žádost o spolupráci na výzkumné studii

TO: Ředitelé škol vybraných pro výzkumnou studii

Věc: Žádost o spolupráci na výzkumné studii

V Olomouci 5. září 2013

Vážená paní ředitelko, pane řediteli,

obracíme se na Vás s žádostí o spolupráci při realizaci výzkumné studie, do které byla vybrána Vaše škola. Cílem této studie je analýza a standardizace několika psychodiagnostických nástrojů zaměřených na osobnostní rysy adolescentů a rizikové chování (jako je např. zneužívání návykových látek, šikana, kyberšikana, záškoláctví, kriminalita aj.). Jedná se o výzkumnou studii realizovanou v rámci projektu „Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů“, který je realizován s grantovou podporou Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci SGS/IGA (FF_2013_012) na Katedře psychologie v rámci disertační práce Mgr. Ondřeje Skopala (Ph.D. student kat. psychologie FF UP Olomouc), za odborného vedení PhDr. Martina Dolejše, Ph.D. (vědecký odborný asistent, kat. psychologie FF UP Olomouc) a školitele doc. PhDr. Panajotise Cakirpaloglu, DrSc. (docent, kat. psychologie FF UP Olomouc).

Touto cestou bychom Vás chtěli požádat o spolupráci, která by umožnila realizovat tento výzkumný projekt. Veškerá výzkumná činnost bude realizována pouze se souhlasem zákonných zástupců (ti mají právo účast ve výzkumu odmítnout). Výzkum je po celou dobu anonymní. Dbáme maximální úrovně ochrany všech poskytnutých dat. Do kontaktu s žáky se dostane pouze kvalifikovaný a proškolený personál. S daty bude nakládáno v souladu s příslušnými zákonnými a etickými normami. Stejně tak budou chráněny i veškeré informace o Vaší škole a z výsledku studie nebude možné zjistit, z kterých škol jaká data pocházejí.

Výzkumná část projektu je koordinovaná Mgr. Ondřejem Skopalem a PhDr. Martinem Dolejšem, Ph.D. Pro podrobnější domluvu případné spolupráce budete dále kontaktováni telefonicky. Pokud byste měl/a jakékoli další dotazy, obraťte se prosím přímo na vedoucího výzkumu Ondřeje Skopala (telefon: 721 563 100, e-mail: ondrej.skopal@upol.cz).

Děkujeme a těšíme se na případnou spolupráci.

Za výzkumný tým

Mgr. Ondřej Skopal a PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Katedra psychologie
FF Univerzity Palackého
Vodární 6; 779 00 Olomouc
www.psych.upol.cz

Přílohy:

1. **Detailnější informace o studii**
2. Formulář: **Souhlas zákonných zástupců**
3. **Konferenční prezentace 1:** AT konference 2013 - *Analýza psychodiagnostických nástrojů identifikujících osobnostní rysy související s rizikovým chováním adolescentů - pilotní studie*
4. **Konferenční prezentace 2:** Konference Psychologická diagnostika 2013 Brno - *SURPS vs. RŠS (položkové a faktorové vztahy) a vztahy k rizikovému chování adolescentů*

Příloha č. 4: Informace pro vedení školy k výzkumné studii

TO: Ředitelé škol vybraných pro výzkumnou studii:

Věc: Informace pro vedení školy k výzkumné studii:

*„ANALÝZA PSYCHODIAGNOSTICKÝCH NÁSTROJŮ IDENTIFIKUJÍCÍCH
OSOBNOSTNÍ RYSY SOUVISEJÍCÍ S RIZIKOVÝM CHOVÁNÍM ADOLESCENTŮ“*

V Olomouci 5. září 2013

Vážená paní ředitelko, pane řediteli,

dovolte mi, abych Vás seznámil s procesuální stránkou naší případné spolupráce na studii, která je zaměřená na analýzu a standardizaci několika dotazníkových metod (bližší informace o dotaznících viz níže). Vaše škola byla vybrána pro testování náhodným výběrem ze seznamu všech školských zařízení v ČR.

Naším cílem je získat konkrétní počet dotazníků od žáků ve věku 11 až 16 let. Tzn., že bychom soubor dotazníků administrovali žákům 6. a 9. tříd základních škol a víceletých gymnázií. Předpokládaný počet testovaných žáků je cca 4 tisíce (testovaných na území celé České republiky). Vzhledem k věku spolupracujících žáků je třeba, aby zákonní zástupci dítěte vyjádřili svůj souhlas. Ten je nezbytný, jinak by se žák/žáčka nemohl/a vyplňování dotazníku zúčastnit (souhlas zákonných zástupců viz příloha č. 2). Formuláře „Souhlas zákonných zástupců“ najdete přiložené v obálce (kterou Vám posíláme poštou). Pokud vaše škola disponuje tzv. „generálním souhlasem zákonných zástupců/rodičů“, nemusí se opětovně žádat rodiče o souhlas. V případě, že se rozhodnete pro spolupráci – uvítali bychom, kdyby je třídní učitelé poté rozdali žákům s prosbou o vyjádření rodičů (zákonných zástupců), že souhlasí s účastí jejich dítěte. Výběr konkrétních tříd bychom nechali na telefonické domluvě s Vámi.

Administrace dotazníků (testové baterie) trvá celou jednu vyučovací hodinu (45 minut). Při administraci dotazníků bychom Vám chtěli komplikovat výuku co nejméně, a proto škole budeme vycházet maximálně vstříc při dohodě, ve kterých vyučovacích hodinách budeme moci testovat. Nicméně preferujeme dopolední vyučovací hodiny, kdy žáci jsou stále relativně méně unaveni. Během administrace dotazníku není přítomnost učitele/učitelky nezbytně nutná. Z našeho pohledu je žádoucí spíše absence vyučujícího, neboť jeho/její přítomnost může na žáky během práce na dotazníku působit rušivým dojmem. Celé testování je zcela **anonymní** a odpovídá všem etickým standardům psychologického testování formou dotazníků na dané populaci.

Popis testové baterie - celkem budeme překládat 5 dotazníků v tomto pořadí:

1) Dotazník sebepojetí školní úspěšnosti dětí – SPAS (Z. Matějček, M. Vágnerová):

Dotazník poskytuje informace o postoji dítěte k vlastnímu školnímu výkonu. Obsahuje 48 položek, rozdělených do 6 škál (obecné schopnosti, matematika, čtení, pravopis, psaní, sebedůvěra) Umožňuje řešit problematiku školního prospěchu a adaptace na školu. SPAS je užitečný u dětí, které mají nějaké školské problémy, to znamená děti celkově neprospívající, děti se specifickými školskými poruchami, jako je dyslexie, ADHD a děti s poruchou adaptace na školu. Je hodné ho použít i u takových dětí, jejichž problémy zdánlivě se školou přímo nesouvisí, ale podrobnějším vyšetřením zjistíme, že škola zde přece jen hraje významnou úlohu – např. dítě s tělesnými potížemi, jako jsou bolesti břicha nebo hlavy, které má sice dobrý prospěch, ale trvalou úzkost, že si svoje známky neudrží. Čas potřebný k administraci je cca 5-10 min.

Položky SPAS (příklad):

- Sám si myslím, že moje školní práce je dost slabá.
- Při prověrce z matematiky vždycky vypočítám všechny příklady.

2) **Škála osobnostních rysů u adolescentů – ŠORA (O. Skopal, M. Dolejš):**

Jde o nový psychodiagnostický nástroj, který se zaměřuje na rizikové osobnostní rysy u adolescentů (jako je například impulzivita, úzkostlivost, tendence vyhledávat vzrušení, citová nestálost, agresivita). Obsahuje 72 položek rozdělených do 4 škál. Umožňuje diagnostikovat osobnostní charakteristiky, které mohou souviset s rizikovým chováním žáků (jako je např. užívání návykových látek, šikana, delikvence aj.). Čas potřebný k administraci je cca 10-15 min.

Položky ŠORA (příklad):

- Rád/a spolupracuji s ostatními.
- Často něco řeknu dřív, než si to rozmyslím.

3) **Výskyt rizikového chování u adolescentů - VRCHA (M. Dolejš, O. Skopal):**

Tento orientační skrínigový dotazník je zaměřen na nejčastější formy rizikového chování u adolescentů - jako je užívání alkoholu, tabákových výrobků, marihuany; šikana, kyberšikana, porušování školních pravidel, agresivita, kriminalita. Obsahuje 18 položek. Celkový čas potřebný k administraci je cca 5 min.

4) **Rosenbergova škála sebehodnocení – RŠS (Rosenberg; Blatný, Osecká):**

Tento nástroj je určen na zkoumání a měření celkového vztahu k sobě samému. Škála byla vytvořena M. Rosenbergem v roce 1965, původně určena pro adolescenty, ale dá se používat (a také se používala) i v jiných věkových kategoriích. Tato metoda je jednou z nejvíce rozšířených s dobrou reliabilitou, vhodná k měření celkového sebehodnocení u nás i ve světě. Obsahuje 10 položek, tzn. její administrace je velmi snadná a rychlá.

Položky RŠS (příklad):

- Jsem se sebou vcelku spokojený/á.
- Někdy si myslím, že jsem naprosto neschopný/á.

5) **Dotazník na agresivitu - DA / Aggression Questionnaire – AQ (Buss & Perry):**

Tento dotazník (anglickou verzi) vytvořili Arnold Buss a Mark Perry (University of Texas v Austinu) v roce 1992. Obsahuje 29 položek rozdělených do 5 faktorů – fyzická agresivita, slovní (verbální) agresivita, hněv, hostilita. V rámci našeho výzkumného projektu jsme se také zaměřili na překlad této metody do českého jazyka a tvorbu populačních norem pro ČR v rámci tohoto testování. Čas potřebný k administraci je cca 5 - 10 min.

Položky DA/ AQ (příklad):

- Když musím použít násilí, abych bránil svá práva, udělám to.
- Jsem rozvážný člověk.

Kromě tohoto stručného popisu jednotlivých metod Vám celou testovou baterii před testováním ukážeme k nahlédnutí.

V průběhu několika dnů či týdnů Vás budeme kontaktovat telefonicky, abychom dohodli konkrétní podmínky případné spolupráce a datum návštěvy. Stejně tak rádi zodpovíme případné další dotazy a nejasnosti týkající se administrace a dalších náležitostí testování.

Děkujeme.

S pozdravem

Mgr. Ondřej Skopal a PhDr. Martin Dolejš, Ph.D.

Katedra psychologie
FF Univerzity Palackého
Vodární 6; 779 00 Olomouc
www.psych.upol.cz

Příloha č. 5: Krokování a průvodní listina testování

Krokování a průvodka

PŘÍPRAVA PŘED PROCESEM TESTOVÁNÍ

1. Výzkumník veze: cca 140 dotazníků; dárkový balíček pro ředitele školy a dobrou náladu
2. Vědět začátek testování - školy to mají různě (např. 7.50 nebo 8.15)

PŘED TESTOVÁNÍM

1. Dojít do školy před samotným testováním cca o 30–20 minut dříve
2. Kontaktovat zodpovědnou osobu ve škole, vysvětlit důvody testování, navázat spolupráci
3. Předat kartičky a požádat, zda je možnost je rozdat do dalších ročníků, které nejsou testované
4. Předat balíček a zeptat se, zda by měli zájem o dlouhodobou spolupráci

ADMINISTRACE

1. Představit se, uvést a vysvětlit účel testování; jde o studii snažící se hledat vzájemné vztahy mezi osobnostními rysy a dalšími proměnnými
2. Říci, co bude tvořit podnětový materiál – testovou baterii a základně vysvětlit obsah dotazníků.
3. Požádat o vytvoření kódu; důvodem je následná kontrola převodu dat z dotazníků do datové podoby; **KÓD BUDE MÍT 6 ZNAKŮ (PÍSMENA NEBO ČÍSLA) – STUDENTI SI HO MOHOU VYTVOŘIT SAMI.**
4. Administrace bude trvat vyučovací hodinu, a tedy na práci s dotazníkem bude cca. 40 minut.
5. Pedagog respektive učitelský dozor není potřeba a je lepší, když tam nebude přítomen
6. Požádat o vyplňování dotazníku propiskou, nepoužívat tlusté fixy či slabé tužky (je dobré mít u sebe i náhradní).
7. Poslouchat hudbu studenti mohou podle uvážení administrátora, nesmí být ale hlučná a rušit ostatní.
8. Když někdo nebude chtít spolupracovat, může jít do vedlejší třídy či má možnost připravovat se na další výuku.
9. Na tabuli ukázat všechny typy odpovědí (vezměte si fixy na bílou tabuli, nemusí být ve třídě):

Správná odpověď: ☒

Pokud zaškrtnu dva čtverečky, ten správný zakroužkuji: ☒

Pokud se spletu dvakrát a chci se znovu vrátit k původní variantě, konečnou odpověď zakroužkuji a ještě podtrhnu: ☒

10. Stručné vysvětlení instrukcí a zdůraznění, že jde o dotazníky a ne o testy a neexistují tedy špatné ani správné odpovědi; Instrukce u všech dotazníků jsou si velice podobné.

11. Studenti ať odpovídají, jak nejrychleji dovedou, jde o jednoduché otázky; Ať neztrácejí čas dlouhým rozmyšlením, ale označí první odpověď, která se jim zdá pravdivá; Některé otázky jsou si trochu podobné; proto i jejich odpovědi mohou být v těchto případech podobné.

12. Nemusí odpovídat na otázky, na které se jim odpovídat nechce, ale zdůrazněte, že si nemyslíte, že by nešlo na nějakou otázku zodpovědět a motivujte je ke spolupráci.

13. Upozornit, že když není v nabídce odpověď, kterou by chtěli uvést, ať vyberou tu nejbližší.
14. Zdůraznit anonymitu, výsledky budou analyzovány na úrovni kohort.
15. Vyplnit počty žáků – zdroj: třídní kniha nebo žák, který bude první hotový.
16. Dojde-li k nějakým dotazům, tak na ně flexibilně reagujte; někdy je nutné studenta přesadit nebo někoho posadit dopředu; možnost využití volných lavic, ať má každý klid na práci.
17. Kdo bude ze studentů hotov, zvedne ruku a vy si dojdete pro vyplněnou testovou baterii; zkontrolovat letmo, jestli jsou tam všechny údaje a jestli jsou dotazníky vyplněny; následně si mohou připravovat něco na další hodinu nebo si číst, ale hlavně nerušit
18. Donese-li student testovou baterii nějak rozdělenou (svorka nemusí vydržet) je nutné kód napsat na všechny části!!!
19. Odevzdají-li všichni testové baterie – výzkumník poděkuje; **NUTNÉ PŘEPOČÍTAT, ZDA SE VÁM VŠECHNY TESTOVÉ BATERIE VRÁTILY.**
20. Nenechat žádné podklady ve škole, hlavně dotazníky, atd.; učitelé a ředitel mohou nahlédnout, z čeho se skládá testová baterie, a prohlédnout si dotazníky.
21. Poděkovat studentům a rozloučit se; možnost nechat si položit dle potřeby otázku směřující na realizovanou studii.

PO ADMINISTRACI (PRŮVODKA)

1. Následně kontaktovat zodpovědnou osobu a poděkovat za umožnění testovat a rozloučit se.
2. Přinést dotazníky do kanceláře k Martinovi.

Adresa školy (ulice a město): _____

Třída: _____ Datum testování: _____

- ☐ 1. ročník
- ☐ 2. ročník
- ☐ 3. ročník
- ☐ 4. ročník

Pohlaví	Chlapci	Dívky
Přítomno žáků (počet), podle třídní knihy		
Chybí žáků (počet), podle třídní knihy		
Celkem:		

Podívat se zda ve třídě nejsou dvojčata; označit pak jejich dotazníky JV (jednovaječná) či DV (dvojvaječná), na to se jich můžete zeptat.

Zvláštnosti v testované třídě (národnostní menšiny, cokoliv nestandardního): _____

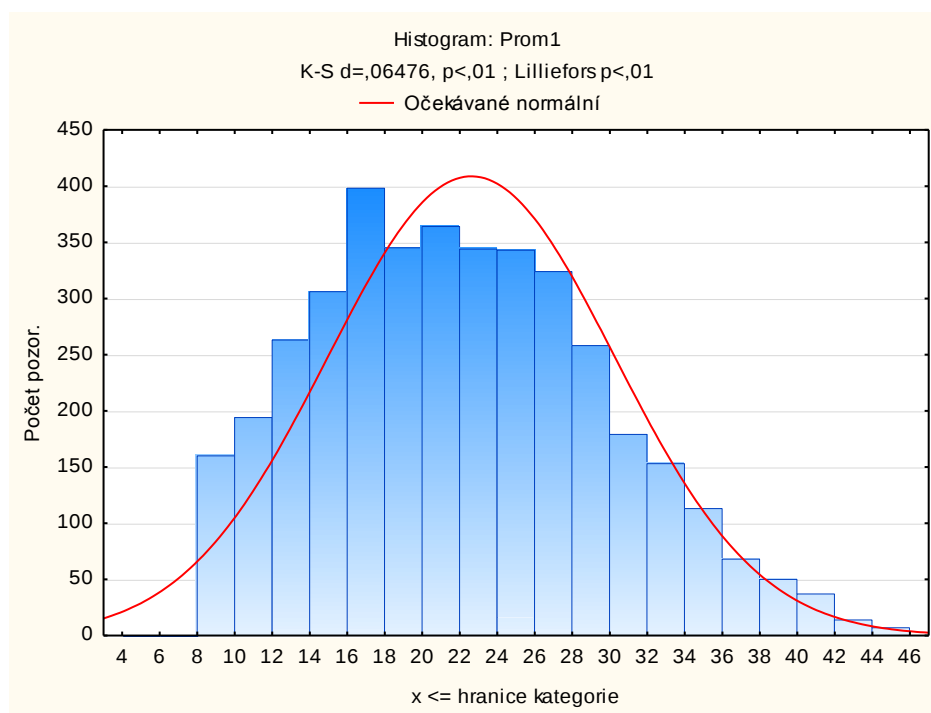
Otázky studentů (vždy číslo otázky, zkratka dotazníku a otázka, někdy možné dopsat odpověď):

Příloha č. 6: Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ)

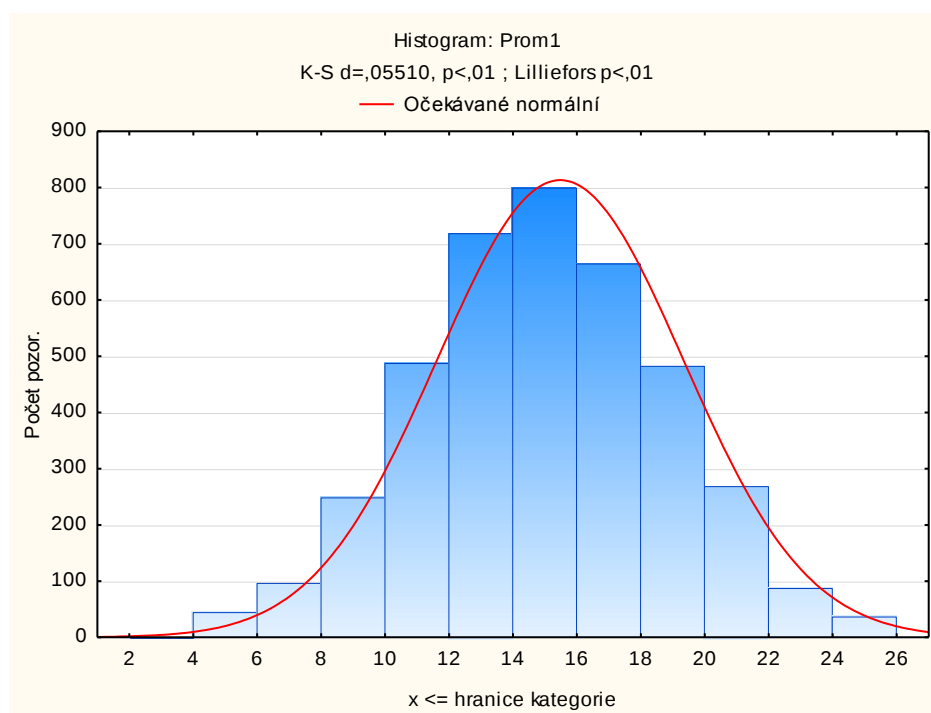
Plné znění dotazníku je přílohou pouze tištěné verze rigorózní práce

Příloha č. 7: Normální rozložení jednotlivých faktorů BPAQ

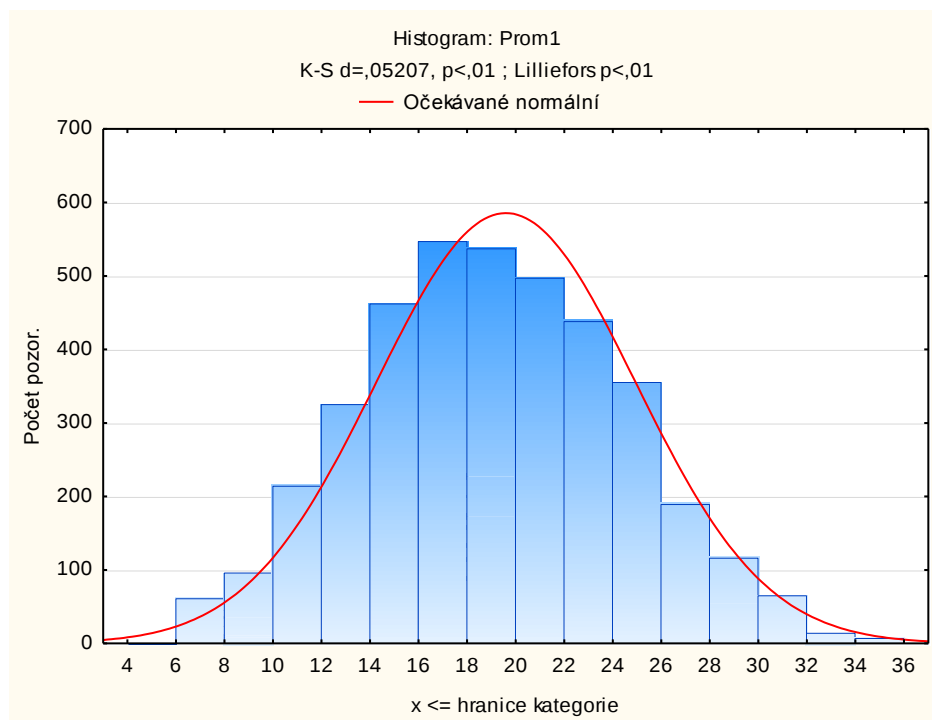
Normální rozložení u faktoru *fyzická agresivita* (N_2).

Normální rozložení u faktoru *verbální agresivita* (N_2).

Normální rozložení u faktoru *hněv* (N_2).

Normální rozložení u faktoru *hostilita* (N_2).

